

AZƏRBAYCAN

07-08'2022

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

26.07.2022

Sifariş 2110

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

13 çap vərəqi

18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyi bilər.

BU SAYIMIZDA:**MƏTBUAT TARİXİMİZDƏN**

ANAR – Yoxdan doğulub var olan söz	3
AYGÜN ƏZİMOVA – Əhməd Həmdü Qaraağazadə.....	189

POEZİYA

İBRAHİM İLYASLI – Şeirlər.....	24
ƏLİZADƏ NURİ – Məhbus qadının məktubları (poema).....	46
FƏXRƏDDİN ƏSƏD – Şeirlər.....	64
ƏŞRƏF VEYSƏLLİ – Şeirlər.....	81
RAMİL MƏRZİLİ – Şeirlər.....	92
ZABİL PƏRVİZ – Şeirlər.....	116
RAMİZ MÖVSÜM – Şeirlər.....	124
TƏVƏKKÜL GORUSLU – Şeirlər.....	155
AZƏR LAÇINLI – Şeirlər.....	160

2022 – ŞUŞA İLİ

AYİŞƏ NƏBİ – İgid şəhərim – Şuşa qalası.....	35
İSMAYIL MƏRCANLI İMANZADƏ – “Şuşa etüdləri” (lirik poema).....	134

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

CON BÖRCER (Ruscadan çevirəni: Azad Yaşar)	52
--	----

NƏSR

FİRUZ MUSTAFA – “Qısa hekayələr” silsiləsindən.....	71
HƏCƏR – Qızılgül qurusu (hekayə)	164
COŞQUN XƏLİLOĞLU – Hekayələr	169
TƏRANƏ ARİFQIZI – Hekayələr	172
OKTAY ŞAMİL – Azadlığın quşqonmazında Ay haləsi (esse).....	182

PUBLİSİSTİKA

FUAD VƏLİYEV – Kiçik əhvalatlar.....	98
--------------------------------------	----

ƏDƏBİ TALELƏR

GÜNEL NƏTİQ – Ən dürüst yalan.....	127
------------------------------------	-----

TOFİQ MƏLİKLİNİN 80 YAŞI

VAQİF SULTANLI – Turan sevdalı yaşam öyküsü.....	139
--	-----

RÜSTƏM KAMALIN 60 YAŞI

RÜSTƏM KAMAL – Filoloji esselər	147
---------------------------------------	-----

REDAKSİYAYA MƏKTUB

Vaqif Abbasovun təbriki.....	179
------------------------------	-----

DÜNYA, SƏNDƏN KİMLƏR KEÇDİ...

MƏMMƏD ORUC – İntiqam Mehdişadənin “Lotoreya”sı.....	186
--	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

VAQİF YUSİFLİ – Lənkəranın söz havası.....	197
--	-----

KİTAB RƏFİ 207

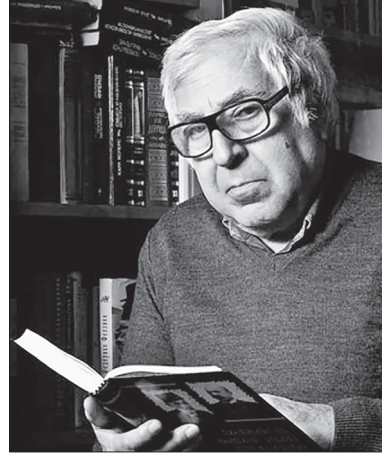
♦ Mətbuat tariximizdən

ANAR

YOXDAN DOĞULUB VAR OLAN SÖZ

*“Bu nə sirrdir ki, olur
hər ləhzə yoxdan var söz...”*

M.Füzuli

Mətbuat tariximizlə tanış olanda, istər-istəməz Füzulinin “yoxdan var olan söz”lə bağlı söylədiyi ifadə yada düşür.

1875-ci ildə Azərbaycanın böyük maarifçisi və ictimai xadimi Həsən bəy Zərdabi (1837-1907) Rus imperiyasında ilk türk qəzetini yoxdan var etdi. 22 iyul 1875-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin ilk nömrəsi işıq üzü gördü.

Azərbaycan jurnalistikasının bəxti onda gətirib ki, onun banisi dürüst, vicdanlı, heç bir təmənnə güdməyən və fədakar Həsən bəy Zərdabi olub. Onun şəxsi, vətəndaşlıq və peşəkar keyfiyyətləri mətbuatımızın bütün etik istiqamətlərində, ən azı, sovetdən əvvəlki dövrün çox mühüm hissəsində öz izini qoymuşdur. Məhəmməd ağa Şahtaxtinski (1846-1931), Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940), Əlimərdan bəy Topçubaşov (1865-1934), Əhməd bəy Ağayev (1869-1939), Cəlil Məmmədquluzadə (1869-1932), Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911), Ömər Faiq Nəmanzadə (1872-1937), Həşim bəy Vəzirov (1867-1916), Məmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955), Firudin bəy Köçərli (1863-1920), Üzeyir Hacıbəyli (1885-1948) və digərləri, eləcə də ən görkəmli publisistlər, yazıçı və şairlər XX əsrin əvvəllərində Həsən bəy Zərdabini mənəviyyat etalonu, doğma xalqına səmimi xidmət nümunəsi, mətbu sözdə meyarların qanunvericisi, mənəvi əsasların qaranı hesab edirdilər. Adları çəkilən publisistlər tez-tez öz aralarında mübahisə edir, polemikaya girir, bəzən bir-birlərinə qarşı ağır ittihamlara, hətta təhqiramiz hücumlara da əl atırdılar. Ancaq bir məsələdə – istər sağlığında, istərsə də acı kədər doğuran ölümündən sonra – Zərdabiyə münasibətdə hamısı yekdil idi, ona dərin hörmətlə yanaşırdılar. Ən önəmlisi də o idi ki, onlar Həsən bəy şəxsiyyətini uca tutmaqla yanaşı, onun mətbuat aləmində irəli sürdüyü fəaliyyət proqramını davam etdirməyə, xalqa xidmət göstərməyə çalışırdılar; hərçənd bu fəaliyyətlər forma, üsul və istiqamət baxımından fərqli idi deyə, onlar üçün müxtəlif mənalar kəsb edirdi.

“Əkinçi”nin ilk saylarından birində Zərdabi ümumən çap orqanının proqramını və istiqamətini bu cür müəyyən etmişdi: **“Hər bir vilayətin qəzeti gerek ol vilayətin aynası olsun, yəni ol vilayətin sakinləri elədiyi işlər onlara lazım olan şeylər, xülasə, onların hər bir dərdi və xahişi ol qəzetdə çap olunsun ki, ol qəzetə baxan xalq aynada görən kimi görsün. Əlbəttə, qəzetin belə ayna kimi olmağı xalq ilədir, yəni hər kəs gerek öz dərini və xahişini öz qəzetlərində bəyan etsin ki, onların barəsində işdən xəbərdar olanlar mübahisə etməklə onların yaxşı-yamanlığını aşkar etsinlər, ta ki, ol işi görən onun yaxşı ya yamanlığından agah olub sonra peşimanlıq çəkməsin.”**

Başqa bir məqaləsində Zərdabi qəzetin vəzifəsi xalqın gözünü açmaqdır deyə vurğulayır. Bu məqsədi müxtəlif cür dərk etsələr də “Əkinçi”dən sonrakı dövərdə gələn bütün publisistlərimiz ona xidmət göstərirdi. Elə onlar da öz dövründə Zərdabinin üzləşdiyi çətinliklərlə qarşılaşdılar. Həsən bəyin sözləri çöli-biyabanda bir fəryad kimi səslənirdi: **“Dünyada ittifaq olmasa heç bir cəmiyyət işi bina tutmaz. Bizim sabiq cəmiyyəti-xeyriyyə bina tutmadığından, teatr oynanan otaq boş qaldığından aşkar oldu ki, müsəlman qardaşlarımızı bir yerə cəm edib zamanəyə müvafiq məktəbxanalar açdırıb, küçə və bazarlarda qalan uşaqları oxutmaq olmayacaq. Elmsiz də bu zamanədə dolanmaq mümkün deyil. Ələlxüsusu, bizim yerlərdəki qonşularımız elm təhsil edib günü-gündən irəli gedir, bizim əlimizdə olan mülküməlməzə sahib olurlar və bir az vaxtdan sonra biz onlara rəncbərlilik edib onların malını daşımaqdan ötrü kirəkeşlik edəcəyik. Belədə nə qayırmalı? Hər kəsi çağırıram gəlməyir, göstərirəm görməyir, deyirəm qanmayır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri əllac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümü eşidənlərdən heç bir qanan olmasın! Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra o su tökülməkdən o bərk daş mürür ilə əriyib dəşilir, habelə söz də, ələlxüsus doğru söz, mürür ilə qanmazın başını dəşib onun beyninə əsər edər. Belədə mən onları necə görüm və görmək mümkün-dürmü?..”**

Qəlbin bu fəryadı M.Ə.Sabirin şeirlərinin misraları və ya C.Məmmədqu-luzadənin təkrar-təkrar söyləməyi sevdiyi: “Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq asmırlar” ifadəsi ilə necə də düz gəlir.

Onu görən, dinləyən, oxuyan, amma anlamayanlardan birinə “Əkinçi”nin redaktoru özünəməxsus tərzdə cavab vermişdi və onun təhqiramiz məktubunu çap etməyəcəyini demişdi; söyləmişdi ki, həmin mətni daşa həkk edəcək, qoy gələcək nəsillərə xəbərdarlıq olsun. Bilsinlər ki, Zərdabi xalqının rifahı uğrunda çalışanda hansı hücumlara məruz qalıb.

Zərdabinin xüsusi diqqət yetirdiyi mühüm məsələlərdən biri də ana dili idi. Təcrübəsinə görə o, qəzetdə sadə, əlçatan, həmin dövr üçün heyvətəməz dərəcədə pak və şəffaf olan Azərbaycan-türk dilində dərc

edilən materialları nümunə kimi təqdimatıyla bu məsələni həll etmişdi. O, bu problemlə bağlı “Dil və din”, “Dildə birlik” sərlövhəli ayrı-ayrı məqalələr **də yazmışdı. “Həminin belə danışması, yazması lazımdır ki, əhəlinin ən geridə qalmış təbəqələri tərəfindən başa düşülsün. Qəzetlərdə yazanlar unutmasınlar ki, əhəlinin əksəriyyəti, xüsusən də bizim əyalətlərdə savadsızdır. Unutmaq olmaz ki, xalq qəzet üçün deyil, qəzet xalq üçün nəzərdə tutulub”.**

Həsən bəy Zərdabinin bu böyük amalının ruhu XX əsrin əvvəllərindəki bütün nəşrlərimizdən daha çox “Molla Nəsrəddin” jurnalının dilinə təsir göstərirdi.

İki il iki ay mövcudluğunu qoruyan “Əkinçi” qəzeti 1877-ci ilin sentyabrında maddi səbəblərdən və siyasi senzuranın təzyiqi altında nəşrini dayandırdı. “Əkinçi” qəzeti bağlandıqdan sonra 1879-cu ildə Tiflisdə “Ziya”, sonra “Ziyayi Qafqaz” qəzetləri, 1883-1891-ci illərdə isə “Kəşkül” məcmuəsi Tiflisdə Azərbaycan-türk dilində nəşr olunmağa başladı. Bu qəzetlər Hacı Seyid əfəndi və Cəlal əfəndi Ünsizadə qardaşları tərəfindən nəşr edilmişdir. (“Ziya” – işıq, nur, “Kəşkül” isə dərvişlərin sədəqə yığdıqları qab deməkdir). Mətbuat tariximizdə bu nəşrlər birmənalı qiymətləndirilmir. Bir çox müasirləri onları kəskin tənqid edir, aşağı səviyyəli nəşrlər olmasını redaktorların qeyri-peşəkarlığına bağlayırlar, baxmayaraq ki, Ünsizadə qardaşlarının Şərqi dillərində danışan savadlı insanlar olduğu danılmazdır. Firudin bəy Köçərli kimi obyektiv Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqatçısı və tarixçisi tərəfindən də bu nəşrlərə mənfi qiymət verilir.

1881-ci il yanvarın 1-dən rus dilində Bakıda çıxmağa başlayan “Kaspi” qəzeti mətbuat tariximizdə mühüm rol oynamışdır. Qəzetin ilk redaktoru V.V.Kuzmin idi; lakin bu qəzetlə başqa xalqların nümayəndələri ilə yanaşı, Azərbaycanlı müəlliflər də fəal əməkdaşlıq edirdilər. Kuzmin hətta qəzetin Azərbaycan-türk dilində “Çıraq” (“Svetilnik”) əlavəsini də buraxmaq niyyətində idi, amma Senzura Komitəsi buna icazə vermədi. Ümumiyyətlə, çar məmurları tatar dilində – (onlar Azərbaycan-türk dilinə tatar dili deyirdilər) qəzetlərin nəşri ideyasına son dərəcə mənfi yanaşırdılar. M.Şahtaxtinskiyin ana dilində qəzetin nəşrinə icazə verilməsi xahişinə Sankt-Peterburqda Baş Mətbuat İdarəsinin rəisi belə cavab vermişdi: *“Mən tatar dilində qəzetin nəşrinə icazə verə bilmərəm. Savadlı tatarlar rusca oxusun, savadsızlar qoyun otarsın”.*

Rus dilində nəşr olunsaydı, “Kaspi” qəzeti bu şəraitdə, xüsusən də Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən satın alındıqdan və redaktoru Əli Mərdan bəy Topçubaşov olduqdan sonra xalqın maarifləndirilməsi istiqamətində çox faydalı işlər gördü. Doqquz il müddətində həmin qəzetə redaktorluq etmiş (1898-1907-ci illər) Həsən bəy Zərdabinin kürəkəni Əli Mərdan bəy Topçubaşov o dövrün Azərbaycan jurnalistikasının ən sanballı qüvvələrini qəzetin ətrafında birləşdirdi.

Ə.M.Topçubaşov qeyd edirdi ki, “Kaspi” təkcə Azərbaycan türkləri üçün deyil, həmçinin Rusiyada yaşayan bütün müsəlmanlar üçün mədəniyyət ocağına çevrilmişdi.

Milli mətbuatın veteranı Həsən bəy Zərdabi ilə yanaşı, qəzetdə müxtəlif ideoloji istiqamətli müəlliflər – M.Şahtaxtinski, N.Nərimanov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə (O, Ə.Topçubaşovdan sonra qısa müddət qəzetin redaktoru olmuşdu), F.Köçərli, Eynəli Sultanov, Hüseyn Minasazov, M.Mahmudbəyov, Üzeyir və Ceyhun Hacıbəylilər də çıxış edirdilər. Ə.Topçubaşov Zərdabi haqqında "Azərbaycanın mayakı" adlı xatirələrində yazır ki, Həsən bəy ömrünün sonuna kimi "Kaspi" qəzetilə əməkdaşlıq edib: *"Qocaman jurnalist və publisist Həsən bəyə təkcə Şərqi deyil, həmçinin bütün Qafqaz cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini, yaşayış tərzini təhlil və tənqid etməsi üçün münbit şərait yaradılmışdı"*.

Nəsiman Yaqublu "Kaspi" qəzetinin yaranması və fəaliyyəti" kitabında bu nəşrin Nizami, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, A.A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani kimi şair və ədiblərin mədəni-ədəbi irsinin təbliğində və yaradıcılıqlarının təbliğində böyük xidmətləri olduğunu qeyd edir. N.Yaqublu "Kaspi"-nin səhifələrində dərc olunan ən mühüm məqalələrin siyahısını verir. Onların arasında Ə.Ağayevin "Azərbaycan-tatar dilində qəzetin vacibliyi", "Şərqdə mətbuat məsələləri", "Milli şüurun oyanışı", "Bakı nefti uğrunda mübarizə", "Qadın azadlığı", "Əlifba məsələləri", "Din, məzhəblər", "Müsəlman xalqlarının mövqeyi" və s. Məqalələrin adlarının özü də onların aktuallığından və əhəmiyyətindən danışır. Ə.Topçubaşov özünün yazdığı "Müsəlmanlar azadlıq hərəkatında", "Qafqaz və Qafqaz xalqları", "Azadlıq və məktəb", "Müsəlmanların dirçəlişinə doğru", "Qafqaz işləri", "Milli qırğına nə vaxt son qoyulacaq" və bu kimi sərlövhələr altında digər məqalələrini də qəzetdə dərc edirdi.

Əli bəy Hüseynzadə "Gənc türklər, yaxud gənc türklük nədir" sərlövhəli məqaləsində Türkiyənin ictimai-siyasi vəziyyətini təsvir edərək, gəmilərlə müqayisə aparır və belə nəticəyə gəlir: ***"Düzdür, bu gəminin Sultan və Xəlifə adlı kapitanı var, hərbi baxımdan yaxşı təlim keçmiş ordusu var; amma bu ordunun arxasında, həm də daxilində hay-haray qoparan başqa bir ordu da var ki, bu da mövcud rejimdən narazı xalqdır. Belə bir şəraitdə ölkə sərhədlərində xarici düşmənlərə qarşı fəaliyyət göstərən cəsur ordu nə edə bilər? Əgər bürokratik maşın bütünlüklə köhnəlibsə, Avropa sivilizasiyasının hücumuna tab gətirə bilmirsə, kapitan nə edə bilər? Bütün digər ölkələrə gəlcə, Türkiyə üçün bürokratiya dövrü geri qayıtmayacaq. Qurtuluş işığı gənc türklərin hərəkatından gəlir"***.

1903-cü ildə Məhəmməd ağa Şahtaxtinski (Şahtaxtlı) Sankt-Peterburqdakı əlaqələrindən istifadə edərək və imperiyanın sadıq subyekti kimi özünü təsdiqləyərək, Tiflisdə Azərbaycan-türk dilində "Şərqi-rus" qəzetini nəşr etmək üçün icazə alır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin ən parlaq və böyük simalarından biri Məhəmməd ağa Şahtaxtlı idi. O, Sankt-Peterburqda rus dilini mükəmməl mənimsəmiş, sonra Leypsiq Universitetinin tarix, hüquq və fəlsəfə fakültəsində ali təhsil almışdı. Sonrakı ictimai və elmi fəaliyyəti isə Parisdə baş tutmuşdu. ***"O, Şərqi buzqıran gəmisi kimi Avropa***

aləminə ilk yol açandır. Görkəmli şərqşünas Mirzə Kazım bəy Rusiyada Azərbaycanla bağlı hansı işləri görübsə, Məhəmməd ağa Şahtaxtlı da Avropada eynisini edib. O, bizim Avropada Mirzə Kazım bəyimizdir” – bunları M.Şahtaxtlının məqalələr kitabını tərtib edən və ona ön söz yazan akademik İsa Həbibbəyli qeyd edir.

Moskvanın “Novoye vremya” və “Moskovskiye vedomosti” qəzetlərinin müxbiri kimi Türkiyəyə gəlməsi publisistin həyatında mühüm mərhələyə çevrildi. Bu ölkədən yazdığı “Türkiyəni necə xilas etmək olar?” başlığı altında silsilə məqalələrdə Şahtaxtinski Türkiyənin siyasi həyatını heyranəmiz uzaqgörənliklə təhlil edir. O, Sultan tərəfindən öldürülən islahatçı Midhət paşanın xidmətlərini yüksək dəyərləndirir. ***“Midhət paşa Şərqdə ictimai şüur uğrunda Məhəmməd peyğəmbərdən sonra ən böyük və ardıcıl mübarizə aparan birisi idi və o, öldürülmüşdü”. O, təkcə Türkiyəni nəzərdə tutmurdu: “Müsəlman ölkələrində hökmdarlar əsl ağalardır. Xalqlar ancaq onların qulları və şəxsi mülkləri qismindədir. Şahtaxtinski yazırdı: “Türkiyə özünü Asiya kölə sistemindən azad edib Avropa tipli dövlət qurmalıdır”.***

Buna görə də öz uzaqgörənliyi baxımından diqqəti çəkən, Türkiyənin gələcəyi ilə bağlı belə bir proqnoz vermişdi. Azərbaycanlı publisist və alimin qabaqcadan gördüklərinin bir çoxunu iyirmi ildən sonra Mustafa Kamal paşa həyata keçirməyə başladı.

M.Şahtaxtinski Qafqaza qayıtdıqdan sonra Dövlət Dumasına deputat seçildi; ərəb əlifbası islahatı layihəsini hazırladı və ***Qafqaz müsəlmanlarına Azərbaycanlı adının verilməsi, dillərinin isə Azərbaycan dili adlandırılması təklifini irəli sürən ilklərdən oldu.***

“Şərqi-rus”dan sonra türk-azərbaycan dilində çıxan ilk qəzet 1905-ci ildən Bakıda nəşr olunan “Həyat” idi. Bu qəzet Ə.Topçubaşovun, Ə.Hüseynzadənin və Ə.Ağayevin redaktəsi ilə işıq üzə görürdü. Sonralar Əhməd bəy Ağayev öz ana dilində başqa bir qəzetin – “İrşad” qəzetinin təsisçisi və redaktoru oldu. Əhməd bəylə Əli bəyin dostluğu Türkiyəyə mühacirətə gedəndə də davam etdi. Eləcə də Parisli mühacir Ə.Topçubaşovla onların dostluq münasibətləri vardı. “Həyat”ın nəşr olunduğu illərdə onların hamısı gənc, çılğın və güləruz idi – çılğın Əhməd bəy, sakit, təmkinli Əli bəy və kübar Əlimərdan bəy aralarında bəzi ziddiyyətlərə baxmayaraq, bir-birlərilə asanlıqla dil tapırdılar. Gülməli bir hadisə də məlumdur: bir dəfə Əli bəy qəzet üçün hansısa materialı gecikdirəndə, Əhməd bəy ondan mətni ısrarla tələb etməyə başlayıb. Bu vəziyyətdə gözləniləndən fərqli olaraq, çılğın, tez əsəbiləşən Əhməd bəy deyil, mülayim xasiyyətli, mötədil Əli bəy hövsələdən çıxmışdı. Əhməd bəyin məzəmmətlərinə tab gətirə bilməyib, kətli qaldıraraq dostuna tərəf atmaq istəyib. Amma çılğın xasiyyətinin əksinə olaraq, Əhməd bəy sakitcə: “Vur, amma materialı hökmən ver” – deyib.

“Qəzetimizin dili haqqında bir neçə kəlmə” məqaləsində Əli bəy Hüseynzadə ədəbi dillə bağlı öz mövqeyini açıqlayır. Əli bəy bir tərəfdən ana dilini rusca söz və söz birləşmələri ilə çirkəndirənlər haqqında açıq-

aşkar qınaq və istehzayla söz açır. Digər tərəfdən o, qəzetdə fars və ərəb sözlərinin gen-bol işlədilməsinə haqq qazandırır. Ə.Hüseynzadənin fikrincə bu cür sözlər dilimizdə çoxdan vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır və buna görə də ən azından çoxlarının öz ana dilini yaxşı bilməməsi üzündən (!) o sözlərdən imtina etmək mümkün deyil. Elitar bir jurnal olan “Füyuzat”ı 1906-cı ildə nəşr etməyə başlayanda, təəssüf ki, o, hələ də həmin fikrində qalırdı. Üstəlik Azərbaycan oxucusu üçün az anlaşılan, ərəb-fars söz və söz birləşmələri ilə dolu olan, Osmanlı dili adlanan bir dildə jurnal çıxarmaqla öz mövqeyini daha da sərtləşdirdi. Amma əsl ziyalı olan Əli bəyin şəxsiyyətinə hörmət bəsləyərək onun dil siyasətinə də çox dözümlü yanaşırdılar. Beləliklə, o illərdə sovet ədəbiyyatşünaslığının saxta dəyərləndirmələrinə rəğmən Əli bəy Hüseynzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalına və şəxsən C.Məmmədquluzadəyə heç bir antaqonist, hətta düşmən münasibəti də olmamışdı. Əksinə, Əli bəy “Molla Nəsrəddin”ə və “Dəbistan”a (“Dəbistan” uşaqlar üçün jurnal idi) çox içdən gələn bir məqalə həsr etmişdi. Başqa bir yazısının adı “Molla Nəsrəddin”ə təşəkkür"dür. Digər bir məqaləsində isə ədəbi dillə bağlı öz əqidəsinə sadıq qalsa da, “Molla Nəsrəddin” jurnalının populyarlığından məmnunluqla yazırdı.

Əhməd bəy Ağayev “Şərq jurnalistikasına baxış” məqaləsində qeyd edir ki, tanınmış ictimai-siyasi xadim Seyid Cəmaləddini müsəlmanlar arasında dövrü mətbuatın banisi və atası hesab etmək olar. Məlumdur ki, Əhməd bəylə Cəmaləddin Əfqaninin tanışlığı və dostluğu onların həyatlarının Paris dövrünə təsadüf edir. Orada, Sorbonnada oxuyarkən Əhməd bəy fransız mədəniyyətinin bir çox görkəmli xadimləri ilə görüşmüşdü və sonra Ernast Renanın sözlərini xatırlamışdı ki, Cəmaləddinlə söhbət edəndə ona elə gəlir ki, onun qarşısında dayanan Averroesdir (orta əsr ərəb filosofu İbn Rüşd).

Qeyd edək ki, Əhməd bəyin Cəmaləddin Əfqanini müsəlmanlar arasında dövrü mətbuatın atası elan etməsi Zərdabinin xidmətlərini inkar etmir. Çünki Həsən bəy “Əkinçi”ni farsca və ya rusca deyil, doğma Azərbaycan türkcəsində nəşr edirdi.

Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Azərbaycanda dövrü mətbuatın tarixi 1858-ci ildə Təbrizdə “Azərbaycan” jurnalının fars dilində çıxmağa başladığı vaxtdan sayılır.

Bu illər ərzində İranda “Azərbaycan” adı ilə çoxlu sayda qəzet və jurnallar nəşr olunub. Türkiyəli tədqiqatçı Ənvər Uzun “Güney Azərbaycan mətbuatı tarixi (1816-2002)” kitabında 1906-1941-ci illərdə “Azərbaycan” adı ilə çap edilmiş onlarla nəşrin siyahısını təqdim edir.

1905-ci ildə İranda Əhməd bəy Ağayevin “İrşad” qəzetinə fars dilində əlavəsi nəşr olundu. Məmməd Əmin Rəsulzadənin redaktoru olduğu “İrani-nou” qəzeti də fars dilində çap edilirdi.

Pərvanə Məmmədli “Güney Azərbaycanda mətbuat tarixi” kitabında qeyd edir ki, Məşrutə inqilabından (Konstitusiya inqilabından) sonra maarifçi M.N.Ruşdiyyə tərəfindən doğma Azərbaycan-türk dilində “usuli-

cədid" (yeni üsul) tipli məktəblər təşkil edilmişdir. Ədəbi dilin inkişafı və Cənubi Azərbaycanda ilk "Ana dili", "Məzəli", "Zənbur" kimi qəzetlərin Azərbaycan-türk dilində nəşri də elə həmin dövrə təsadüf edir və bu o zaman çox böyük rol oynamışdır.

Ana dilinin mətbuatda təsdiqinin növbəti mərhələsi Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılıq etdiyi azadlıq hərəkatı dövrü oldu. Tağıxan Rifat onun təsis etdiyi və redaktoru olduğu "Təcəddud" ("Yeniləşmə") qəzetində Xiyabaninin farscaya tərcümə edilmiş çıxışlarını çap etməyə başladı. "Molla Nəsrəddin" jurnalının bir neçə nömrəsini burada çap etdirən Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin Təbrizdə olması bu dövrün böyük hadisəsinə çevrilmişdi. Özü də jurnalı fars dilində buraxmaq tələblərinə baxmayaraq, Mirzə Cəlil "Molla Nəsrəddin"-in ana dilində nəşr edilməsinə nail oldu.

Azərbaycanın mədəni həyatında ən mühüm mərhələ isə 1906-cı ildə Tiflisdə "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşr olunmasıdır. Onun nəşrində Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə ilə birlikdə Ömər Faiq Nəmanzadənin də böyük xidmətləri olubdur. Həm jurnal, həm də C. Məmmədquluzadə haqqında daha ətraflı söhbət açmağa ehtiyac yoxdur. Mirzə Cəlilə həsr etdiyim geniş esse "Söz dünyası"-nın ikinci cildində çap edilib. Ömər Faiq etnik mənşəli acardır; o, Azərbaycan, onun dili, milli ləyaqəti uğrunda mübarizə aparan ən ehtiraslı vətənpərvərlərdən biri olmuşdur. O, bir müəllim, publisist, ictimai xadim kimi Azərbaycan mədəniyyətinə sədaqətlə xidmət etmişdir. Mirzə Cəlilə birlikdə min cür çətinliklə nəşr etdikləri "Molla Nəsrəddin" jurnalının bağlanması (az müddətə də olsa) səmimi ağrı-acıyla yaşamışdı. Baş verənlər Ömər Faiqin gözlərini çox şeye açdı. O yazır: **"Mən başa düşdüm ki, yalançı millətçilər millətin bütün dərdlərinə, ağrı-acılarına biganə qalmaqla öz iftirləri ilə hakimiyyətə yaltaqcasına xidmət edirlər. Başa düşdüm ki, təkamül ağacımızı öz qurdlarımız içəridən gəmirir. Anladım ki, millətimizin haqqını məhv edən, ürəyini yaralayan sapı özümüzdən olan baltalardır"**. Sonuncu ifadə məşhur Azərbaycan kəlamından iqtibasdır: balt ağacı kəsəndə ağac deyir ki, sapı özumdəndir. Bu məsəli görkəmli yazıçı İsmayıl Şıxlı çağdaş manqurtlarla bağlı yazdığı yazıda bir daha xatırlatmışdır. Eyni zamanda, Ömər Faiq o qədər geniş dünyagörüşünə malik idi ki, bir çoxlarından fərqli olaraq o, xarici dildə təhsil almağı qüsurlu hesab etmirdi. O, yazırdı: **"Xarici dilli məktəblərdə tədris etməyin millət üçün zərəri yoxdur, ancaq faydası var. O ki qaldı inancından dönən, millətinə xəyanət edənlərə, mollalar arasında da belə insanlar var. Osmanlıdan, Yaponiyadan hər il çoxlu tələbə Avropaya göndərilir, mükəmməl təhsil alıb geri vətənə qayıdır və ona böyük fayda gətirirlər"**.

1906-cı ildə "İrşad" qəzetində dərc olunmuş "Müəllimlərimiz niyə Bakıya qaçır?" məqaləsində (ötən əsrin əvvəlləri ilə bağlı olan bu yazı bizim dövrümüzdə Azərbaycan jurnalistikasının yorulmaz tədqiqatçısı, görkəmli jurnalist Şirməmməd Hüseynov tərəfindən dərc edilmişdir), Ömər Faiq yenidən təhsil məsələlərinə toxunur və yenə yaponları xatırlayaraq deyir

ki, onların cahil rus generalları üzərində qələbə qazanmalarının səbəbi güclü təhsil hazırlıqları ilə bağlıdır.

Bu baxımdan Milli Məclisdə Mədəniyyət Komissiyasının sədri kimi qəbul etdiyim Yaponiya nümayəndə heyətinin üzvləri ilə söhbəti xatırladım. İkinci Dünya Müharibəsində məğlub olan Yaponiyanın sonrakı illərdə sürətli inkişafından söhbət gedəndə, mətbuatın bu barədə yazdıqlarını xatırladım: yaponlar elm və texnologiya sahəsində çoxlu lisenziyalar əldə edərək, dünya iqtisadiyyatına rəqabət qabiliyyəti olan mallar istehsal etməyə və beynəlxalq bazarlara çıxarmağa başladılar. – Bəli, – yapon qonaqlar razılaşıdılar, – amma bu, bizim inkişafımızın ikinci səbəbi idi. Birincisi bu idi ki, o vaxt bütün qüvvələrimizi təhsilə yönəltдик və bütün sahələrdə yüksək ixtisaslı kadrlar yetişdirdik.

Ömər Faiqin yuxarıda qeyd etdiyimiz məqaləsində söhbət təhsil məsələlərinə nə qədər az diqqət yetirdiyimizdən, müəllimlərin əməyinin nə qədər aşağı qiymətləndirilməsindən gedir. Şamaxı, Şəki, Gəncə, İrəvan, Şuşa, Naxçıvan, hətta Tiflis kimi şəhərlərdə güclə dolanırlar, hələ kəndləri demirəm. Ona görə də bu yerlərdəki azsaylı müəllimlərin hamısı daha yaxşı qazanc əldə etmək üçün Bakıya köçür. Ömər Faiq, Firudin bəy Köçərli və M.Ə.Rəsulzadələr öz publisistikalarında dəfələrlə bu mövzuya toxunmuş, hətta “müftəxor-millət” anlayışını ortaya qoymuşdular. Təhqiredici səslənsə də, bu anlayış bütün texniki nailiyyətlərin Qərb tərəfindən icad edildiyini və Şərq xalqlarının onlardan istifadə etdiyini nəzərdə tuturdu. Bu mövzuya özünəməxsus ironik üslubda M.C.Məmmədquluzadə də felyetonlarından birində toxunur. O yazır: **“Bu avropalılar nə axmaq adamdırlar, çalışıb-vuruşub parovoz, qatar icad edirlər. Bəs bu qatarlarda kim arxayın, rahat səyahət edir? – əlbəttə, buna heç bir əmək sərf etməmiş biz müsəlmanlar”.**

Mərhum tədqiqatçı Şamil Qurbanovun tərtib etdiyi Ömər Faiq Nəmanzadənin seçilmiş əsərlərindən ibarət kitabda milli həyatımızın bütün ümdə problemlərinə dair məqalələr yer alıb. Şair B.Vahabzadə “Ömər Faiqin alovlu ürəyi Mirzə Cəlilin, Sabirin, Hadinin qəlbləri ilə vəhdətdə döyünürdü” deyəndə haqlıdır. Ömər Faiqin taleyinə dost rəğbətini M.Ə.Sabir şeirlə ifadə etmişdir.

Şamil Qurbanov kitaba ön sözdə Rəsul Rzanın Ömər Faiqlə bağlı yazdığı xatirələrdən bir parçanı misal gətirir: “Əmim oğlunun söylədiklərinə aludə olaraq yola düşüb, tədris ilinin ortalarında kənd təsərrüfatı texnikumuna daxil olmaq üçün Gəncəyə getdim. Texnikumun direktoru Ömər Faiq idi. Mən ərizə yazıb katibə verdim. Bir müddət sonra məni direktorun yanına çağırdılar. Ömər Faiq qısa boylu, çopur sifətli və iti baxışlı bir kişi idi. Onun gülümsədiyini heç kimin görmədiyi deyilirdi. O, dərhal soruşdu:

– Bunu özün yazmışsan?

– Bəli, – dedim, – xahiş edirəm, Faiq əfəndi...

Onun ciddi çöhrəsində təbəssümə bənzər nəşə dolaşdı.

– İlin ortasında texnikuma qəbul olmaq hardan ağılınıza gəlib? Dərslər çoxdan başlayıb.

Bütün ümidimi itirdim, amma birdən direktor dedi:

– Səni texnikuma qəbul edəcəyəm. – O, ərizəyə işarə etdi. – Burada çox təmtəraqlı sözlər, köhnəlmiş ifadələr, göz yaşları və ah-uf var, amma bütün bunları bir kənara qoyasınız, sizin ədəbi istedadından məhrum olmadığınızı görünür.

Bircə onu əlavə etmək qalır ki, atam gələcəkdə digər oxşar təhsil müəssisələrində olduğu kimi, burada da çox qısa müddət ərzində təhsil alıb.

Gürcüstanın sovetləşmə dövrü, bu ölkədə doğulmuş Ömər Faiqin bioqrafiyasının özünəməxsus mərhələlərindən biridir. Gürcüstan İnkilab Komitəsinin etdiyi müraciətin altında Filip Maxaradze, Mamia Oraxelashvili, Budu Mdivani, Şalvi Eliava, Amayak Nazaretyan, Veso Kvirikilia, Aleksandr Qeqeçkori, Mixail Okudjava, Lado Dumbadzenin imzasıyla yanaşı Ömər Faiqin də imzası dururdu. Onların hamısı, eləcə də Ömər Faiq Stalin repressiyasının qurbanı oldular. Müraciətdə deyilirdi: **“Fəhlə, kəndli, əsgər, bütün Gürcüstan zəhmətkeşləri! Sizin gürcü mənşeviklərinin boyunduruğundan – beynəlxalq irticaçı imperiализmin sadiq kölələrindən qurtulmağınızın zamanı yetişib... Bu gün Borçalı qəzasının zəhmətkeşləri təcavüzkarlara qarşı növbəti dəfə üsyan bayrağı qaldırıb... Bundan sonra Gürcüstan – sovet sosialist respublikasıdır. Qardaş Acar, Abxaz və Osetin xalqları öz müqəddəratlarını özləri həll edir. Qiyama qalxmış Borçalının zəhmətkeş əhalisi Ermənistan, Azərbaycan və ya Gürcüstan Sovet respublikalarına birləşmək məsələsinin həllində azaddır.**

20 fevral 1920-ci il”

Təəssüf ki, bolşevik rejiminin qurulduğu hər yerdə olduğu kimi, sözlə əməl üst-üstə düşmürdü, xoş arzular dərhal naqis hərəkətlərlə əvəzlənirdi. Azərbaycan türkləri olan Borçalı sakinləri də bu aqibətdən yayın bilmədi.

Artıq Gürcüstanda Sovet hakimiyyətinin lap ilk aylarında İnkilab Komitəsinin üzvü Ömər Faiq komitə sədri F.Maxaradzeye məktubla müraciət edərək, Gürcüstanda 300.000 nəfər müsəlman əhalisinin təhsili, ictimai-siyasi, mədəni həyatı ilə bağlı son dərəcə anormal vəziyyəti müzakirəyə çıxarmaq təklifi ilə çıxış etmişdi. Ömər Faiq öz müraciətində onların tam müstəqil vahidə ayrılması zərurətindən yazmışdı.

Daha az əhalisi olan Acarıstan, Abxaziya, Osetiya muxtariyyətə malik olduğu halda, Azərbaycan əhalisinin sayı yarım milyonu ötmüş olsa da, nə o vaxt, nə də indi, irəli sürülən məsələ həyata keçirilmədi. Bu məktubda Ömər Faiq həm də bu fikri inandırıcı şəkildə əsaslandıraraq “Müsəlman işləri üzrə Komissarlıq”ın yaradılmasını da təklif etmişdi.

Maxaradzeye göndərilən bir neçə məktubda Gürcüstanın müsəlman əhalisinin həyatı problemlərinə toxunulur. Ömər Faiq 11 iyun 1921-ci il tarixli məktubunda F.Maxaradzeye yazırdı: **“Sizə etdiyim məruzələrin birində müsəlman kəndliləri arasında hökumətin siyasətinə və onun**

tədbirlərinə qarşı dinc və xeyirxah münasibəti qeyd etmişdim. Təəssüf edirəm ki, kəndlilərin bu çətin zamanda əhalinin taleyinin tapşırıldığı yerli qurumlara, ayrı-ayrı şəxslərə münasibəti barədə eyni sözləri demək imkanından məhrumam. Heç olmasa, ondan başlayaq ki, əhalisinin 70-80%-ni müsəlmanlar təşkil edən Axaltsixi rayonunda bütün əsas idarəetmə orqanları demək olar ki, tamamilə qeyri-müsəlman işçilərdən ibarətdir". Bundan əlavə o, qəza inqilab komitəsinə müsəlman əhalinin ən azı iki-üç nümayəndəsinin daxil edilməsini təklif edirdi.

Ötən əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan jurnalistikasına qayıdaraq qeyd etmək lazımdır ki, o, həm də ictimai-siyasi həyatın müxtəlif problemlərinə dair kəskin mübahisələr, fikir toqquşmaları ilə səciyyələnirdi. Bəzi mətbu orqanlarda milli mənlilik şüurunun inkişaf yollarının canlı və səmərəli müzakirəsi ilə yanaşı, şəxsi ədavətdən qaynaqlanan son dərəcə subyektiv, cılız, çox vaxt təhqiramiz çalarlı materiallar da yer alırdı. Qarabağdan olan Ə. Ağayev (Ağaoğlu) Türkiyəyə getdikdən sonra "Zənbur" jurnalında Əhməd bəyin ünvanına böhtan xarakterli təhqirlər dərc olundu. Bu böhtanlara rüsdilli mətbuatda Rəhim bəy Məlikov, ana dilində çıxan "Tərəqqi" qəzetində Üzeyir Hacıbəyli cavab vermişdi. Üzeyir bəy həm də qarabağlı olduğundan "zənburçular" əsas diqqəti "yerli" bəkililərlə "yad" qarabağlıların qarşıdurmasına yönəldirdilər. Jurnalda Üzeyir bəyin Qarabağ libaslı karikaturası da dərc olunmuşdu.

Onlara cavabında Üzeyir bəy yazırdı: **"Zənburçulara xəbərdarlıq edirəm, haqqımda nə iyrənclik yazsalar da yazsınlar. Amma mənim adımdan istifadə edib birləşməli olan millətimizi parçalamaq istəməsinlər. Əhməd bəyi müdafiə etməyə yönəlmiş mənim məqaləm heç kimə təxribatla bəkililərə və qarabağlılara qarşı çıxmaq haqqı vermir"**.

Bu qovğadan xəbər tutan Əhməd bəy Hacıbəyliyə məktub göndərir. Həmin məktub "Tərəqqi" qəzetində də dərc olunur: **"Üzeyir! "Zənbur" jurnalında mənə edilmiş hücumlara qarşı müdafiə yazınızı oxudum. "Zənbur"da nə yazıb, nə çəkiblər bilmirəm, amma məni qoruduğunuz üçün sizə təşəkkür edirəm, xahiş edirəm və məsləhət görürəm ki, gələcəkdə belə hücumlara cavab verməyin. Siz öz işinizlə məşğul olun, imkan daxilində xalqa xidmət edin. Nə istəyirlər yazsınlar, nə istəyirlər çəksinlər. Gün gələcək, yorulacaqlar, utanacaqlar. Sakit ol, belə şeylərə cavab vermə. Əmin olun ki, əhalimiz nə qədər savadsız olsa da, hər şeyi mükəmməl bilir və hər kəsi qiymətləndirir"**.

Tarix təfərrüatlarına qədər necə də təkrarlanır. Bu gün də eynən bu cür nadancasına, böhtan xarakterli hücumlara cavab vermək məcburiyyətində qalanda, "müdrək" nəsihət eşidirsən: fikir vermə, reaksiya vermə, bəlkə sakitləşərlər, yorularlar, dayanarlar. Amma yorulmur, dayanmırlar. Axı onlar yalan danışdıqlarına görə, təhqir etdikləri üçün yaxşı mizd alırlar.

Təəssüflər olsun ki, XX əsrin ilk iki onilliyində mətbuat səhifələrindəki polemikalar bu cür alçaq böhtanlarla məhdudlaşmırdı; milli mətbuatın

kifayət qədər sanballı və nüfuzlu simaları bəzən bir-birləri ilə mübahisəyə girirdi. Təəssüf doğuran faktlardan biri də ədəbiyyatşünas Vilayət Quliyevin “üç aqilin döyüşü” adlandırdığı M.Şahtaxtinski, Ə.Ağayev və Ə.Topçubaşovun mətbuat səhifələrində çəkişmələri olmuşdur. O, bütöv bir məqaləsini bu “döyüş”ə həsr edib. Yeri gəlmişkən, həm Ə.Topçubaşov, həm də M.Şahtaxtinski bir vaxtlar Rusiya Dövlət Dumasının deputatları idilər...

Məhəmməd ağa Şahtaxtinski 1903-cü ildə Sankt-Peterburqda icazə alaraq Tiflisdə “Şərqi-rus” qəzetini nəşr etməyə başlayanda, Əlimərdan bəy Topçubaşov və Əhməd bəy Ağayev bu faktı müsbət dəyərləndirərək, qəzetlə əməkdaşlıq edəcəklərinə söz vermişdilər. Amma barışmaz, maksimalist, fikrini açıq deməyə meyilli olan Əhməd bəy “Şərqi-rus”un istiqamət və üslubundan narazı qalaraq, “Kaspi” qəzetində bu barədə açıq şəkildə, kəskin, lakin müəyyən etik normalar çərçivəsində bir yazı dərc etdirdi. Məhəmməd ağanın cavabı özünü gözlətmədi və o, başqa bir çəkişmə səviyyəsini – birbaşa təhqir və söyüş tonunda dartışmaq yolunu tutdu. “Kaspi”nin redaktoru Əlimərdan bəy olduğu üçün Şahtaxtinskinin cavabında onun adı hallanır: “Mərdan bəyin mərdanəliyi”. Ə.Topçubaşovun vaxtilə “Şərqi-rus” nəşrini alqışladığını və bu qəzetlə əməkdaşlıq edəcəyinə söz verdiyini xatırladaraq, Məhəmməd ağa qeyd edirdi ki, o, Ə.Ağayevə bu qəzeti qaralamaq imkanı verərək, sözlərindən geri çəkilib. Topçubaşova, ittiham üslubu bir qədər təmkinlidir, Əhməd bəyə münasibətdə isə Şahtaxtinski söyüş söyməkdən çəkinmir.

Beləcə, başlandı. Əhməd bəyin pantürkist ideyalarını xatırlatdığı üçün, o da Şahtaxtinskinin vaxtilə şovinist Katkovun qəzetində işlədiyini “yada salaraq” onu çar hökumətinin casusu, satqın xəbərçisi elan etdi.

Yeri gəlmişkən, o illərin digər görkəmli publisisti, “Təzə həyat” qəzetinin redaktoru Həşim bəy Vəzirov da Şahtaxtinski haqqında çox qərəzsiz danışdı. Lakin o, həmin dövrün bir çox başqa jurnalistləri ilə anlaşıbilmirdi, onu tənqid etdiyinə görə “Molla Nəsrəddin”ə boyun əymirdi. Həşim bəy üçün, eləcə də üzə olan tanınmış jurnalist cəməsi üçün yalnız Həsən bəy Zərdabının adı müqəddəs idi. Amma gəlin “ağıllərin döyüşü”nə qayıdaq.

Bu mübahisəyə bir qədər təmkinli yanaşan A.Topçubaşov da çox sonralar qoşuldu. V.Quliyevin yazdığına görə, o zaman bir-biri ilə çəkişən üç “ağıl”ın bir araya gəlmələri əsasında “Şərqi-rus”un Bakıda nəşrinin davam etdirilməsi haqqında artıq razılıq əldə edilmişdi. Qəzetin Bakı nəşrinin maliyyə təminatını milyonçu xeyriyyəçi H.Z.Tağıyev öz üzərinə götürmüşdü.

Vilayət Quliyev yazır: ***“Şərqi-rus”un Bakıda nəşri ərəfəsində M.Şahtaxtinski mətbuatda öz səhvlərini etiraf etmiş, Ə.Topçubaşov isə bunu onun böyüklüyü kimi qiymətləndirmişdir. Ə.Topçubaşovun sözlərinə görə, barışq üçün daha bir mühüm əmil Ə.Ağayevin “Şərqi-rus”un Bakı nəşrində fəal əməkdaşlıq edəcəyinə söz verməsi olub. Amma müəyyən səbəblərdən qəzetin Bakı nəşri heç vaxt***

reallaşa bilmədi. Həmin dövrdə artıq Bakıda Ə.Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə Ə.Topçubaşovun redaktorluğu ilə ana dilində "Həyat" qəzeti çıxmağa başladı.

"Üç aqilin döyüşü" müdrik atəşkəslə başa çatsa da, bildiyim qədər, gələcəkdə onların taleləri kəsişmədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri, Versal Sülh Konfransında nümayəndə heyətinin rəhbəri A.Topçubaşov ömrünün qalan hissəsini Parisdə siyasi mühacirətdə yaşamış və Fransa torpağında, Sent-Klu şəhər qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Türkiyənin Antanta qoşunları tərəfindən işğalı dövründə sürgün edilmiş Əhməd bəy bu ölkənin parlamentinə deputat seçilmiş, orada dünyasını dəyişmiş və İstanbulda dəfn olunmuşdur. Şahtaxtinski sovet dövründə sağ qalsa da, 1931-ci ildə öz vətəninə – Azərbaycanda öz əcəli ilə vəfat etmişdi.

Şahtaxtinskiyə müsbət fəaliyyəti ilə bağlı faktlar siyahısında onun "Şərqi-rus" qəzetində çap etdiyi C.Məmmədquluzadənin ədəbi-publisistik həyatında səmərəli iştirakını da qeyd etmək lazımdır; məhz onun yaratdığı "Qeyrət" mətbəəsində sonradan "Molla Nəsrəddin" jurnalı çıxmağa başlamışdı.

Mirzə Cəlil "üç aqilin" mübahisəsinin səbəbini birbaşa – onların heç birinə toxunmadan, dolayısı ilə izah edir.

"Qafqaz müsəlmanları üçün nəşr edilən yeganə mətbuat türkcə "Şərqi-rus" qəzeti idi. Onun Tiflisdə əsası qoyulduğu və orada nəşr olunduğu məlumdur. Milyonlarla əhaliyə, zəngin mədəniyyətə malk olan Bakı və bu şəhərin cəsur yazıçıları Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Haşım bəy Vəzirov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, həkim Qarabəy Qarabəyov, şair Müznib, Hacı İbrahim Qasimov, Cəfər Bünyadzadə və başqaları Tiflisdə gündəlik çıxan "Şərqi-rus" qəzetinə uzaqlardan həsədlə baxırdılar. Həmin dövərdə türk dilində qəzet nəşrinə icazə almaq çox çətin idi. Güman etmək olar ki, Bakının ilk jurnalistləri Əhməd bəy Ağayev və Əli bəy Hüseynzadə Peterburqda bu cür qəzetin nəşrinə icazə almalı, yaxud da Peterburqun siyasətinə uyğun olaraq belə bir qəzet nəşr etmək istədiklərini bildirməli idilər. Ona görə də belə qənaətə gəliblər ki, türkcə yeni bir qəzetin nəşrinə ümid olmadığı üçün həmtəsisçi kimi "Şərqi-rus"un imkanlarından istifadə etsinlər, ya da onu Bakıya köçürsünlər. Məhəmməd ağa Əhməd bəy Ağayevin təklifini qəbul etmişdi. Lakin Qafqaz hökuməti Əhməd bəyin qəzetdə iştirakına icazə vermədi".

Bu, müəyyən dərəcədə Əhməd bəyin "Şərqi-rus"a qısqanc yanaşmasını göstərirdi. **"Ola bilsin ki, Əhməd bəy müəyyən cəhdlərə baxmayaraq, qəzetin nəşrinə icazə ala bilməyib və bu, onun fikrincə, mətbuat sahəsində daha az bacarığı olan bir şəxsə verilib; buna görə də onda paxıllıq və qısqancılıq hissi yaradıb".**

Amma V.Quliyevin fikrincə, mübahisənin ilkin mərhələsində, şəxsi təhqirə çevrilməmişdən əvvəl Əhməd bəy "Şərqi-rus"un fəaliyyətinin

yaxşılaşdırılması ilə bağlı fikirlərini irəli sürərək, yalnız xoş niyyəti rəhbər tutmuşdur. O, yalnız öz ana dillərində olan yeganə qəzetlə bağlı arzularını bildirmişdir. Mübahisə prosesində – hər iki tərəf etikanın yol verdiyi sərhədləri keçmişdi.

Mən, istər-istəməz, Ə.Ağayevin və M.Şahtaxtinskiyin polemikasının səviyyəsini və tərzini “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində müxtəlif opponentlərlə, elə həmin Əhməd bəyin özü ilə bu cür polemikaların necə aparılmasını müqayisə edirəm. Mirzə Cəlil heç bir şəxsi təhqiredici hücumlara əl atmadan, heç bir şəxsi münasibətlə hesablaşmayan misilsiz sarkazmla ən kəskin problemlərə toxunurdu. Üstəlik, “Molla Nəsrəddin”in oxları dərhal bir neçə hədəfə dəyirdi. Belə ki, məsələn, “İrşad” (“İrşad”ın redaktoru Əhməd bəy Ağayev idi) felyetonunda Mirzə Cəlil bu qəzetdə dərc olunmuş materiala istinad edərək, guya Əhməd bəyi “ittiham” edir: **“Sən deyəsən, elmi Avropanın veyilxanalarında öyrənmişən. Yaxşı, de görüm, “asmurş” nədir? Bilmirsən? Onda, get daha elmdən danışma. “Asmurş” bir əcinnənin adıdır. Yaxşı, tutaq ki, sən cinin adını bilmirsən, bəs o biriləri necə? Buyur, de görək... Ax, bilmirsən? Elə isə yadında saxla: “Cəmlixa”, “Məxzmul”, “Zəbəndərə”, “Qaruş”, “Saruş”.**

Əhməd bəyin Avropa təhsilli olmasına bir qədər zarafatla toxunan felyeton müəllifi öz sarkazmını cəhalətə və avamlığa qarşı yönəldir. Yaxud da yenə Ə.Ağayevin adının çekildiyi başqa bir felyetonda Mirzə Cəlilin ona ünvanladığı hansısa bir Nəcəf Yəhya oğlunun kifayət qədər ciddi məktubunda Şamaxı ziyalı Hacı Məcid ağanı tərifləməsini zarafata çevirir. İddialara görə, müxbir bütün bu tərifli sözləri əylənmək üçün yazır. Digər tərəfdən, Mirzə Cəlil hətta bu məktubun cavabında Hacı Məcid ağanı ciddi şəkildə “bizim kamil müəllimimiz” elan edən Əhməd bəyin özünü də bağışlamır. “Təbii ki, Əhməd bəy də bunu zarafatla yazır”, – deyərək Mirzə Cəlil yekunlaşdırır. C.Məmmədquluzadə Nəcəf Yəhya oğlunun “o, bütün müsəlmanların təmsilçisidir” ifadəsinə cavab olaraq Danabaş kəndinin bir mollasının məhz bu kəndin kainatın mərkəzi olduğunu iddia etməsini xatırladır. C.Məmmədquluzadənin bütün felyetonlarında həmin illərin mətbuat nəşrlərinə ayıq münasibət ifadə olunur. Mirzə Cəlil “Tərcüman” qəzetindən sitat gətirərək molla Əbdürrəşid İbrahimovun Yaponiyada alimlər önündə çıxış edərək böyük uğur qazanmasına toxunur. O, belə bir haqlı sual verir: molla Əbdürrəşid nə ingilis, nə fransız, nə də yapon dilini bilmirsə, yapon auditoriyasını hansı dildə “fəth edib”. Özü də sualına belə cavab verir: “Molla Əbdürrəşid İbrahimov yaxşı bilir ki, onun Yaponiyadan gələn məktublarını başqa millət yox, yalnız müsəlmanlar oxuyur. Müsəlmanlara isə nə istəsən yaza bilərsən, çünki həzm edəcəklər, narahat olma”.

Yenə də bəzi ədəbiyyat və incəsənət xadimlərimizin heç bir konkret fakta istinad göstərmədən əsərlərinin hər yerdə böyük uğur qazandığını iddia etmələrini, özlərini bütün dünyada məşhur, ağlasığmaz mükafatlar və prizlər sahibi kimi topluma sırımalarını dövrümüzün simasına

bənzətməkdən çəkinə bilmirəm. Amma axı, bu da yerli auditoriya üçün nəzərdə tutulub, narahat olmayın, bizimkilər hər şeyi həzm edir...

Bütün müasirləri kimi Mirzə Cəlil də "Tərcüman" qəzetinin sahibi İsmayıl bəy Qasprinskiyə böyük hörmətlə yanaşırdı. O, bu qəzetin uzun illər fədakarcasına fəaliyyətini ehtiramla anaraq, yazdığı "Tərcüman" məqaləsini bu şüarla bitirir: "Yaşasın "Tərcüman"! Bununla belə o, qəzetin bəzi fikirlərilə prinsipial olaraq kökündən razılaşmadığını bildirir. "Tərcüman" yazır ki, fəhlələrin proqramı şəriətə ziddir. Çünki orada şəxsi mülkləri fəhlələrə vermək tələb olunur və bu halda sahiblərinin namaz qılmağa yeri qalmayacaq. C.Məmmədquluzadə yazır ki, "Belə çıxır ki, bütün Maku xanlığında namaz qılmaq hüququ yalnız Murtaza Quluxana aiddir və bu xanlığın bir qarışını da sadə insanlara vermək olmaz ki, onlar da namaz qılsınlar".

2010-cu ildə milli mətbuatın 135 illik yubileyi üçün "Azərbaycan mətbuatı tarixi antologiyası" adlı qiymətli ikicildlik nəşr olundu. Birinci cild görkəmli yazıçı Abdulla Şaiqin (1881-1959) "Füyuzat jurnalı haqqında" qeydləri ilə bitir. Mətnin altında yazılma tarixi göstərilmədiyindən bir qədər qərribə təəssürat yaradır. Oxucuda belə bir hiss yaranır ki, bu qeydlər müxtəlif vaxtlarda yazılıb, çünki eyni səhifələrdə bu jurnal haqqında həm sovet illərinə xas olan son dərəcə mənfi, həm də bu gün və ya XX əsrin əvvəllərində yazılmış kimi görünən çox müsbət rəylər var. "Difai"ni terror qruplaşması (!) kimi qələmə verən A.Şaiq qeyd edir ki, "Həyat" qəzeti və "Füyuzat" jurnalı mürtəce jurnalistlər tərəfindən təsis edilib. Bu nəşrin redaktoru Əli bəy Hüseynzadə barədə fikir bildirən Abdulla Şaiq yazır ki, o, türk ədəbiyyatına rəğbət bəsləyir, Türkiyədən Bakıya qayıdarkən özü ilə Azərbaycan xalqına heç bir faydası olmayan zərərli fikirlər, panislamizm, pantürkizm ideyaları gətirib təbliğ edir. Bundan başqa o, mətbuata xalq üçün anlaşılmaz, ərəb, fars söz və birləşmələrilə dolu bir dil təqdim edib. Əli bəy "Kimin üçün yazırsan, axı bizimkilər sənə yazdıqlarını başa düşmür" sualına belə cavabını verib: "Mən ziyalı üçün yazıram, onlar başa düşür, bəsdür". Düzdür, Hüseynzadə həmişə vətəndən, xalqdan danışdı, amma onun nə əsərlərində, nə də iddialarında Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dilinə sevgi görmədik".

A.Şaiqin qələmə aldığı bütün bu ifadələri sovet ideologiyasının Ə.Hüseynzadənin təcəssüm etdirdiyi həmin ideya və cərəyanların sərt şəkildə pislənməsini tələb etdiyi dövrün ruhunun ifadəsi kimi başa düşmək olar. Bəs eyni səhifədə getmiş aşağıdakı abzaslar eyni vaxtda yazılıbsa, bunu necə başa düşəsən: **"Əli bəy Şərq və Qərb dillərini bilirdi. O, alim, rəssam, musiqiçi, yazıçı idi. O, çox hazırlıqlı bir insan idi və o dövrün Azərbaycan ədəbiyyatına yenilik gətirməyə, onu dar çərçivədən çıxarmağa çalışırdı. Biz gənc yazarları Qərb klassikləri ilə tanış etməkdən ötrü əlləşirdi. Onun ədəbi, ictimai-siyasi fəaliyyəti gənclərə müəyyən təsir göstərmişdir. Əli bəy özünün yazdığı fraqmentlərlə, yaxud jurnalında nümunə kimi dərc etdirdiyi mətnlərlə dilimizdə islahat aparmağa, ədəbiyyatımızı üslub və bədii cəhətdən**

yüksəltməyə çalışırdı. O, gənclərə şeirin, sənətin mənasını izah edir, onları əvvəllər qəzəl və məsnəvilərin dar çərçivəsindən çıxaraq yeni şeir formaları ilə tanış edirdi. Bundan sonra ədəbiyyat həm forma, həm də məzmun baxımından xeyli zənginləşdi. Ruhən özünə yaxın olan şair Hötenin "Faust" əsərindən parçaları tərcümə edərək gəncləri şeytan mövzusu ilə ovsunladı, indiyədək bir sətir belə yazmamış Hadini dilə gətirdi".

Beləliklə, eyni mətndə sovet təbliğatının ruhunda mənfi səciyyə verilir və eyni zamanda həmin şəxsin şübhəsiz xidmətləri qeyd olunur. Ə.Hüseynzadəyə hər hansı formada müsbət qiymət verilməsi sovet dövründə ağılasığmaz idi. Əgər A.Şaiq belə müsbət qiymətə layiq bir mətnin çap olunmayacağını bilə-bilə bunu masaya yatırıbsa, onda sovet ədəbiyyatşünaslığının mürəccə, panislamist, pantürkizmlə bağlı bu stereotip klişelərinə nə ehtiyac vardı? Müəmmədir...

Sovet hakimiyyəti illərində mətbuatın funksiyalarında köklü dəyişikliklər baş verdi. Əgər sovet dövründən əvvəl bəzi qəzetlərin nəşrinə icazə verilmirdisə, senzura jurnalların bütün səhifələrini qaralaydırsa, sovet dövründə bütün çap mediası yalnız bir məqsədə – kommunist ideologiyasının təbliğinə xidmət etməli idi. Burada hər hansı fərqli fikirdən, müxtəlif ictimai-siyasi istiqamətlərdən, rəsmi fikrə hər hansısa bir alternativ düşüncənin ifadəsindən söhbət gedə bilməzdi. Amma bu çox çətin şəraitdə belə, Azərbaycanda hələ də partiya standartlarının düz gəlib-gəlməməsinə və bəlkə də bunu düzgün dərk edib-etməməsinə baxmayaraq, hamını zorla bir əndazəyə salıb maarifləndirmə, mədəni dirçəliş, ana dilinin yüksəlişi işinə xidmət etməyə çalışan və beləliklə, xalqımızın inkişafı naminə fəaliyyət göstərən publisistlər, ədəbiyyatşünaslar var idi. Kommunist doktrinasının səmimi tərəfdarları üçün partiyanın ideyalarına və öz xalqının mənafeyinə xidmət etmək ziddiyyət yaratmırdı. Həqiqətin dərk edilməsi üçün illər keçməliydi. Barışmaz radikalların ən vicdanlıları, məsələn, Ruhulla Axundov kimi gənclik illərində millətçi meyillərə qarşı mübarizlər, yaş ötdükcə bu qədər fədakarlıqla xidmət etdikləri dövlətin milli siyasətini daha ayıq-sayıq qiymətləndirməyə başladılar. Amma çox gec idi. Repressiya qılıncı artıq onların da başları üstündən asılmışdı.

Məsul işçilər olan Ruhulla Axundov, Mustafa Quliyev, Həbib Cəbiyev, Teymur Hüseynov həm partiya funksionerləri, həm də "sosializm quruculuğu"nın müəyyən humanitar bölmələrinin rəhbərləri kimi çalışıb, vaxtaşırı qəzet və jurnalların redaktorları kimi fəaliyyət göstərərək, işlədikləri nəşrlərdə maarifləndirici yazılarla çıxış edirdilər.

Gülərə Köylüqızı "Şərq qadını" jurnalının ilk redaktoru olmuşdu. Kazım Ələkbərli, Əli Nazim, Hənəfi Zeynallı kimi tənqidçi və filosoflar publisistik və ədəbiyyatla bağlı məqalələrlə çıxış edirdilər. Təbii ki, onların mətnlərində estetik problemlərə, sənətin ictimai faydalılığına vulqar-sosialist yanaşma kimi dövrün möhürü açıq-aydın hiss olunur, amma o şəxsləri öz doğma xalqının taleyinə, ədəbiyyatının və dilinin gələcəyinə

biganəlikdə qınamaq düzgün olmaz. Məhz bu “günahların” əvəzini yuxarıda adları çəkilən şəxslərin hər biri canları bahasına ödəyiblər. Onların hamısı amansız Stalin repressiyalarına məruz qalıb.

Təbii ki, 1937-ci ildə Azərbaycan ziyalılarının qırğınından sonra da respublikada mənəvi həyat, o cümlədən onun mətbuata sirayət etmiş müəyyən təzahürləri sönmədi. Mətbuat orqanlarında, nəşriyyatlarda xalqına xidmət edən vicdanlı jurnalistlər fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan mətbuatının daha iki sahəsinə öləri də olsa diqqət yetirmək vacibdir – bu, Cənubi Azərbaycanın dövrü mətbuatı, Türkiyə və Avropa ölkələrindəki mühacir nəşrləridir.

Ş.M.Xiyabaninin azadlıq hərəkatı dağıldıqdan sonra iyirmi il müddətində İranda bir dəne də olsun Azərbaycan-türk dilli mətbuat işıq üzü görməmişdi. İkinci Dünya Müharibəsi vaxtı sovet ordusunun Cənubi Azərbaycana yeridilməsi və Sovet Azərbaycanından “mədəni-ədəbi desantların” fəal köməyi nəticəsində uzun illərdən sonra ilk dəfə olaraq burada doğma ana dilində qəzetlərin dərci, kitabların nəşri həyata keçirilməyə başladı. Cəfər Xəndanın redaktoru olduğu “Vətən yolunda” qəzetinin və Rəsul Rzanın redaktoru olduğu illüstrasiyalı “Azərbaycan” jurnalının nəşrini xüsusi qeyd etmək yerinə düşərdi. Sovet qoşunları çıxarıldıqdan sonra Cənubi Azərbaycan xalqının azadlıq eşqilə coşub-daşan ümidləri şah ordusu tərəfindən vəhşicəsinə boğuldu. Beləliklə, yenə də uzun illər boyunca Azərbaycan türkcəsində nəşr edilən bütün mətbu orqanlar yoxa çıxdı. Məhəmməd Rza şahın hakimiyyətinin devrilməsindən və ölkədən qaçmasından sonra bir müddət ana dilində nəşrlərdə sözün əsl mənasında bir növ intibah olmuşdu, lakin sonrakı illərdə yenidən tənəzzül baş verdi. Azərbaycan türkcəsində uzun illər bütün basqılara tab gətirən yeganə nəşr görkəmli alim, dünya şöhrətli cərrah Cavad Heyətin redaktorluğu ilə çıxan “Varlıq” jurnalı olmuşdur. Hələ də nəşr olunmaqda davam edən bu jurnalda Güney Azərbaycanın bir çox publisist və yazıçıları fəal iştirak edirdilər ki, onların arasında Cavad Heyətin dostu və həmkarı, görkəmli şair və alim, mərhum doktor Həmid Nitqini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycanlı siyasi mühacirlər Türkiyədə də müxtəlif jurnallar nəşr etdirirdilər. Onlar sovet hökumətinin basqıları altında oradan xaric edildikdən sonra Avropanın müxtəlif ölkələrində mühacir Azərbaycan nəşrləri (bəzən digər Qafqaz və Türküstan xalqlarının mühacirət dairələri ilə birgə) nəşr olunurdu. Bu nəşrlərdə Azərbaycanın görkəmli siyasi və ictimai xadimləri M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşı, Ceyhun Hacıbəyli, Mirzəbala Məmmədzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Hüseyn Baykara, V.Yurdsever və başqaları fəal şəkildə dərc olunurdu. Daha sonra onlara legioner adlanan İkinci Dünya Müharibəsi sovet hərbi əsirləri də qoşuldu. Məmməd Cəfərlinin “Azərbaycan legioner ədəbiyyatı” kitabında müəlliflərdən birinin – Anarın adına rast gəlmək məni təəccübləndirdi. O vaxta qədər, atamın qoyduğu bu adın ilk daşıyıcısı olduğumu güman edirdim. Ancaq bu kitabın müəllifinin fikrincə, Anar təxəllüsü arxasında

Abay Dağlı gizlənə bilərdi; şübhəsiz ki, onun Anar adından xəbəri vardı, çünki hələ müharibədən əvvəlki illərdə Rəsul Rzanın ispan gənclərinə həsr etdiyi və məktəb dərsliklərinə salınmış "İnqaleyso" şeirində adım çəkilib. Bundan başqa, legionerlər arasında atamla, ailəmlə yaxından tanış olan sənətsünas Ənvər Qaziyev də var idi. O, Rəsul Rza haqqında ömrünün sovet dönməsinə düşən çağlarında hətta qəzetdə yazı da yazmışdı. Onların birgə fotosəkilləri var. Çox güman ki, legionerlərdən birinin yaddaşında qalan Anar adı onların ittifaqda qalan qohumlarına

problem yaratmamaq üçün gizli təxəllüs kimi istifadə edilib. Axı Abay Dağlının özü də Cəmil Ağayevin əsl adı deyil, təxəllüsüdür.

Bəzi müasir jurnalistlər haqqında bir neçə kəlmə demək istərdim. Bəziləri ilə dost olmuşam, bəziləri ilə sadəcə tanış olub söhbət etmişəm. Mən onunla gənclik illərimin ilkin çağlarında, Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində işə düzəldiyim vaxtlarda tanış olmuşdum, həmin illərdə bu quruma dəyərli şəxsiyyət Teymur Əliyev (Teymur Elçin) rəhbərlik edirdi. Komitənin işçiləri arasında Hacı Hacıyev çağdaş sənətə bağlılığı ilə seçilirdi. O, Qara Qarayev musiqisinə sonsuz pərəstiş edirdi (həmin illərdə dahi bəstəkarın yaradıcılığını Azərbaycanda heç də hər adam qəbul edə bilmirdi). Hacı Hacıyevin məni cəlb edən daha bir xüsusiyyəti o idi ki, o, Bədii Şuralarda öz fikrini həmişə birbaşa, cəsarətlə, açıq-saçıq ifadə edirdi, dedikləri çox vaxt əksəriyyətin rəyi ilə üst-üstə düşmürdü. Dissidentlik əlamətləri Hacı Hacıyevin təfəkküründə aydın şəkildə özünü biruzə verirdi; o, sovet reallığında çox şeyi qəbul etmirdi və bunu açıq ifadə etməkdən çəkinmirdi. Hacı'nın kiçik qardaşı, görkəmli riyaziyyatçı Arif Babayev də dissident ruhlu adam idi.

Müxtəlif illərdə Moskvanın "Komsomolskaya pravda" və "Sovetskaya kultura" qəzetlərində müxbir işləyən Faiq Mustafayevi də hörmətlə xatırlayıram. Faiq öz xalqının əsl vətənpərvəri idi, millətimizin ədəbiyyat və incəsənət sahəsində qazandığı uğurları Ümumittifaq ictimaiyyətinə təqdim etməyə çalışırdı. "Sovetskaya kultura"-nın səhifələrində mənimlə söhbətini, elə həmin qəzetdə "Şəhərin yay günləri" tamaşama aid yazısını minnətdarlıqla xatırlayıram. Təəssüf ki, Faiq həyatdan erkən getdi, amma yaradıcılıq irsi ilə yanaşı, jurnalistikanın eyni sahəsində, eyni vətənpərvərlik ruhunda fəaliyyətini davam etdirən Rövşən və Natəvan kimi əkizlərini – gözəl övladlarını da qoyub getdi.

Rövşən Musqafayev Azərbaycanın ilk politoloqudur, bütöv bir elmi institutun və mühüm bir jurnalın yaradıcısıdır. Onun "Virtual ehtiras" kitabı yalnız azərbaycanlı olduqlarına görə xalqımızın nümayəndələrini görünməmiş zorakılıqlara məruz qoyan vəhşilərə qarşı insanlarımızda haqlı qəzəb oyadır. Bu kitabda o, bu quldurlardan birinin dediyi sözləri olduğu kimi sitat gətirir: ***"Basar-Keçərdə türk əhalisini heç bir fərqiə varmadan məhv etdim. Amma bəzən güllələrə hayfım gəlirdi. Bu itlərə qarşı ən etibarlı üsul döyüşdən sonra sağ qalanların hamısını toplayıb, quyuları onlarla doldurmaq və yuxarıdan başlarına ağır daşlar töküüb işlərini bitirməkdir. Mən belə də elədim: bütün kişiləri, qadınları və uşaqları toplayıb, əvvəlcə onları diri-diri quyulara atdım; sonra da quyuları daşla doldurub hamısını məhv elədim"***. – Budur "qədim mədəniyyəti" ilə öyünən "cəfakeş" xalqın nümayəndəsinin xarakterik etirafı.

Ruhu çoxlarının dərd-səri ilə dolub-daşan, yazılarını qəlbinin qanı ilə qələmə alan Rövşənin ürəyi belə bir yükə tab gətirə bilməzdi; o, çox gənc yaşlarında dünyasını dəyişdi.

Rövşənin ölümündən sonra Natəvana təsəlli verərək deyirdim ki, indi o, çox uzun yaşamalılı və dünyasını erkən dəyişən ata və qardaşının

müqabilində onların vaxt çatdırıb görə bilmədikləri işləri də yerinə yetirməlidir. Təhsilinə görə musiqiçi olan Natəvan şübhəsiz ədəbi istedadla malikdir. Nədən yazırsa-yazsın, incə, həssas, geniş erudisiyalı, dərin intellektual və eyni zamanda parlaq emosional təbiətli, deməyə sözü olan, heç kimi təkrarlamamağı bacaran istedadlı qələmi olduğunu hiss edirsən.

Bu gün ölkədən kənarda informasiya yaymağın böyük əhəmiyyəti var. XX əsrin əvvəllərindəki publisistlərimiz dərd-qəm içində yazırdılar ki, ermənilərin çoxlu sayda qəzetləri olduğu halda, Azərbaycan türkləri üçün öz ana dilində nəse nəşr etmək çox çətin bir işdir və dövrü mətbuatımızın nadir nümunələri erməni əsillilərin çox kəskin senzura-nəzarəti altında çap olunur; bu sahədə Kişmişev kimi müsəlmanlara qarşı düşmənçilik edən senzorlar vardı.

Ötən yüz il ərzində bu baxımdan çox az şey dəyişib. Təkcə Moskvada rus dilində onlarla erməni nəşri çap olunur. Biz isə Qarabağ münaqişəsi başlayanda orada çıxan yeganə qəzetimiz "Panorama Azərbaycan"ı qoruyub saxlaya bilmədik. O qəzet Fərhad Ağamalıyevin redaktorluğu ilə çap olunurdu.

Fərhad vətənpərvər, yüksək ixtisaslı peşəkar jurnalistlərimizdənədir. Hələ sovet illərində Kirovabad şəhərinə qədim Gəncə adının qaytarılması təklifinə görə əvvəllər uğurla işlədiyi və yaxşı ad-san qazandığı "Sovetskaya kultura" qəzetində təqibə məruz qaldı. Onu müdafiə etmək üçün məktub yazdım və Maqsud İbrahimbəyov, Əkrəm Əylisli, Fərhad Bədəlbəyli ilə birlikdə imzalasalar da, heç bir təsiri olmadı. Keçmiş Bakı vətəndaşı, həmin qəzetdə işləyən jurnalist Q.Oqanovun təkidi ilə Fərhad "Sovetskaya kultura"dan qovuldu.

Sonralar o, nadir uğura nail oldu – Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələri obyektiv təhlil edərək Moskvada "Nezavisimaya qazeta"da böyük məqalə dərc etdirdi. Bu yazıya görə biz Fərhad Ağamalıyevi Yazıçılar Birliyinin təsis etdiyi Nəcəf Nəcəfov mükafatı ilə təltif etdik.

Nəcəf Nəcəfov... Müasir jurnalistikamızda daha bir parlaq imza. O, "Molodyoj Azerbaydjana" qəzetinin redaktoru idi; aşkarlıq deyilən dövrün əvvəllərində bu nəşri vətənpərvərlik ideyalarının rüporuna çevirmişdi. "Biz xalqın şərəfinə cavabdehik" – yazan Nəcəf özü də bu çağırışa sədaqətlə əməl etdi. Şair-publisist Sabir Rüstəmxanlının redaktorluğu ilə ana dilində nəşr olunan "Azərbaycan" qəzeti ilə yanaşı "Molodyoj Azerbaydjana" ölkədə baş verən hadisələri işıqlandıran ən önəmli bir çap mediası idi.

AXC-nin qurucularından və tanınmış simalarından biri olan Nəcəf Nəcəfov hakimiyyətə gəldikdən sonra prezidentin mətbuat müşaviri vəzifəsini tutdu. Bu vəzifədə də o, özünəməxsus prinsipiallığını göstərdi. Bəzi təzəcə vəzifə almış təkəbbürlü məmurlardan fərqli olaraq, o, birdən-birə üstünə düşən vəzifə imkanlarından başını itirməyərək, həm şəxsi ünsiyyətdə, həm də inzibati fəaliyyətdə öz həqiqi ziyalı mahiyyətini qoruyub saxlaya bildi. Nəcəf AXC rəhbərləri arasında yeganə adam idi ki, gecə-gündüzün istənilən vaxtında mənə zəng vura, nəse təklif edə, nələr barədə məsləhətləşə bilərdi. Mən isə həmişə onun fikrini dinləyib, ona

hörmətlə yanaşmışam. Düşünürəm ki, onun da mənə münasibəti eyni idi. Nəcəf mətbuatın müşaviri postunu tutarkən onun prinsipial mövqedən çıxış etməsi, hətta qanunu pozan, mətbuat nümayəndələrinə münasibətdə özbaşınalığa yol verən yoldaşlarına qarşı mübarizə aparması məni heyran edirdi. Ona görə də onun erkən ölümündən sonra Yazıçılar Birliyində Nəcəf Nəcəfov mükafatını təsis etdik. Ölkəmizdən kənarda Azərbaycanla bağlı çap edilən ən yaxşı materiallara görə bir neçə dəfə həmin mükafat təqdim olunub.

Qarabağ qarşিদurmasının mətbuat savaşından silahlı toqquşmalar mərhələsinə keçidinin başlanması ilə ən cəsarətli jurnalistlər mübarizənin önünə keçdilər. Bəziləri isə bu müharibənin qurbanı oldu.

Cəsur jurnalist Salatın Əsgərovanın həyatına düşmənlər gülləsi son qoydu. 1961-ci il təvəllüdlü Salatın 1988-ci ildən "Molodoye Azerbaydjana" qəzetində müxbir işləyib. 1990-1991-ci illərdə Dağlıq Qarabağdan reportajlar hazırlayıb, tez-tez döyüş bölgələrinə gedirdi. 1991-ci il yanvarın 9-da hələ otuz yaşı da olmayan Salatın Laçından Şuşaya gedən yolda erməni yaraqlılarının açdığı atəşdən həlak olmuşdu. Onunla birlikdə batalyon komandiri, polkovnik O.Larionov, mayor İ.İvanov, serjant İ.Qoyek də həlak olmuşdular. O.Larionov 1990-cı ilin yazında Qazax rayonunun Bağanis Ayrım kəndinə ermənilərin hücumlarının qarşısını alan batalyona beş ildən artıq komandirlik etmişdi. Ermənilər onun başına 10 min rubl pul ayırmışdı. Salatının bir azyaşlı oğlu qaldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 noyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı ilə Əsgərova Salatın Əziz qızına Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (ölümündən sonra) adı verildi. Bakıda bir küçə onun adını daşıyır; yaxınlığında öldürüldüyü kəndin adı onun şərəfinə Salatinkənd adlandırılıb. Xalq şairi Nəbi Xəzri onun xatirəsinə poema həsr edib.

Qarabağ müharibəsinin daha bir qurbanı telejurnalist qəhrəman Çingiz Mustafayevdir. Pleyboy və dicey Çingiz, sanki qayğısız bir həyat yaşamaq üçün doğulmuşdu. Riskli şəhər oğlanı dava etməkdən çəkinmirdi, düşünüb-daşınmadan kiməsə aşıq də ola bilərdi. Uğursuz sevgi üzündən çılgıncasına intihara da hazır idi. Amma sakitləşərək, evlənib ata da oldu. Bir sözlə, o, minlərlə yaşıdları, adi gənclər kimi yaşaya bilərdi. Amma bu zaman müharibə başladı. İnsanlar, o cümlədən gənclər buna müxtəlif cür reaksiya verdilər. Buna görə, artıq deyildiyi kimi, vecsiz təsir bağışlayan bu oğlanın müharibədə iştirakı şərəf məsələsi oldu. Onu cəbhəyə getməkdən çəkindirməyə çalışan anasına: "Ana, mən evdə necə qala bilərəm? Vətənimdə müharibə gedirsə, mən evdə divanda oturub necə çay içib televizora baxa bilərəm?" demişdi.

Çingiz, çiyində kamera, cəbhə xəttinə, – ən qaynar nöqtələrə getdi. Çoxları Vətən qarşısındakı borclarından pafosla danışır, Qarabağ uğrunda canlarından keçməyə hazır idilər və... Çingiz Mustafayevin reportajlarından televiziya döyüş əməliyyatlarının gedişatını izləyirdilər. Onun kamerası düşmənlə müqavimət göstərən igidlərin qəhrəmanlıq cəhdlərini lentə alırdı, ölkədə hakimiyyət uğrunda mübarizəni işğalçılarla

mübarizədən daha üstün tutanların xəyanət faktlarını çəkirdi. O, Xocalı faciəsini də lentə almağa müvəffəq olub və həmin kadrlar bütün dünya qarşısında bu şəhər əhalisinə qarşı törədilən soyqırımın danılmaz sübutuna çevrilib. O, hətta öz ölüm anını belə lentə almağı bacarıb. Qarabağda ölüm onun gözlərinə kinokameranın baxışıyla nəzər salıb...

Kiçik qardaşı Seyfullanın xatirələrinə görə, Çingiz çox cəsarətli insan olub; dinclik dövründə, gənclik illərindəki küçə savaşlarında da, balıq ovuna gedəndə açıq dənizdə də bir neçə dəfə həyatını riskə atıb. Bəzən o, hətta öz ölümünü belə yamsılayırdı. Mənə elə gəlir ki, bu, ölümün necəliyini sınamaq deyil, qorxuya qarşı bir növ immunitet yaratmaq cəhdi idi. Yəni, ölüm xofuna qarşı. Müharibənin ən təhlükəli yerlərinə gedərkən, o, artıq heç nədən qorxmurdu.

Öləndə onun 32 yaşı vardı. Prezidentin 6 noyabr 1992-ci il tarixli Sərəncamı ilə Çingiz Mustafayev Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülüb. Çingizin digər qardaşı Vahid Xocalı faciəsi haqqında təsirli bir film çəkib.

Daha bir şəhid jurnalist – ölkənin dövlət xadimləri ilə birlikdə helikopterdə həlak olmuş Qarabağ müharibəsinin qurbanı Alı Mustafadır. Alı şeirindən bir parça vermək istəyirəm. O, həm də şair idi. Azərbaycan mətbuatına həsr etdiyim esseni bu misralarla bitirmək istəyirəm.

***Torpaqda haqqı var axan qanın da,
Bir mərdin qolları düşüb yanında.
Müqəddəs Şəhidlər xiyabanında
Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən.***

***Dünyanın sükutu bir daş qəfəsdə,
Köksümdə qövr edir hıçqıran səs də.
Toy libası geyən bu qəbrin üstə
Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən.***

***Mənası var imiş toyun, yasın da,
Bu qara zülmətin, ağ libasın da.
Durub haqq evinin astanasında,
Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən...***

♦ P o e z i y a

İbrahim İLYASLI

QARŞINIZDA BİR ÖMÜR SAYQI DURUŞUNDAYIZ

Vətən müharibəsinin şəhid və qazilərində

Vətən sizə can dedi, Vətənə can verdiniz,
Damarları təpimiş torpağa qan verdiniz.
Otuz il otuz yerdən yaraları çatlayan
Millətə qırıxdörd gündə şəfayla şan verdiniz!
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Bir çağırışı bəs etdi Ali Baş Komandanın,
Yüz illərə tən oldu – hökmünə bax bir anın?!
Vahimədən yağılar pərən-pərən oldular,
Haləsi böyüdükcə çəkdiyiniz hilalın.
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Belə cəng, belə savaş yer üzü görməmişdi,
Nə dağı, nə dərəsi, nə düzü görməmişdi...
Bu xalq on min doqquz yüz əlli gecə yaşayıb,
On min doqquz yüz əlli gündüzü görməmişdi.

Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Xan Araz sizi görcək qəhərlənib ağladı,
Köhlən Xudafərinin şahə qalxdı tağları.
O tayda bir ün qopdu, yer-göy lərzəyə gəldi,
Bu tayda ucalınca sənin Zəfər bayrağın!
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Azğın düşmənlərinə çoxları çıxdı yiyə,
Avropa diş qıcadı, Asiya getdi küyə...
Ancaq birə-beş artdı gücünüz, qüdrətiniz,
“Hər zaman yanındayız!” – haykırınca Türkiyə.
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Nədənizdən Şuşada qaya qopdu, daş yandı,
O gün qaş qaralmadı, qaralacaq qaş yandı.
“Dəmir Yumruğ”unuzun zərbindən yer titrədi,
Odlu nəfəsinizdən düşmən başa-baş yandı!
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Ruhlar səltənətində ucalıqlar sizindi,
Uca başlar sizindi – uca dağlar sizindi.
Başqa yerdə gəzməsin haqqı haqq arayanlar,
Məmləkətdə haqq olan bütün haqlar sizindi.
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Ürəyim pasrçalansın, üzüm ağ olsun! – dedi,
Heç nəyimiz olmasın, Qarabağ olsun! – dedi.
Bundan böyük ibadət görünməyib cahanda –
Şəhid doğan analar: “Vətən sağ olsun!” – dedi.
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

Azərbaycan adını sinənizdən asdınız,
Yeni tarix yaradıb, yeni dastan yazdınız.
Qazi hüzurlarıdır daha səcdə yerimiz,

Şəhid məzarlarıdır ən müqəddəs andımız.
Adınızla tarixə möhürləndi bu payız,
Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız!

ZƏFƏR MARŞI

*Müzəffər Azərbaycan ordusunun
Bakının Azadlıq Meydanında
düzənlənən Zəfər paradına*

Ayağını yerə bir az da bərk vur,
Başını bir az da uca tut, əsgər!
Sən başdan-ayağa qürursan, qürur,
Sən ey komutanı tanrıkut əsgər!
Göylər zəfərinə məşallah deyir,
Yerlərdə baqisən, inşallah, deyir!

Sən Tanrıdağından qopan ərənsən,
Qanı bozkırlara hopan ərənsən.
Şuşa qalasında diş-dırnağıyla
Yağını aslantək qapan ərənsən.
Göylər zəfərinə məşallah deyir,
Yerlərdə baqisən, inşallah, deyir!

Haqq sənə zəfəri halal buyurub,
Ulduzun üstünə hilal buyurub.
Bismillah! – deməyə dil verib sənə,
Deyincə, düşməne zaval buyurub.
Göylər zəfərinə məşallah deyir,
Yerlərdə baqisən, inşallah, deyir!

Orduya dönüşə, el səni yenməz,
Min ırmaq yığıla, sel səni yenməz.
Səni yenmək üçün yaradıb Allah,
Özündən savayı əl səni yenməz!
Göylər zəfərinə məşallah deyir,
Yerlərdə baqisən, inşallah, deyir!

Ayağını yerə bir az da bərk vur,
Başını bir az da uca tut, əsgər.
Bəşərin xilasını səni gözləyir,

Ey Haqqın ordusu, tanrıqut əsgər!
Göylər zəfərinə maşallah deyir,
Yerlərdə baqisən, inşallah deyir!

HULUSİ AKAR PAŞA

*Türkiyənin milli müdafiə naziri
Hulusi Akar sentyabrın 3-də F-16 qırıcısı ilə
Egey dənizinin şimalında uçub. Yunanıstana
və onu dəstəkləyənlərə sərt mesajlar verib.*

Sənmi göylərə qalxdın,
Göylərimi səni çəkdi?
Ey yerlərə komutan,
Ulu göylərə bəgçi!
Yaşa, göylərcən yaşa!—
Hulusi Akar Paşa!!!

Nə qutlu uçuşun var,
Nə şahənə ləngərin!
Tanrıdağın aslanı,
Göy Tanrının əsgəri.
Yaşa, göylərcən yaşa!—
Hulusi Akar Paşa!!!

Nə zamandı səmalar
Həsəətini çəkirdi...
Türkün sınırlarında
Yapalaqlar səkirdi.
Yaşa, göylərcən yaşa!—
Hulusi Akar Paşa!!!

Tamaşana dayanıb,
Türkün daşı, torpağı.
Dostlara onur oldun,
Düşmənlərə göz dağı.
Yaşa, göylərcən yaşa!—
Hulusi Akar Paşa!!!

Bu tək mənim səsim yox,
Haqqa görkün səsidir...

Turan deyib, haykıran
Hər bir türkün səsidir.
Yaşa, göylərcən yaşa!—
Hulusi Akar Paşa!

ÖZBƏKİSTAN DUYĞULARI

Hələ olmamışam Özbəkistanda,
Görməmişəm ulu Səmərqəndi.
Məni Buxaraya dartır ürəyim,—
Bağrımın başına çəkər Daşkəndi.

Bir səs: “Harda qaldın, durma, gəl” deyir,
Bilmirəm kimim var mənim o yerdə.
Hər dəfə önümdə açılan kimi,
Xarəzmi gəzirəm xəritələrdə.

“Bilqamıs”, “Alpamış” dinir köksümdə,
Yenə qan yaddaşım yetir dadıma.
Bilgə Xaqanımı xatırlayarkən,
Xivə də, Xaqan da düşür yadıma.

Gah sirli Sırdərya hopur ruhuma,
Gah da Amudərya axır içimdən.
Qızılqum səhrası Uçquduquyla
Uzaq keçmişlərə baxır içimdən.

Bəzən Surxandərya deyib dururam,
Bəzən Kaşqadərya durur önümdə.
Bir də görürsən ki, yal-yamacıyla
Fərqanə vadisi keçir könlümdən.

Torpağında nə sirr, nə sehir varsa,
Məni ovsunlayır sanki Əndican.
Gözümün önünə gülüstanıyla
Hərdən Kokand gəlir, hərdən Nəmanqan.

Xəyalın sərhədi olmaz, – deyirlər,
Dünya bir yanadı, Turan bir yana!
Bir də görürsən ki, Aral gölündən
Ruhum pəvazlandı Həzrət Sultana.

Qədim Türk tayfası, ağır eldilər,
Bizim Borçalıda Qarapapaqlar.
Adı tutulunca anıram həməən,—
Bizə də doğmadı Qaraqalpaqlar.

Özüm də bilmirəm heç necə oldu,
Başlayıb bitirdim bu səyahəti...
Bir onu duydum ki, hər addımbaşı,
Nəvai ruhudur yol göstərənəm.

AÇILIR

Kəlbəcərli dostların bu sabahlarına

*Düz altmış min göz-göz olan yaramı
Bağlayıram, yatmıram ha gecələr.*

Sücayyət

Sabahına şükür, Tanrım,—
Nə gözəl sabah açılır!
Bağrımda bir düyün vardı,
Açılır, vallah, açılır!

Ulu göylər çalxalanır,
Dağlar, dərələr haqlanır.
Başa sevdalar bağlanır,
Ayaqdan günah açılır.

Çiçəklər qonur qarına,
Qışı dönür baharına...
“Düz altmış min” zəvvarına,
Deyin qibləgah açılır!

SİZİN DƏ MƏHLƏYƏ YAĞIŞ YAĞIRMI?

Sizin də məhləyə yağış yağırmı,—
Sular söyləşirmi navalçalarda?
Ala gözlərinə qonan buludun
Necə yaşı olur bu sonbaharda?

Evinə torpağın ətri dolurmu,—
Açıb pəncərəni çölə baxanda?
Yenəmi ürkəxsən həmin ki kimi,—
Yenəmi qorxursan şimşək çaxanda?

Kəndə dönürsənmi xəyallarında,—
Yadına düşürmü o payız günü?..
Birlikdə məktəbdən evə dönürdük,
Yeni haqlamışdıq “Sarı körpü”nü.

...Və qəfil başladı leysan tökməyə,
Sel ağzına aldı bərəni, bəndi.
Bir anın içində çay aşıb-daşdı,
İki yerə böldü “İncəsu” kəndi.

Başqa yer mi vardı daldalanmağa?—
Qaçıb akasyanın altında durduq.
Birdən çəpərində Osman dayının
İşıq dirəyini ildırım vurdu...

Titrəyib əsirdin həyəcanından,
Tutub əllərindən, qorxma, söylədim.
Qorxulu nağıllar düşdü yadıma,—
Sənin qəhrəmanın olmaq istədim.

Xəyalən özümü çaya vururdum,
Ağaclar axırdı pərli-budaqlı...
Guya köhlənlər də yara bilməyən
Seli yaracaqdım... Eh, uşaq ağı...

Yadımdamı o nur, o ipək qarı?—
Sənəm nənə... Qaşdan bizə baxırdı.
—Ay bala, sətəlcəm olarsınız ki!—
Deyib əl elədi, evə çağırdı...

Sonrası... Nə deyim, sonrası heç nə,
Buludlar dağıldı, yağış da kəsdi...
Ancaq, ürəyimdə şırım açmağa
Mənə bu xatirə bir ömür bəsdı.

Sizin də məhləyə yağış yağırmı?–
Sular sevişirmi navalçalarda?
Qırx ildi həmin cə ağacın altda
Səni gözləyirəm, hardasan, harda?!

DEYNƏN

Bu günü ömürlük saxla yadında,–
Adına günlərin gözəli deynən.
O gün bir ürəyi atdım odlara,
Alovu dünyamı bəzədi, – deynən.

O hər gün fələyin qalxar yanına,
Öz ruhu özünü bələr qanına...
Qəsəmi yollara, qəsdi canına,
Sevdası sən adda sözədi, – deynən.

Əzabı yenidi, ağrısı köhnə,
Ötdükləri tərdi, qarğısı köhnə.
Dəvası, dərmanı, sarğısı köhnə,
Yarası bir ömür təzədi, – deynən.

Havalı başında çən var, çisək var,
Onda eşq adına nə istəsək var...
Dəstində bir qoma qanlı çiçək var,
Billahi, güzəri bizədi, – deynən.

Könlümün sirli bir şahzadəsidi,
Ayın sehri, günün ağ haləsidi...
Bu qoşma bir ahın şələləsidi,-
İbrahim eləcə mirzədi, – deynən.

SÖZÜ HAQLARIN ŞAİRİ

Sair AĞASƏFANIN 77 illik yubileyinə

Yetmişyeddin qutlu olsun,
Uca dağların şairi.
Gülqarışıq söz bitirən
Bağça-bağların şairi.

Saf Ağın sadıq adaşı,
Qarabulağın sirdaşı.
Qədimlərin arkadaşı,
Bizim çağların şairi.

Payına “döz” düşənlərin,
Bağrına köz düşənlərin,
Haqqına söz düşənlərin,
Sözü haqların şairi!

İSMARIŞ

Bircə biləydin, adın
Dilimdən qopur necə!
Yerdən qalxan dualar
Göylərə hopur necə!..

Orda sən darxırsan,
Burda mən tarımaram.
Nə gözlərim ovunur,
Nə ürək tapır aram.

Bir özünü toparla,
Nolar, deynən yaxşıyam.
Doğrudan da yaxşı ol,
Adam kimi yaşayaq.

DOST

Mərhum şair dostumuz Fərzanəyə

Ad günündü, mən sənə
Nə göndərim, əziz dost?
Ay dolunaydan gözəl,
Ay çeşmədən təmiz dost!

Birdən hara qaçıbsan?
Kimnən qardaş-bacısan?
Harda çiçək açıbsan,
Gül ürək, gül bəniz dost?!

Aynada aylanıb gör,
Bulud ol, laylanıb gör.
Göylərdən boylanıb gör,
Necə olur sənsiz dost!

Sən məni əla yazmısan:
Duyğu-duyğu, nəfəs-nəfəs.
Qarış-qarış, addım-addım,
Orman-orman, qəfəs-qəfəs.

Hər kəlmən bir qığılcımdı,
Üst-başım od içindədir.
Alov saçan bir qələmin
Özü hansı biçimdədir?

Düşünürəm – bu misralar
Dodağından necə qopub?
Barmağından necə axıb,—
Ağ varağa necə hopub?

Sətirlərə boylanıram,—
Odama ətrin yayılır.
Qoxladığca huş aparır,
Duyunca adam bayılır.

Mən səni yaza bilmirəm,
Ancaq gözəl oxuyuram.
Dırnağından telinəcən,
Həzin-həzin, aram-aram.

Bu axşam sevgi qoxuyur
Sumqayıtda hər künc-bucaq.
Yağış, külək və yarpaqlar,
Avtobuslar... dayanacaq!..

Səriləblər üzü üstə
Yollar duyğulu-duyğulu.

Səkiylə bir qız yürüyür,
Arxasınca zeytun kolu.

Çiçək kimi pardaqlanır
Binaların daş-divarı.
Heyrətindən xumarlanır
Odaların eyvanları.

Heykəllər dilə gəliblər,
Danışılar adam kimi.
Hər ağac bir aşiq olub,
Dilləndirir “sarı sim”i.

Ürəyimə sığal çəkir
O qızın ayaq səsləri...
Bir də nə görsəm yaxşıdı?!–
Həmin qızdı... bizə gəlir.

Şuşa,
Gəncə qapısı

◆ 2022 – ŞUŞA İLİ

Ayişə NƏBİ

İgid şəhərim – Şuşa qalası

Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir.

Heydər Əliyev
Ümummilli lider

*Kim bilir neçədir dünyanın yaşı,
Tarixin nə qədər yazısı vardır.
Hər saxsı parçası, hər məzar daşı
Nəsildən-nəsilə bir yadigardır.*

Səməd Vurğun

Bəzən əlində yetərinəcə material, beynində yazı hazır olur, amma sən heç cür oturub yaza bilmirsən. Yazı, ya da mövzu sənə izin vermir. Yanıb-yaxılırsan, yazmaq istəyirsən, vaxt gedir, ömür tükənir, amma sən yazmalı olduğunu yaza bilmirsən. Mən Şuşa qalası haqqındakı yazını başlayarkən eynilə belə oldu. Xeyli vaxt başlama bilmədim. “Əskik qalan nəsə var, nəsə yerində deyil” hissindəydim, amma tapa bilmirdim əskik olan nədir. Yazıya doğmalaşmaq üçün atacağım bir addım var, ata bilmirəm, bir söz, bir işarə, bir şəkil, bir ruh lazımdır, nəsə olmalıdır... Amma nə? Bilmirəm, bilmirəm, bilmirəm.

Əskik olan bir şey var. Üç gün kompüterdə ağ bir səhifəyə “Şuşa qalası” başlığını yazdım. Ekranla üzbəüz üç gün baxışdıq durduq. Yazı mənə açılmadı. Mən bir cümlə belə yazmadım. Yunus kimi dilimin bağı çözülmədi ki, çözülmədi. Axtardım, araşdırdım. Boşuna. Üç gündən sonra əski göytürkçə sözlüyündə “qala” sözünün mənasını tapdım. “Şuşa”dan xəbər yox.

Qala göytürkcədə böyük, ulu deməkdir. Sonra keçdim şumer sözlüyünə. Burada da qala sözünü tapdım, qala ulu, böyük və saray deməkdir. Axır ki, gözümün kökü saralandan sonra Şuşa sözünə rast gəldim. Bu qədər. Daş gədiyə oturdu. Axtardığım bu imiş, ürəyimə bir rahatlıq gəldi, yazı, mövzu artıq üzümə durmadı, yumşalıb geri çəkildi, yol verdi mənə. Şuşanın əski ruhu oyandı, daşa dönmüş sözün özündə dondurduğu ruhu, canı bir kəlməylə oyatdım, o da mənə izin verdi, başla, yol sənindir dedi və mən başladım. Allah izin verərsə, dəvə iynənin gözündən keçər.

Üstündə insan əli ilə işlənmiş təsvir, yazı, cizgi olan hər tikili, hər daş tarixin uzaq bir məqamında yaşamış bir insanın daşa çevrilmiş ruhu, arzuları, qəlbi, tarixidir. Tarix boyu insan “tikdim ki, izim qala” deyərək yaddaşlara hopan əsərlər yaradıb. Belə əsərlərdən ən uzunömürlüləri qalalardır. Azərbaycanın bir çox yerində özündə şanlı tariximizi yaşadan irili-xırdalı müxtəlif qalalara rast gəlinir. Bəziləri tarixin tozunda təhrif olsa, qismən itərsə də, bir çox qala hələ də öz ilkinliyini qoruyub saxlayır.

Qalaların çoxu elə insanlıq qədər qədimdir, bəzilərinin tarixi bilinir, bəzilərinin tarixi əfsanələrə, nağıllara, bədii əsərlərə mövzu olub. Bunlardan biri də inci şəhərimiz Şuşanın igid, şərəfli qalası – Şuşa qalasıdır. Şuşa şəhəri özü ayrıca bir möcüzə, təbiətin saflıq və qürur nişanəsidir. “Qarabağ bir üzükdürsə, Şuşa onun qaşdır” ifadəsi çox haqlı deyilmişdir. Üzüyümüzün qaşı olan Şuşanın bir də qəlbi var, onun qəlbi Şuşa qalasıdır.

Qalalar hər xalqın taleyində önəmli yer tutur, savaşı türklərin tarixində qala ulusun özü kimi möhtəşəmlik və qüdrət rəmzidir. Türkün ilk qalası dağlar olub, türk xaraktercə sinsi olmadığından aşağılara deyil, mərd olduğundan hər zaman ucalıqlara sığınıb. Bu cümləni yazarkən ağıma Xıdır Zində baba gəlir. Onun yaşadığı Beşbarmaq dağı necə sıldırım, çıxılması mümkün olmayan bir qayadır. Amma Xıdır Zində baba uzun illər orada yaşayıb, bu dağ sağlığında özünün, indi isə ruhunun qalasıdır.

İnanan hər insanın qəlbi Allahın məkanıdır, insan inamını, sevgisini, hislərini, sirlərini qəlbində qoruyur. Qəlb insanın ən əlçatmaz qalasıdır. Eləcə də düşmənlərin hər zaman göz qoyduğu Qarabağın ürəyi Şuşa qalası da tarixin hər üzündə əlçatmaz olub. Hətta, mənfur düşmənlər hiylə ilə onu ələ keçirəndə də Şuşa qalası yenilməyib. Bu fikrim absurd kimi görünə bilər. Lakin Şuşa qalası düşmən əlində olduğu zaman da öz türk ruhunu qoruyub saxlayıb və bir zaman qayıdacağını bildiyi sahiblərinin yolunu gözləyib.

Qala sözü göytürkcədə qal(a) – ulu, hörmətli, sayılıb-seçilən, şumer dilində isə qal(a) – böyük, saray demək olsa da, bir mənada da qala(n) – qoruyandır. Şuşa qalası öz divarlarında möhtəşəm türk ruhunu qoruyub. Əks halda, bu gün 8 noyabr şanlı Zəfərimizdən sonra Şuşaya gedən soydaşlarımız özlərini orada yad hiss edərdilər. Amma etmədilər. Çünki biz oraya – öz evimizə qayıtdıq, Şuşaya, Şuşa qalasına toxunan ilk əsgər

nəfəsi o divarlara sinmiş yad qoxunu sildi və Şuşa öz qədim doğmalığını göstərdi. Biz doğmayıq, əziz Şuşa, çünki qan yaddaşı itmir. Biz Şuşanı unutmadıq, Şuşa da divarlarına, daşına-torpağına, qayasına-dağına çökən nəfəsimizi, ruhumuzu, sözüümüzü, izimizi silmədi, çünki doğmalığ, qan yaddaşı örtülüb gizlədilsə də, sonra yenidən bir nəfəslə, bir şəfəqlə, bir munis toxunuşla oyanır. Sən doğmasan, əziz Şuşa.

Şuşa qalasının əsası nə zaman qoyulub? Mənbələr minilliyin o üzünü göstərir və qalanın tikildiyi deyil, monqolların Azərbaycana ikinci yürüşü zamanı dağıldığı xəbərini verir.

Şuşa qalası tikilmədən minilliklərin əvvəlində Azərbaycan türklərinin qədim yurdu olan Şuşa yaşayış məskəni – böyük kəndi vardı və bura Qarabağ bəylərbəyliyi ərazisi olaraq tanınırdı. XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövləti tərəfindən Gəncə və Qarabağ xanlığı olmaq üzrə Qarabağ bəylərbəyliyi ikiye bölündü. 1738-ci ildə Nadir şahın sarayını tərk edən Pənahəli xan Qarabağa gəldi və 1747-ci ildə Qarabağ xanlığının əsasını qoydu. Ancaq xanlığın yerləşdiyi şəhər o dövrün siyasi və iqtisadi tələbatına uyğun bir mərkəz deyildi, ona görə də paytaxt şəhəri olsun deyər Pənah xan, Bayat və Şahbulaq qalalarını tikdirdi.

Pənah xan artıq güclənir və tanınırdı, bu da ətraf xanlıqları narahat etməyə başladı və 1748-ci ildə Hacı Çələbi xan ətraf xanlıqlardan qoşun toplayıb Bayat qalasına hücum etdi və savaşı uduzdu. Məğlub olub geri qayıdan Hacı Çələbi xan, “Pənahəli özünü xan elan etmişdi, mən gəlib ona uduzaraq xanlığını təsdiq etmiş oldum” deyər peşman olmuşdur.

Pənah xan öz xanlığını daha etibarlı qorumaq üçün 1749-cu ildə Şahbulaq qalasını tikdirdi. Bu qala ilə də qane olmayan Pənah xan daha sonra üç tərəfdən təbii istehkam kimi hündür qayalar və xəndəklə əhatə olunan Şuşa qalasını tikdirdi. Qalanın tikintisində İsfahandan, Təbrizdən, Ərdəbil-dən gələn ustalar da işləyirdilər. Bu qala-şəhərə Pənahabad adı verildi.

Qalanın inşası başa çatmadan Məhəmmədhəsən xan Qacar Pənahabada hücum etdi və məğlub olaraq geri qayıtdı. 1759-cu ildə Nadir şahın sərkərdəsi Fətəli xan Əfşar yenidən qalaya hücum edib altı ay qalanı mühasirədə saxladı. Qalada əvvəllər 2-3 şor su vardı deyər, çox yerdə quyu qazıb şirin su kəhrizləri qurmuşdular. Ona görə də xalq sudan korluq çəkməsə də, ərzaq tükənmək üzrə idi və Pənahəli xan danışıq apararaq böyük oğlu, varisi İbrahimxəlili girov verdi.

Cənubi Qafqazda siyasi vəziyyət gərginləşincə İranla Rusiya arasında çıxılmaz vəziyyətdə qalan Pənah xan dəfələrdə Osmanlı Sultanı 1-ci Əbdülhəmidə məktublar yazaraq hərbi kömək istədi. Lakin Rusiya-Türkiyə savaşlarında uduzan Türkiyə Qarabağa yardım edə bilmədi. XVII əsrin 80-90-cı illərində Qarabağ xanlığı ağır beynəlxalq vəziyyətlə üzləşdi.

Pənah xan İbrahimxəlili girovluqdan azad etmək istəyirdi. Bunu bilən Kərim xan Zənd, Fətəli xan Əfşara qarşı Pənah xanla birləşərək onu məğlub etdi. Kərim xan Pənah xanı qonaq adı ilə Şiraza apardı. İbrahimxəlil ağanı azad edib Qarabağa göndərdi, o, Kərim xanın namərdliyinə

dözməyib 1763-cü ildə Şirazda vəfat etdi. Onun cənazəsini Qarabağa gətirərək Ağdamdakı mülkiyyəti İmarətdə dəfn etdilər.

Qarabağ xanı İbrahimxəlil dövründə – 1795-ci ildə Ağaməhəmməd xan Qacar Şuşa qalasını mühasirəyə aldı. 33 günlük mühasirədə mərdlik göstərən xalqın iradəsini sındıra bilməyən Qacaq geri çəkildi. 1797-ci ildə Qacar bu dəfə şah olaraq hücum etdi. Quraqlıq və iqtisadi cəhətdən zəifləmiş xalq müqavimət göstərə bilmədi və Şuşa işğal olundu. Şuşanın Tehrandan belə böyüklüyünə, əzəməti və gözəlliyinə heyran olan Qacar 7 gündən sonra öldürüldü.

İbrahimxəlil xan təslim omaq istəmirdi, o, Qacarın Qızıl qaya və Çaxmaq meşəsi arasındakı ərazidə yerləşən toplarını məhv etdi, ancaq bütün yollar tutulduğundan Şuşaya qayıda bilməyib şimala yürüdü. Topların məhv edildiyi həmin ərazi isə Topxana adlandı.

Şuşada Batmanqılınc ləqəbli Məhəmməd bəy Cavanşir hakimiyyəti ələ keçirib Xanın sadıq adamlarını, o cümlədən oğlu Əli bəylə Molla Pənah Vaqifi də qətl etdi. Qısa zaman sonra İbrahimxəlil xan Şuşaya qayıtdı.

1797-ci ilə qədər siyasi və iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş Şuşaya düşmən ayağı dəyməmişdi. 1797-ci ildə Qacarın, 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsinə görə Rusiyanın qoşunları Şuşaya girdi. İbrahimxəlil xan səhvini tez başa düşsə də, artıq gec idi, 1806-cı ildə ruslar ailəsi və yaxınları ilə birgə İbrahimxəlil xanı öldürdülər. 1805-ci ildə Şuşa qalasının qapı açarları Rusiyaya göndərildi və Sankt-Peterburqda Ermitaj muzeyində saxlanılır.

1804-13-cü illərdə Azərbaycan ərazisində gedən rus-İran müharibəsində öz qoşunu ilə savaşıyan Abbas Mirzə bu ədalətsiz savaşda uduzdu. Qarabağda hakimiyyət səlahiyyətləri ruslar tərəfindən əlindən alınmış Mehdiqulu xan çarəsiz qalıb İrana getdi və beləcə də 1822-ci ildə Qarabağ xanlığı ləğv edildi.

Böyük bir tarixin davam etməsinə, Qarabağ xanlığının güclənməsi və böyüməsinə imkan vermədilər. Sonradan Şuşa qalasına qayıdan Mehdiqulu xan artıq rusların nəzarətində idi, bununla da Cavanşirlər sülaləsi süqut etdi. Bunu demək nə qədər ağır olsa da, Qarabağ Rusiyanın əyalətinə çevrildi. Qarabağı ruslar idarə etdilər. 1923-cü ildə isə az sayda erməninin xeyrinə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı və Şuşa Qarabağın mərkəzi olma hüququndan məhrum edilib ərazisinin çox hissəsi ondan alındı.

Qeylü-qaldan qurtulmayan, gözəlliyi göz tökən Şuşanın (dağları) başı dumanlı... Tarixdə türk milləti, eləcə də Azərbaycan türkləri savaşıyan kimi tanınısalar da, əslində, türklər sülhpərəstdirlər. Sadəcə, ətraf qərəzli qonşular və məkrli ölkələr, türk güclənəcək, üstün olacaq deyə qorxduqları üçün türklərə hücum etmişlər.

Şuşa qalası da düşmən işğalında olduğu zaman, sanki həbsdə, darda olmuşdur, incidilmişdir. Körpə ruhlu qədim Şuşam, igid Şuşam, igidim şəhər...

Şuşa sözü indiyə qədər müxtəlif cür izah olunub. Bizim eranın II əsr Roma tarixçisi Tasit Korneli Qafqaz ərazisində Dondar türk tayfasına

məxsus Sosu şəhərinin olduğunu yazırdı. Sosu keçib Şuşa olub. Deyilənə görə, buranın havası saf və şəfalı olduğu üçün buraya şüşə mənasında "Şuşa" deyiblər.

Başqa bir variantda "Şuşa" sözünün skiflərə aid olduğu fərz edilir. "Ş" səsi sonrakı "s" səsini özünə uydurmuş və "Şuşa" sözü yaranmışdır. Şiş qayalarla əhatə olduğuna görə Şişə də ola biləcəyi ehtimal edilir. Hətta, türk dilində "uc", "yüksək" mənasında "şiş" deyimi ilə və ya başqa fərziyyələrlə də izah edirlər. Bu fərziyyələrin heç biri məni qane etmədi və mən Şuşa sözünün mənşeyini araşdırmağa başladım. Axtarışım ən əski tarixlərə qədər gedib çıxdı, Göytürk və Şumer sözlüklərini araşdırdım.

Şumer sözlüyündə Şe sözünə rast gəldim, mənası soyuq, şe-şə üşümək deməkdir. Transkripsiyalara baxdım. Çox düşündüm və digər izahlarla da müqayisə edib, Şuşanın təbiəti, coğrafiyasını da nəzərə alaraq belə qərara gəldim ki, Şuşa sözünün mənası soyuq və üşümək deməkdir. Şuşa, bilirsiniz ki, hər zaman soyuq olan yerdir, orada ilin ən yüksək temperaturu 19 dərəcə olur. Adlar isə çox vaxt yerlərin təbiətinə uyğun, təbii şəkildə formalaşır. Şuşa məkanca qədim olduğu kimi, ad olaraq da onu qədimlərdə aramaq gərəkdir, bu sözə qədim şumerlərdə rastlanır və iqlimi mülayim isti və soyuq olan "şuşa" şumer dilində soyuq və üşümək mənasını daşıyır.

Şuşa qalası arxasını möhkəm bir dağa söykəyib. Şəhər-qala iki tərəfdən qaya və uçurumlarla əhatələnib, bir tərəfdən böyük bir dağa dirənib, dördüncü tərəf isə gediş-gəliş üçün açıq saxlanılıb. Şuşanın ərazisi dağlıqdır, çoxlu mağaralar, dərələr, mineral suları və çayları vardır.

1824-cü ildə Albemarl qrafı Corc Keppel İrandan Şuşaya gəlib bu şəhəri görərkən heyrətini belə bildirmişdir: "Şəhər hündür qayalı dağların yamacında tikilib. Yamac o qədər dikdir ki, sanki evlər oradan quş qəfəsləri kimi asılıb. Mən zirvəyə çatana kimi iki saat yuxarı qalxdım."

Pənahəli xan Şuşa qalasını tikmədən öncə də Şuşa vardı, ancaq bu qədər inkişaf edib böyüməmişdi. Salnaməçilərin dediyinə görə, Şuşanın tarixi yazılı mənbələrdə min il əvvələ gedib çıxır. Şuşa əvvəllər də ticarətə açıq idi. Lakin Pənah xan üçüncü qala olaraq Şuşa qalasını salıb inkişaf etdirdikdən sonra qalaya hücumlar başladı. Əvvəlki Şuşaya böyük hücumlar olmurdu. Türk böyük, güclü olanda qorxu saçır. Şuşa qalası böyüklüyü, şəhər quruluşu, inkişafı və gözəlliyi ilə əcnəbi səyyah və tacirlərin, siyasi qonaqların diqqətini çəkdi və bundan sonra qonşu dövlətlərin sinsi hücumlarına məruz qaldı.

Bayat qalasından Şuşa qalasına Pənah xan yaxşı qorunmaq, yaxşı yaşayış üçün köçdü. Türkün köç anlayışının təməlində hər nə qədər iqtisadi, siyasi maraq durursa, bir o qədər də sağlam düşüncə, mənəviyyat durur. Türk zalıma qarşı məzlumu qorumaq üçün hücum edir, tarixən fəthləri dini qorumaq, barışı bərqərar etmək olur. Məsələn, elə Şuşa qalasının misalındakı kimi. Xan dağa söykənib əmin-amanlıqda yaşamaq istəyir, yadellilər acgözlüklə bu şəhəri ələ keçirmək üçün hücum edib qan tökür. Tarix türkə savaşı deyil, barışçı adı verməlidir.

Şuşada Pənahəli xan və oğlu İbrahimxəlil xanın hakimiyyəti dövründə xüsusilə yeni tikinti və quruculuq işləri aparıldı. Şuşa qalası orta əsrlər şəhərsalma mədəniyyətinin nadir üsullarını təzahür etdirirdi. Arran memarlıq məktəbi üslubunda inşa edilən Qalanın tikilməsində əsasən yerli daşlardan və əhəng-yumurta sarısı qarışığından istifadə edilib. Qalada dairəvi mühafizə bürcləri, müşahidə yerləri və bürclər qurulurdu. Qala xarici aləmlə yaxınlıqda tikilən körpü ilə əlaqə qururdu. Bu, Qala körpüsü adlanırdı.

Hasarlar daş və əhəngdən tikilmişdi. Pənah xandan sonra İbrahim xan həmin tikililəri yenidən möhkəmləndirdi. Bu işlərdə Baş vəzir Molla Pənah Vaqif də iştirak edirdi. 1783-cü ildə qala yenidən bərpa olundu.

Bürcləri və müşahidə nöqtələri olan Qalanın divarının uzunluğu 2.5 km idi. Şuşa qalasının üç əsas qapısı vardı: qalanın şimal tərəfində yerləşən Gəncə və ya Çiləbörd qapısı, digərləri isə İrəvan və Ağoğlan qapılarıdır. XIX əsrin 60-cı illərinə qədər şəhər üçün önəmli olan bu qapıların adı tarixi mənbələrdə və şəhərin baş planlarında qeyd olunub.

Ağoğlan və İrəvan qapılarından yüksək şəxslər keçir və yük daşıyırdı, Gəncə qapısı isə arabaların keçməsi üçün idi. Qədim dövrlərdən şəhərlər qala divarlarından başlanır və şəhərin memarlığını qala divarlarına görə müəyyən edirdilər. Şuşa qalasının zəfər tağı onun əsas, yeni şimal qapısı idi. Bu qapıdan çıxan yol Gəncə şəhəri və Qarabağ xanlığının Çiləbörd mahalına aparırdı. Şimal qapısı Ağoğlan və İrəvan qapılarının arasında, ortada yerləşirdi.

Qalanın tağı girişini şahmatvari və şam ağacı düzülüşlü ağ-qara daşlı hörgü əhatə edirdi. Arasında mazğallar və ya qala bacalar yerləşən girişdə simmetrik pəncərə izləri var. O dövr memarlığında binaların fasadlarının yalançı və həqiqi pəncərə çıxışlarının sıralaması geniş istifadə edilirdi. Qapının qarşısında bir tərəfi divarın fasadına dirənən müdafiə divarı vardı. Gözətçilər üçün tikilmiş xüsusi yer Qala tərəfdən qapıya birləşirdi.

Qərbdən, müxtəlif yerlərində pərakəndə mazğallar yerləşdirilmiş qapıya üç mərtəbəli dairəvi qüllə birləşirdi. Gəncə qapısının ikinci yarusunda silahlar saxlanılırdı. Şimal qapısının memarlıq simasını yaxınlıqda tikilmiş daş çardaqlı bulaq tamamlayırdı.

Şuşa qalasının digər qalalardan bir fərqi onun iç qalasının olmamasıdır. Çünki Şuşa qalası, içindəki malikanələr, müdafiə qurğuları hündür divarlarla əhatələnmişdir. Tikililər, xanlara, bəylərə, hərbiçilərə, imkanlı adamlara aid olan binalar saf daşdan və əhəngdən tikilmiş və hasarlanmışdır. Ortasından keçən daş döşəli yol Qalanı iki hissəyə bölür. Xanların sarayları Çölqala məhəlləsinə gedən yolda yerləşir. Xanlıq ara məhəlləsi adlanan bu yerdə Xan sarayının böyük darvazası vardı. Bu memarlıq abidəsi daş hasarla əhatələnmişdir.

Saatlı məhəlləsi dik yamacda salınmışdır. Məhəllədə əsas və sapma yollara da daş döşənmişdir. Məhəllə meydanından aşağıda şirin sulu bulaq var. Bu və digər bulaqlara gələn su 1873-cü ildə Xurşidbanu Natəvanın çəkirdiyi su kəməmindən gəlirdi.

Saatlıdan solda Köçərli məhəlləsidir. XX əsrin 40-cı illərində sökülən bu körpüyə Şahlıq körpüsü deyilirdi. Xoca Mərcanlı, Mamayı, Dəmirçi, Hamam qabağı məhəllələrində də oxşar mənzərələr vardır.

Ən böyük körpü Təzə məhəllə körpüsü idi.

Yuxarı məhəllələrdən fərqli olaraq Aşağı məhəllə nisbətən düzənlik olub meydanı və küçələri daha geniş, memarlıq üslubu fərqli idi. Burada su quyuları, kəhrizlər çox, binalar daha əzəmətli idi. Bəzilərinin qalıqları son dövrə qədər duran tikililər, İbrahim xanın oğlu Məhəmmədhəsən ağanın, Hacı Qulunun, Salman bəyin, Batmanqılıncın, Qarabağ xanlığının divanxanası və s. burada yerləşirdi.

Qalanın içində müsəlman türklər üçün 18, Qalanın çölündə isə xristianlar üçün 1 hamam tikilmişdi. Çünki müsəlman türklər erməniləri mürdar hesab edir, onlarla eyni hamama girmirdilər, hətta bayram və yağışlı günlərdə ermənilərin müsəlman bulağına getməmə adəti vardı.

Şuşalılar ermənilərə “qaxtaqan”, yəni qaçqın deyirdilər. Dədə-babadan ermənilərin oraya sonradan gəldikləri bilinirdi və el arasında da bu, daima dilə gətirilirdi.

Şuşada o dövrdə ən inkişaf etmiş şəhərlərdə belə az-az rast gəlinən tağbənd kanalizasiya sistemi var idi. Dünya miqyasında kiçik görünən, sahəsi 289 kvadratkilometr olan Şuşa mədəni-mənəvi dəyər baxımından öz maddi ölçüsündən çox-çox böyük idi.

Şuşa qalası ərazisindəki bəzi yer adlarını sadalamaqla buranın ən qədim türk yurdu olduğunu sübut etmiş oluruq.

Bulaq adları: İsa bulağı, Şor bulaq, Xan bulağı, Qaya bulaq, Qotur bulaq, Şəmilin bulağı, Səkili bulaq, Çömçəli bulaq, Saxsı bulaq, Kəblə Abbas bulağı, Göy bulaq, Əjdər ölən bulaq, Qoşa bulaq, Lomba bulaq.

Ərazilər: Topxana, Qorxpilləkan, Cıdır düzü, Potu, Kərim yatağı, İbrahimxəlil xanın qaya istirahət kompleksi, Ağvan düzü, Ağvan təpəsi, Topgörməz, Əsgər dərəsi, At qoruğu, Mıxtökən, Eminli düzü, Topgörməz ərazi, Əsgər dərəsi, Turşsu yaylağı.

Qaya adları: Gəlin qayası, Xəzinə, Qızıl, Şiş qaya, Bağrıqan dağı, Qara qaya, Böyük və Kiçik Kirs dağları, Sarıbaba dağı, Qartallı qaya, Humay qaya.

Kahalar: Damcılı kaha, Şuşa, Ağziyastı, Qara, Əmcik, Sulu kaha, Qara kaha.

Meşələr: Çaxmaq meşə, Dovşanlı meşə, Zoğallı meşə, Xarıbülbül talası, Fındıqlı meşə, Əlikli tala, Böyük və Kiçik tala və s.

Şuşada hər məhəllədə məscid olduğu kimi, ayrıca hər məhəllənin piri – müqəddəs ocağı da vardı. Bunlardan Cıdır düzünə gedən yol üzərində yerləşən Seyid Xəlil ocağı, Çuxur məhəllədə olan Xaki-Şəfa (buradakı göyrüş ağacının dibindəki torpaqdan bir ovuc suya atar, o suyu xəstələrə içirər, şəfa taparmışlar), Saqqaxana ocağı, Xoca Mərcanlı məhəlləsində Həzrət Abbas ocağı, Köçəri məhəlləsində Şahlıq ocağı, Cıdır düzündə, əsasən qadınların ziyarət etdiyi Mir Fəseh ocağı, Şahi Qəriban ocağı, Qurdlar

məhəlləsində Qurdlar ocağı, yaylaq yolunun solunda bəd nəzərdən qoruyan və uşaq istəyənlər üçün Cindirli pir, Mir Həsən qəbiristanlığında yerləşən Seyid ocağı, Çuxur məhəllədə Sərqa ocağı, Xan qoruğundakı kahada yerləşən Əli ocağı daim xalqın ziyarət yerləri olmuşdur.

Şuşa qalasının məhəllələri: Yuxarı məhəllələr – Xanlıq, Saatlı, Köçəri, Mamayı, Xoca Mərcanlı, Dəmirçi, Hamam qabağı, Təzə.

Aşağı məhəllələr – Qurdlar, Seyidli, Culfalar, Quyuluq, Çuxur, Dördlər qurdu, Hacı Yusifli, Dörd Çinar, Çölqala.

Şuşanın Qarabağ xanlığı dövründə tikilən abidələri 1920-ci ildən sonra dağıdılmağa başlandı. Şuşanın yenidən qurulması adı ilə Qalanın sənət əsəri olan malikanələri, imarətləri, dəyirmanları, hamamları söküldü. 1950-ci ildə dağıdılan Bazarbaşı hamamı 1980-ci ildə bərpa olunsa da, əvvəlki şəklini tamam itirdi.

Şuşa qalasında on karvansara vardı. Hacı Məhərrəmin karvansarası, Hacı Əmiraslan bəyin karvansarası, Uğurlu bəyin, Mir Səyyaf oğlunun, Murad bəyin, Hacı Hüseynin, Gövhər ağanın, Hacı Abbas bəyin, Cavad ağanın, Xanlıq Muxtarın karvansaraları. Ticarət məqsədi ilə gələnlər, şəhərin qonaqları burada qalırdılar. Karvansaralar məşhur Şuşa bazarında 1828-ci ilə – Gülüstən müqaviləsinə qədər davam edən beynəlxalq ticarətə xidmət edirdi.

Qalada tarixi abidə dəyərində 18 hamam vardı: ilk hamamı 1750-ci ildə İbrahimxəlil xanın əmisi oğlu Əbdüssəməd, ikincisini Uğurlu bəy, digərləri Qazi Mirzəli, Hacı Saleh, Əli bəy Fuladov, Rüstəm bəy Cavanşir, Bəhmən bəy Qacar, Məşədi Qulu xanın qızı (2 hamam), Hacı Rzaqulu Şəmsibəyovun qızı ilə Natəvanın şərikli tikdikləri 2 hamam, Ağakəşi (2 hamam), Hacı Əbdürrəhim bəy, Xeyrənsə xanım, Şahbaz, Xan qızı Natəvan (Bazar başındakı bu hamam memarlığı ilə fərqlənirdi) tərəfindən tikilmişdir. Xan qızının Qala camaatına hədiyyəsi olan bu hamam erməni işğalına qədər fəaliyyət göstərirdi və Şirinsu hamamı adlanırdı. On səkkizinci hamam isə Qalanın çölündə idi və bu, rus ordusu, zabitləri və onların ailələri üçün tikilmişdi.

Şuşa orta əsrlərdə artıq şəhər kimi formalaşmış və Şərqi məşhur ticarət şəhərlərindən biri idi. O dövrlərdə Şuşada yüzlərlə sənət və peşə sahibləri vardı. Bunlardan xalçaçılıq daha geniş yayılmış və ticarətin əsasını təşkil edirdi. Xalçaçılıqdan başqa toxuculuq, dəmirçilik, dərzilik, dulmuşçuluq, papaqçılıq, zərgərlik, qalayçılıq, boyaqçılıq, misgərlik, nəqqaşlıq, dəyirman daşı hazırlama, hətta barıt istehsalı və sair peşələr inkişaf etmişdi.

XVIII əsrdə Azərbaycanın ən mühüm şəhərlərindən biri olan, İran şəhərləri və Moskva ilə ticarət əlaqələri saxlayan Şuşanın öz pulu vardı, burada Pənahabadi adlanan gümüş sikkə zərb edilirdi. Bundan əlavə, Şuşanın digər dövlət rəmzi – gerbi də olmuşdur.

Şuşa şəhərinin gerbi 21 may 1843-cü ildə təsdiqlənmişdir. Qalxanşəkilli gerbin ikiyə bölünmüş lövhəsinin yuxarı hissəsindəki pələng və yerdən çıxan alov dilimləri təsviri Xəzər vilayətinin gerbindəki ilə eyni idi. Gerbin alt yarım hissəsində otluqda yəhərli qızılı at təsvir edilmişdir. Bu, məşhur

Qarabağ atlarının rəmzidir və atların Qarabağ türklərinin həyatındakı önəmini bir daha göstərir.

Şuşa qalasında əvvəllər başqa millətin nümayəndəsi yaşamayıb. Pənahabadın ilk sakinləri 1753-cü ildə Bayat qalasından köçən türklər olublar, yəni yerli şuşalılar.

Şuşa əhalisi mədəni həyata önəm vermişdir. Hələ xanlıq dövründən buradakı məscidlərdə mədrəsələr, evlərdə isə mollaxanalar tədris fəaliyyəti göstərirdi. 1830-cu ildə Şuşada dini və dünyəvi elmlərin öyrədildiyi qəza məktəbi açıldı, ancaq burada dərs rus dilində keçilirdi.

Şuşa mədəniyyət, sənət və elm sahəsində inkişaf etmiş, çox məşhur insanlar, ziyalılar yetirmiş, bir çox ədəbi məclisin vətəni olmuşdur. 1864-cü ildə Nəvəvanın yaratdığı “Məclisi-üns”, 1872-ci ildə M.M.Nəvvabın yaratdığı “Məclisi-fəramuşan” ədəbi məclisləri Şuşanın ədəbi həyatında böyük rol oynamışdır.

Şuşa şəhər-qalası daim ətraf xalqların və dövlətlərin marağını çəkmiş, xanlar, padşahlar bu möhtəşəm qala-şəhərə sahib olmaq istəmişlər. “Dalımı dağa söykərim, gör sənə neylərim” zərb-məsəlindəki kimi, arxa tərəfdən möhtəşəm bir dağa söykənən Şuşa qalası tarix boyu olunan hücumlara qarşı mübarizə aparıb, can-mal bahasına öz azadlığını qorumuşdur. Lakin hər gücün bir həddi var, sonsuz güc yalnız Allaha aiddir, Şuşanın da bəlli vaxtlarda gücü tükənərək uduzduğu oldu.

1905-ci ildə hücumla başlayan ermənilər dəfələrlə şuşalılarla toqquşdular, dəfələrlə şəhərin böyükləri ermənilərin yersiz mübarizəsini ermənilərin üzr istəyib barışmaları nəticəsində dayandırmışlar. Ancaq ermənilər sülh zamanından hər dəfə məkrli savaşa hazırlıq üçün istifadə etmiş, daha böyük qarışıqlığa yol açmışlar. Hətta, biz savaşa istəmirik deyib, türk müsəlman əhalini arxayın salıb gizlicə silahlandılar, bu silahı isə yerli türklərdən dəfələrlə baha qiymətə satın aldılar. Baha almalarının məqsədi o idi ki, əhali şirnikib silahını satsın və silahsız qalsın, hücum edən zaman savaşa bilməsin.

Beləcə, türk əhalini silahsız qoyub özləri silahlandılar. Sonra bunu fərq edən hökumət silah satmağa qadağa qoydu. Erməni məhəlləsi hündürdə olduğundan, döyüşəndə də onlar daha çox qırğına səbəb olurdular. Ermənilər vurduqları adamlar can verdikdən sonra onların cəsədinə də dəfələrlə atəş açır, təhqir edir, sanki ürəklərini soyudurdular. Türk müsəlmanlar isə öldürdüklerini tək bir güllə ilə öldürürdülər. Savaşanda da mərdliklə savaşmalısən, bu, türklərin daim söylədikləri fikirdir.

1977-ci ilin avqust ayında Ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti “Şuşa şəhərinin tarixi hissəsini tarix-memarlıq qoruğu” elan etmək haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərardan sonra Şuşanın tarixi abidələri, memarlığı, ayrı-ayrı şəxslərə aid tarixi bina və evlər xüsusi olaraq qorundu. Çünki şəhər özü sanki bir sənət əsəri idi.

Hələ keçən əsrin 20-ci illərində Şuşa qalasında altı mindən çox monumental əzəmətli, böyük bina vardı. Şuşa qalasında yollarına, küçələrinə mərmər daş döşənmiş 17 məhəllə vardı və şəhərin təmizliyinə xüsusi fikir

verirdilər. Hər məhəllənin meydanı, oxşar memarlıq üslubunda tikilmiş məscidi, kəhrizi vardı. Şuşada Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa olmaqla iki cümə məscidi var. Məhəllə məscidləri bir minarəli nisbətən kiçik, cümə məscidi isə iki minarəli daha böyük idi. Məscidlər dini məqsədlə fəaliyyət göstərməklə yanaşı, mədəni-siyasi-tarixi maarifləndirmə ilə də məşğul olurdu. Məsələn, 1905-06-cı illərdə mənfur ermənilərin hiylələrini aşkar etməkdə məscidin xüsusi rolu olmuşdur. Lakin Şuşa xaincəsinə üç dəfə tamamilə yandırılmadan xilas ola bilməmişdir: bu yanğınlar 1905, 1920 və 1992-ci illərdə ermənilər tərəfindən törədilmişdir.

1992-ci il mayın 8-də rus imperiyasının Xankəndindəki 366-cı alayının köməyi ilə Şuşanı işğal etdilər. Könüllü özünümüdafiə dəstələrinin qoruduğu Şuşa uğrunda gedən qeyri-bərabər döyüşdə 195 nəfər şəhidimiz oldu, 165 nəfərimiz yaralandı, 58 nəfərimiz əsir düşdü. Bu vəhşilikdən ürəyi soyumayan, qandan gözü doymayan ermənilər milli yaddaşımız olan tarixi abidələrə, incəsənət nümunələrinə, məscidlərə, muzeylərə, kitabxana və təhsil müəssisələrinə, hətta evlərə hücum etdilər, əllərinə keçən tarixi dəyəri olan əşyaları, nadir əlyazmaları, xalçaları, bir çox dəyərli nümunəni oğurlayıb apardılar, dünyaya öz malları, öz sənət əsərləri kimi təqdim etdilər, öz əsərləri kimi satdılar.

N.N.Şavrovun sözüə görə, Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyondan çoxu gəlmədir və onları bu vilayətə biz (yəni ruslar) köçürmüşük.

İranla Rusiya arasındakı müharibələr Qarabağda türklərin sayının azalmasına, yerli əhalinin işğala görə öz dədə-baba yurdlarını tərk etmələrinə səbəb oldu.

1806-1812-ci illərdə rus hərbiçilərinin yazdıqları məlumata görə, Qarabağ türkləri kütləvi surətdə Arazın o tayına – İrana keçdilər. Rus hərbi tarixçisi N.Dubrov, Şuşa ətraflarında gedən döyüşlər zamanı, içlərində xan nəslindən də bir çox nümayəndənin olduğu 20 min adamın bir gecədə İrana getdiyini yazır. 1500 ailə isə Şirvan əyalətinə köçdü.

Qarabağda ruslar işçi qüvvəsinə ehtiyac duyurdular. Ona görə də 1813-cü ildə 811 ailəni geri qaytardılar. 1823-cü ildən etibarən isə siyasi məqsədlə Qarabağa ermənilərin kütləvi köçürülməsi başladı.

Türkmənçay müqaviləsindəki 15-ci maddəyə görə, İranda yaşayan məmur və sakinlər sərbəst olaraq Rusiyaya keçə bilər, vergi və gömrük ödəmədən daşınan əmlaklarını apara, daşınmayanı sata bilərdilər. Bu maddənin həyata keçirilməsini Fətəli şah öhdəsinə götürsə də, prosesə erməni X.E.Lazarev rəhbərlik edirdi. Beləliklə, ermənilər sərbəst şəkildə Azərbaycana, eləcə də Qarabağa, Şuşaya köçüb yerləşdilər.

Lazarevin Paskeviçə yazdığı 1829-cu il 29 dekabr tarixli məktubuna görə, artıq 40 min erməni İran ərazisindən getirilib Qarabağa və İrəvan xanlığına yerləşdirilmişdir.

Tarixçilər N.Şavrov, S.Qlinka, V.Veliçko və səfir Qriboyedov ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə olduqları məlumatını verirlər. Qarabağda, eləcə

də Şuşada etnik tərkibdəki ermənilərin xeyrinə olan bu dəyişiklik Azərbaycan türklərinin etirazına səbəb olsa da, rusların gücü hesabına yurdu erməniləşdirmə prosesi davam edirdi. Mehdiqulu xana aid olan Xankəndiyə rus polku yerləşdirildi və bundan sonra ermənilər oraya axın etdilər. 1805-ci il rus işğalı sonrası Şuşanın əhalisi azalmağa başladı. 1822-ci ildə xanlıq ləğv edildikdən sonra Qarabağ, həmçinin Şuşa tamamilə müstəmləkə altında qaldı.

Şuşa işğal olunduqdan sonra mənfur ermənilər Azərbaycan türklərinin tarixi izlərini silməyə başladılar. 600-ə yaxın tarixi memarlıq abidəsini dağıtdılar. Pənahəli xanın sarayını, Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa məscidini, Xurşidbanu Natəvanın evini, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini, 7 uşaq baxçasını, 22 orta məktəbi, mədəni-maarif, eləcə də kənd təsərrüfatı texnikumlarını, orta ixtisas musiqi məktəbini, 8 mədəniyyət evini, 22 klubu, 31 kitabxanani, 2 kinoteatrı, Şuşa Tarix Muzeyinin və Azərbaycan Xalça Muzeyinin filialı da daxil olmaqla 8 muzeyi dağıdıb içini talan etdilər. Təkcə Tarix muzeyindən 5 minədək əşya oğurladıqlarını demək yetər ki, talanı təsəvvür edək. Digər muzeylərdən və hətta, evlərdən tarixi və dəyərli olan əşyaları talan edib apardılar.

Bir də təkrar xatırladım ki, Şuşa qalasında əvvəllər başqa millətin nümayəndəsi yaşamayıb. Pənahabadın ilk sakinləri 1753-cü ildə Bayat qalasından köçən türklər olublar, yeni yerli şuşalılar. Ermənilərin yaşadığı yerlərə şuşalılar “sığınacaq” deyirdilər, çünki onlar sonradan gəlib “qax-taqan” – qaçqın olaraq Qarabağa sığınmışdılar. Hətta, 1960-cı illərdə Şuşa rayon Təhsil Şöbəsinin hesabatında orta məktəblərdə cəmi 25-30 nəfər erməni (və rus) şagird qeydə alınmışdı. 1988-ci ildə Şuşanın 17 min əhalisinin 250-300 nəfəri erməni olub. Yalan ilə özünü dünyaya aciz, yazıq millət kimi tanıdan mənfurlar elə doğrudan da, rəzillikləri ilə yazıqdırlar. Çünki ac gözləri doymayaraq sonda ədalətin qılıncı ilə oyulur.

Aradan uzun illər keçsə də Dəmir Yumruq qalxdı və 8 noyabrda Şuşa şəhərinin həsrətinə son qoyuldu. 2020-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri – şanlı ordumuz tərəfindən mənfur erməni işğalından azad edildi. Şuşa qalası öz doğma sahibinə qayıtdı. Məşhur yeri Cıdır düzü, İsa bulağı və Şuşanın rəmzi xarıbülbülün üzü güldü, insan kimi sevindilər.

Deyirlər, əvvəllər Bazar başından meydana kimi yolun sağ-solunda sıralanmış cökə ağacları var imiş. Yaz gələndə cökə çiçəyinin qoxusu bütün şəhəri bürüyürmüş. XX əsrin 60-cı illərində bu ağacları məhv edib yerində Sibir şamları əkiblər. Ondan sonra şəhəri tərəvətləndirən xoş cökə qoxusu yox olub. İndi Şuşa öz doğma sahibinə qovuşmuşkən, o gözəl cökə qoxusu da geri qayıdar, şəhər yenidən cökə çiçəyinin məsum qoxusuna bürünər.

İncə ruhlu igid Şəhər. Uğruna atanın balasını girov verdiyi igidim Şəhər. Türk ruhlu, sonsuza qədər türkün yaşayacağı və türkü yaşadan şəhərim.

♦ P o e z i y a

Əlizadə NURİ

MƏHBUS QADININ MƏKTUBLARI

Lirik-psixoloji poema

BİRİNCİ MƏKTUB

Salam, görmədiyim yaz,
Salam körpə çiçəklər.
Görən neyləyir indi,
Sevdiyim biçənəklər?

Salam, ay çöldəkilər,
Adamlar, otlar, nələr.
Təzə dost tapmışam mən –
Köhnəlmiş xatirələr...

Fələyə neyləmişəm,
Düşüb qaş-qabağı?
Mənə niyə qəfəsdən
Ömür düzəldib axı?

...Burda, bu dar otaqda
Yada o hava düşür.

Günəşi görmək üçün
Hər səhər dava düşür.

Divar gəlir üstümə,
Əcəb işmiş ilahi –
Divara kim yerimək
Öyrədibmiş, ilahi?!

Burda hamı özünü
Qüssə ilə bəzəyir.
Burda bütün qadınlar
Bir-birinə bənzəyir.

Sanki oğurlayıblar
Məhbusun gündüzünü.
Burda həтта pusurlar
Ürək döyüntüsünü..

...Məktub yazıram sizə,
Sözüm yanır varaqda.
Baca da dardı, olmur
Çölü qucaqlamaq da.

Yaxşı ki, yanımızda
Hələ kağız, qələm var.
Gəlir nədzorun səsi –
Yoxsa evdən gələn var?!

Körpə oğlum gəlibmiş,
Daha nə dərd-sərim var?
Qandalım açılanda
Bildim ki, əllərim var...

Oğlum işıq kimi ydi,
Yaraşırdı adına.
Üzündən gün damırdı –
Əl apardım altına...

Həbsxana geyimimi
Bəyənmədi balacam:

“Ana, böyüyüb sənə
Təzə paltar alacam”...

...Hə tez keçdi bir saat,
Əlim qaldı uzalı.
Dünyada ayrılıqlar
Qara şumdu – uzanır...

Gül də gətirmişdi o,
Qoxusu dildə qaldı.
Apardılar uşağı,
Əli əlimdə qaldı...

...Düşürəm bu dünyadan,
Yenə çaş-baş düşürəm.
Yerişim ləngdi bir az,
Belimdə daş düşürəm.
Ömür çoxmərtəbədi –
Yavaş-yavaş düşürəm...

İKİNCİ MƏKTUB

Yenə məktub yazıram,
Sətirlər doluxsunub.
Gücü məktuba çatar
Bir məhbəsdə yoxsulun.

Heyif azadlığımı
Bircə səhvə satmışam.
Bir günah eləmişəm,
Min günaha batmışam.

Mən də zərbə almışam,
Bu fələk – əyyaşından.
Burda bütün qadınlar
Tanınır göz yaşından.

Çöldə qalıb o günəş,
Mənim deyil o işıq.
Bələdçimiz olmayıb,
Bu dünyada azmışıq...

Qıyqacı baxır sevinc,
Sevir burda dərdi dərd.
Oğlum, bir olmasaydın
Acından ölərdi dərd.

Göz yaşıyla verirəm
Gözlərimin yaşını.
Yenə rüzgarlar açır
Bəxtimin qanaşını...

Gəlsən, ehtiyatlı ol,
Bu yol dardı, dar, oğlum.
Tikanlı məftillərə
Barmağın batar, oğlum.

Yağışı görməyənlər
Neynəyir ki, çətiri.
Siz yanıma gələndə
Bir az bahar gətirin.

Bir az bahar gətirin,
Qoxlayım o baharı.
Saxlamaram, qorxmayın,
Sonra yenə aparın.

Məhbusa nə qalır ki? –
Şükür etsin sağ qalır.
Bütün arzularına
Uşaqlar baxmaq qalır...

...Bir məktub da yazmışam
Mən üzülə-üzülə.
Quşlara yalvarmışam,
Çatdırsın göy üzünə...

ÜÇÜNÇÜ MƏKTUB

Uçmağa təqətim yox,
Bir qanadsız quşam mən.

Bu dünya uçmuş evdi –
Altında qalmışam mən...

Mənə vaxt ayırmadın,
Vaxtımı neynəmişən?
Harda gizlətmisən ki,
Baxtımı neynəmişən?

Eşidirsən səsimi,
Yoxsa hələ yatmısan?
Yatmısan öz yerinə
Şeytanı oyatmısan...

Kədər – payız yağışı
Yağır ardı, ilahi.
Hesabı bitməyənlər
Hesabdardı, ilahi.

Məhbəsə yağış yağmır,
Üstüm-başım su olub.
Nədən adam olmayan
Adam oğrusu olub?!

Biri toxdu, biri ac,
Bu fərq axı nədir ki?
Sən sevinci böləndə,
Niyə tən bölmədin ki?

Bu nə bölgüdü, Allah?
Duzu da şit bölmüsən.
Dərdi də adamlara
Çəşid-çəşid bölmüsən.

Quş olmaq istəyəne,
Nədən qəfəs verirdin?
Eşitmirsən səsimi,
Bəs niyə səs verirdin?!

Sən vurduğun ilmədi,
Sən toxuyan hanadı.

Niyə məhbəs otağı
Üzü günbatandadı?!

Biri orda axsayır,
Biri burda əzilir.
Niyə bəzi ölkələr
Azadlıqdan kəsilir?!

Görən rüşvət verərlər?
De hakimə, de dinsin.
Əllərimi göndərim
Evdə çörək bişirsin...

Eybi yox, mən dözərəm,
Sən rahat ol, rahat ol.
Günəşindən, ayından
Göyündən muğayat ol.

Heç nə istəmirsən ki,
Ruhumu diri saxla.
Bir başı saxlamadın,
Bir baş kəndiri saxla.

...Vaxtını aldım, Allah,
Eh şah ata, şah ana.
Nə olar, hərdən görün,
Kölgən düşsün cahana...

◆ Yeni tərcümələr

Con BÖRCER

Con Peter Börcher (John Peter Berger, 1926, London – 2017, Paris) – görkəmli Britaniya nasiri, şairi, ssenaristi, dramaturqu, sənət tənqidçisi və rəssamıdır.

Müqəddəs Edvard məktəbində ibtidai təhsil görüb. 1944-46-cı illərdə ordu sıralarında xidmətdən sonra ixtisas təhsilini Çelsidəki Sənət məktəbində, habelə Londondakı Mərkəzi İncəsənət və Dizayn məktəbində alıb.

Yaradıcılığa rəssam kimi başlayıb, 1940-cı illərin sonlarında Londonda keçirilən bir neçə sərgidə iştirak edib. 1948-55-ci illərdə sənətsünaslıq məqalələri yazmaqla yanaşı, praktik rəsm dərsləri verməyi də uyğun görüb. Uzun illər həm vətəninə, həm də Avropa ölkələrində incəsənətin təbliği ilə bağlı kütləvi mühazirələr oxuyub. İngiliscə yazan sənət tənqidçiləri arasında ən nüfuzlu söz sahiblərindən biri sayılıb. BBC telekanalının çəkdiyi dörd seriyalı “Görmə biçimləri” filmində və daha sonra eyni mövzuda yazdığı kitabda müəllif klassik sənətlə bağlı söz və obrazların məlum, yəni yüzillər boyu oturmuş simvolikasının müasir insan tərəfindən necə qəbul olunduğunu araşdırıb. Valter Benyaminin sənətsünaslıqda tutduğu xətti davam etdirərək göstərib ki, klassik sənətə hakim sinfin nöqtəyi-nəzərindən, həm də ön hökmlərlə yanaşma və yozumlar kökündən yanlışdır, bunlardan imtinanın zamanı çoxdan çatıb.

Ömrünün son illərini Parisdə yaşayan C.Börcher marksist prinsiplərinə sədaqət sərgiləyərək, ən müxtəlif janrlarda əsərlər yazıb-yaratmağına davam edib.

Onun “Zəmanəmizin rəssamı” adlanan ilk romanı 1958-ci ildə işıq üzü görüb. “G.” adlanan romanı isə 1972-ci ildə həm beynəlxalq Man Buker ədəbi ödülünə və Ceyms Teyt Blək adına xatirə mükafatına layiq görülüb.

Bəzən özünün radikal yönümlü davranış və aksiyalarını ilə də gündəmə gəlməyə can atıb. Məsələn, aldığı Buker mükafatının yarısını “Qara bəbirlər” adlanan ultrasolçu təşkilatın hesabına köçürüb. 85 illik yubileyi ərəfəsində isə öz zəngin arxivini Britaniya kitabxanasına hədiyyə edib.

O, həm də ssenarilər müəllifi kimi tanınıb, bir sıra sənədli və elmi-analitik film üçün ssenari yazıb.

Aldığı digər mükafatlar Petrarka (1991) və Qrunefeld (2011) ödülləridir.

Sənət və ədəbiyyat mövzularına həsr olunan, bir çox dillərə çevrilən kitabları bunlardır: “Bəxtəvər adam”, “Sənət və inqilab”, “Görmə biçimləri”, “Yeddinci adam”, “Pikassonun uğuru və uğursuzluğu”, “Üzlərimiz və qəlbim: fotolar qədər qısa”, “Fotosurətlər”, “Toy”, “Kral”, “A-dan X-ə qədər”.

Qabriel Qarsia Markes: “Əcəl mirzəsi” siyahını sondan önə doğru oxuyur

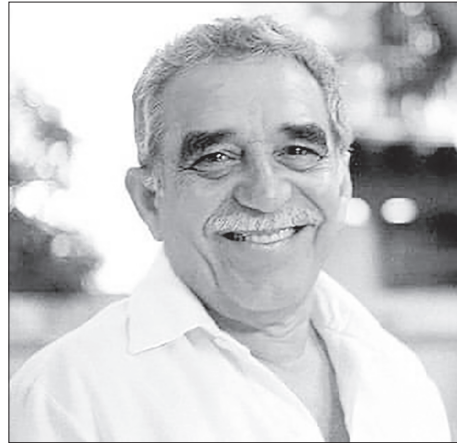
Qeyd: *Qabriel Qarsia Markes (tam adı – Qabriel Xose de la Konkordia Qarsia Markes, 1927-2014) – görkəmli Kolumbiya nasiri, jurnalisti, naşiri və ictimai-siyasi xadimidir. 1982-ci il üçün ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülüb.*

Sırağün yaxın bir dostum başına güllə sıxaraq canına qəsd elədi. Onun həyat yolu ilə bağlı minlərlə xatirə bu gün yaddaşımda canlandı, həm də indi həmin yaşantılar əvvəlkinə nisbətən mənə, “daha dərin” deməyim də, daha gerçək təəssüratlar bağışladı. Davam etdiyi müddətdə həyat çox şeyi bəsitləşdirməyə çalışır, məhz bu səbəbdən də bəlli tip hadisələr nəql olunur ki, onların şəraitin diktəsiylə sonradan bəsitləş(diril)diyi müzakirə mövzusu olsun. Müəyyən mənada tarix heç hara hərəkət-zad eləmir, o, sadəcə mövcuddur – eynilə mərhum dostumun xəyalının mənim təsəvvürümdə var olması kimi...

Bu yalın fikirlər beynimdə Markesin yeni kitabı ilə bağlı, onun həm süjet xətti, həm də təhkiyə tərzilə əlaqədar doğdu. İndi mən əsasən bu ikinci məqamın üzərində dayanmağı daha uyğun sayıram, çünki Markes – bizim mədəni ənənələrimizi yaşadan misilsiz nağılcıdır və indi belə birisinə hələmə-hələm rast gəlinmir. Markesə xas təhkiyə tərzinin dərinliklərinə baş vurmaqla, biz bu dünyada məskunlaşan bir çox insan barədə, hətta mədəniyyətimizin məhv olacağı təqdirdə öz aqibətimiz haqqında da bir çox xüsusiyyətləri öyrənə bilərik.

Markesin digər hekayətlərində olduğu kimi, bunda da hadisələr yazarın dogma vətəni Kolumbiyada cərəyan edir. Bu, vur-tut 120 səhifəyə sığan bir hekayətdir. Yazarın sonuncu kitabı “Patriarxın payızı” əsəri kimi, burada da ölümdən, həm də amansız bir ölümdən bəhs edilir.

Bu retrospektiv (son(luq)dan önə doğru, yəni tərsinə danışılan – A.Y.) hekayətdə iyirmi beş il öncə yaşanan, bir fevral səhəri saat 5.30 ilə 7.00 arasında yaşanan olaylar təsvir edilir: əsərin qəhrəmanı yarıərəb Santyaqo Nasar o gecə toy məclisində içdiyi şərabın xumarı hələ dağılmadan gəlinin qardaşları tərəfindən tikə-tikə doğranır: demə, gəlinin bakirə qız olmadığını öyrəninə, dilxor olan bəy onu atası evinə göndərmiş. Həm də bıçaqlanma olayı Nasarın öz evinin qapısı önündəcə baş verir: onun anası oğlunun gördüyü rüyalara adətən öncəgörmələr kimi yanaşsa da, özü də

istəmədən bu dəfə giriş qapısını arxadan cəftələyir və beləcə, öz oğlunun yeganə qaçış, xilas yolunu da qapamış olur, çünki qəssab bıçaqları ilə silahlanan Vikario qardaşları öz şərəflərini qorumaqdan ötrü bacıları Anxeladan, yəni təzə gəлиндən, elə o gecə bir etiraf anında və ya basqılar altında ikən – bunu kim biləcək ki?! – onun namusuna sataşan adamın Nasar olduğunu öyrənir, (qurbanın gözlənilən qətdən qorunması üçün göstərilən və mümkün intiqamı önləyəcək hər cür cəhdə rəğmən) onu öldürməyə məcbur qalırlar.

Markesin qələmə aldığı istənilən digər hekayə ilə müqayisədə bu əsər adama hədsiz quru görünür. Sanki mətni gerçək faktları kağıza köçürməyə çalışan bir müstəntiq qələmə alıb. Ancaq bu, Qərb protestantlığına aid bir kitab olmadığından, müstəntiqin missiyasını hansısa detektiv deyil, bir heroqlifçi öz boynuna götürür. Qapının kandarında işlənən cinayəti bir çobanyastığının tacına bənzətsək, o halda həmin mərkəzdən kənarlara doğru uzanan ləçək rolunu da istintaqın inkişaf xətləri oynayır. Əsərdəki bütün məqamlar iyirmi bir yaşlı asyende (İspaniyada və Latin Amerikasına ölkələrində muzdlu kəndlilərin köməyi ilə əkilib-becərilən, fermaya malik iri torpaq sahəsi. Braziliyada “fazenda” adlanır – A.Y.) sahibi, şahbaz ovu həvəskarı Santyaqo Nasarın dəhşətində öz anasını son kərə səslədiyi anın üzərində qurulub.

Bəs Markes bu ensiz və uzun “ləçəklərin” köməyi ilə apardığı istintaq sayəsində nəyi sübuta yetirməyə çalışır? Heç şübhəsiz, bunda məqsəd əsla psixoloji motivasiya, qanun qarşısında cavabdehlik və ya məsumluq, səbəb-nəticə qanunauyğunluğu, sərxoşluğun və cinsi istəyin patologiyası, uğur və ya uğursuzluq hekayəti də deyil. Yazar sadəcə bilmək istəyir ki, şəhər sakinlərinin yuxudan oyanaraq küçələrə çıxdığı o erkən saatda mərkəzi meydanda nələr baş verə bilərdi? Çünki əgər o, bunu dəqiqləşdirər və bizlərlə – öz hekayətinin dinləyiciləri ilə – baş verə biləcək o məqamları paylaşarsa, ola bilsin, bu hekayətə daxil olan hər kəsin – Nasarın, onun adaxlısının, oğlanın anasının, bacılarının və bəylə-gəlinin namusu naminə yarıkənül qisasa qalxan iki qardaşın taleyi (eynilə öz çərçivəsinə oturdulan qaş kimi) hər cür sirr pərdəsindən sıyrılmaqla, öz gerçək məğzinə qovuşar. Detektiv əhvalatlar sirlər üzərindəki örtüyü qaldırmağa xidmət etdikləri halda, “Gözlənilən bir qətlə tarixçəsi” – bu sirləri məhz gizli tutmağa yönəlmiş bir cəhddir.

“İllər uzununu biz başqa heç nə barədə danışa bilmədik. Həmin vaxta qədər bəlli sayda gündəlik vərdişlərin icrası ilə axıb-gedən ömrümüz qəfildən bütün çevrədəkilərin diqqət mərkəzində duran bu olay ətrafında dolaşmış, durmağa başladı. Dan yeri ağaranda eşitdiyimiz xoruz banı bizləri təsadüfi sayılacaq detalları ortaqlıq məxrəcə gətirməyə məcbur elədi, çünki məhz bunlar ucbatından məntiqsiz şeylər də əsl gerçəyə çevrilmişdi, üstəlik, hamımız bilirdik ki, belə davranmamızın səbəbi heç də sirr üzərindəki örtüyü qaldırmaq deyil: biz sadəcə həyatımıza davam edər

bilməkdən ötrü artıq taleyin hər birimizə rəva gördüyü yeri və rolu bacardıqca dəqiq öyrənməyə can atırdıq”.

Çağdaşlarım arasında mən hamıdan çox Markesə heyranlıq duyuram. Bəzi xarici tənqidçilər mənim son ədəbi əsərlərimi onun kitabları ilə müqayisə etməyə cəhd göstərirlər. Əslində elə mən özüm də Markesi bir tənqidçi kimi yox, məhz ədəbi yaradıcılıq sahəsindəki məsləkdaşım kimi dəyərləndirirəm.

Bəs nədədir axı bu ədəbi sənətkarlıq? Markes sirri öz oxucusuna açma- mağı qarşısına məqsəd qoyub. Görəsən bu xüsusi onu sirrilik pərdəsi altında fırıldaqçılıq edən, ya da həmin sirdən sırf sirr sahibi kimi həzz alan bir obskürant (cahil – A.Y.) ilə eyniləşdirmir ki? Hər halda belə bir suçlama məntiqsiz olardı, çünki Markes həm də yüksək peşəkarlığa malik bir jurnalistdir, o, öz həyatını ideoloji miflərin dağıdılması və məlumat azadlığı uğrunda apardığı demokratik mübarizəyə həsr edib. Və bizə də o, “taleyin bəxtimizə yazdığı bir könül işi”ndən bəhs edir. Bütün hallarda tarixin bu cür qavranması, heç şübhəsiz, marksist mahiyyət daşıyır. Bəs bizə barışmaz ziddiyyətlər yumağı kimi tanınan bütün o məqamları eyni məxrəcə gətirməkdən ötrü təhkiyə əsnasında hansı forma və ənənəyə üstünlük verilməliydi?

Qısa götür-qoydan sonra belə nəticəyə gəlirsən ki, həyatdan alınan istənilən əhvalat təhkiyəçi üçün məhz sonluqdan başlanır. Günlərin bir günü Londonun lond-meri seçilməsəydi, hətta Dik Uittingtonun hekayəti də bizim üçün bir məna kəsb etməzdi (Riçard (qısaca – Dik) Uittington (1354-1423) – varlı ingilis taciri olan bu şəxs vaxtilə Londonun şəhər valisi seçilibmiş. Sonradan isə o, folklor nümunələrinin bir qəhrəmanına çevrilib – A.Y.). Romeo və Cülyettanın eşq macərası məhz onların ölümündən sonra dillərdə dastana dönüb. Hamısı olmasa da, danışılan hekayətlərin böyük əksəriyyəti baş qəhrəmanın ölümüylə başlanır. Bu mənada hekayətçiləri “Əcəl mirzəsi” adlandırmaq doğru olardı, çünki məhz Əcəl onlara konkret bir olay barədə xüsusi qovluq təqdim edir. Həmin qovluğun içi eyni cür, yəni qara rəngə boyanmış vərəqlərlə dolu olsa da, “Əcəl mirzələri” həmin vərəqlər üzərində yazılanları oxumağı və bunu dirilərə danışmağı bacarırlar. Bu səbəbdən də bəzi çağdaş tənqid məktəblərinin və onları təmsil edən professorların ortaya atdığı orijinallıq və tapıntılarla bağlı iddialar adama tamamilə məntiqsiz görünür. Çünki təhkiyəçinin gərək duyduğu və ya əlinin yetdiyi yeganə şey – o qara fonda yazılan qara yazını oxumaqdır.

Nədənsə indi mən Rembrandtın fırçasından çıxan və Haaqada (Mauritshöys Kral qalereyasında – A.Y.) nümayiş etdirilən “Kor Homerin portreti”ni xatırladım: bayaq sözügedən o mirzələrin ən misilsiz təsviri verilib həmin tabloda. Qabriel Qarsianın öz daxili önəmsəmzliyini bonvivandan (əhli-kef – A.Y.) çöhrə arxasında gizlətdiyi bir fotosunu həmin təsvirlə yanaşı qoyduğumu indicə mən öz xəyalımda canlandırıdım. Bu müqayisəmdə yüksək bir təşbeh aramağa gərək yoxdur, çünki bizlər – məhz Əcəlin mirzələri, çünki hamımız məsuliyyət hissiylə, xəcalət

hissiyə (axı, yaxşılar ölüb-gedib, biz isə hələ də sağıq) və anlaşılmaz bir qürur hissiylə doluyuq, həm də bu sadalanan yaşantılar da (eynilə anladığımız hekayətlər qədər) şəxsən bizə məxsusdur. Hə, onun fotosunu həmin tablo ilə yanaşı təsəvvür eləmək mənim könlümcədir.

Önemli məqam budur ki, Markesin kitabı "xronika" (salnamə) adlanır. Haqqında söz açdığım təhkiyə əənəsinin isə romanla az bağlılığı var. Xronika – kütləyə hesablandığı halda, roman özəl yaşantılardan bəhs edir. Xronika, eynən epos kimi, hamıya məlum həqiqətləri açıqlamaqla, onları yaddaşlara həkk eləyir; roman isə bunun tam əksini edir – ailənin və ya fərdin həyatındakı sirləri üzə çıxarır. Roman müəllifi oxucunu – onun özündən də xəbərsiz – yanına salıb, kiminsə evinə aparır və hər ikisi (sus-s-s! cıncırını çıxarma!) burada olub-bitənlərə şahid olurlar. Xronist (salnaməçi – A.Y.) isə bildiklərini elə bazar meydanındaca başına toplaşan insanlarla bölüşür: həm də bu zaman onun səsi baqqalların hay-küyündən daha gur çıxmaldır, hərçənd bu, nadir rastlanacaq bir haldır.

Romançı ilə hekayəçi – fərqli şeylərdir, onların fərqli tarixi dövrləri təmsil etdiklərinə də, ən müxtəlif hakim dairələrə qulluq, yoxsa müxaliflik mövqeyi sərgilədiklərinə də zərrəcə şübhə bəslənə bilməz. Ancaq sözügedən iki məfhum arasında bir də daxili fərqlilik var və bu da təhkiyədə işlənən zaman forması ilə bağlıdır. Adətən roman ümidlərin puç olması ilə başlanır, çünki baş qəhrəman öz gələcəyi ilə bağlı müəyyən xəyallar qurur. Amma roman – illah birisinin bədbəxtliyi barədə hekayət də sayılmaz. (Məsələn, Dikens ən çarəsiz qəhrəmanlarını da dardan qurtarır ki, onları sonradan öz romanının personajlarına çevirə bilsin). Bu səbəbdən də romandakı qrammatik kateqoriyalar, daha doğrusu, romanın qiraəti əsnasında oxucunun keçirdiyi nigarançılıq məhz gələcək zamanla bağlı olur və sırf şərti xarakter daşıyır. Məhz formalaşma prosesini özlərində əks etdirir romanlar...

Hekayəçinin xronikadakı, təhkiyədəki zamanlama forması tarixi baxımdan indiki zamana uyğun gəlir. Tarix onu israrla keçmişə, baş verən hadisələrə yönləndirir, ancaq bu zaman çalışır ki, artıq olub-bitmiş olaylar indiki zaman çərçivəsində müəyyən bir ləngiməylə təqdim edilsin. Bu ləngimə isə xatirə danışmaqla bağlı olmur, o – keçmiş ilə indiki dövrün yanaşı mövcudluğunu əks etdirmək cəhdidir. Epik xronikalar əsasən məişət həyatını bizlərə tanıdır. Bu səbəbdən də Santyaqo Nasarın düz iyirmi beş il əvvəl səhər saat yeddi radələrində baş tutan qətli hələ də bizə indiki zamanda baş vermiş bir hadisə kimi görünür.

Ola bilsin, bu məqam sözügedən hekayətə mənhus bir çalar qatır. Ancaq Markesin əsərləriylə tanış olanlar bu müddəə ilə barışmayacaq və bu baxımdan tamamilə haqlı olacaqlar. Əslində bu əsər – onun kitabları arasında həm gündəlik məişətə daha yaxın olanı, həm də ən bəsitidir. Əsərin bütün qəhrəmanları – ucqar bir bölgənin sakinləridir. Onların bütün fikri-zikri, qayğıları sırf bu günə bağlıdır. Əsərdə fəvqəladə heç nə baş vermir. Anxelanı başdan çıxartmadığı bilinəcək Santyaqo Nasarın işlətmədiyi

bir suça görə qətlə yetirilməsi, zənnimcə, məntiqsizdir, sadəcə o, daima öz ölümünə doğru gedirdi və sırf maraq xatirinə öyrənmək istəyirdi ki, görsün dünən qurulan toy məclisi təzəbəyə neçəyə başa gəlibmiş (və az sonra sırf bu marağı ucbatından da o, cənnət həzzini dadacaqdı).

Bununla yanaşı, əsərdəki hər bir qəhrəman öz ampluasındadır (guya ki, real həyatda belə deyil?!), həm də bu xüsüs onlara zorla diktə olunmayıb – onlar sadəcə öz alın yazıları ilə barışıqlar. Bu, onların öz seçimlərində passivliyinə və ya onlardan imtinalarına da dəlalət eləmir. Bu “tale” məfhumu Qərb romançısını sırf ona görə sıxıntıya salır ki, onun təsəvvüründə “tale” və “iradə azadlığı” qavramları mütləq bir arada mövcuddur. Halbuki “tale” məfhumu fərqli bir zamanda, yəni hər şeyin artıq birbaşa mənada dilə gətirildiyi və olub-bitdiyi zamanda mövcuddur.

Tamamilə anlaşılan bir dillə ifadə eləsək, bu hekayət həyatın hələ də bir nağıl, rəvayət olduğuna inanan insanlar üçün danışılıb. Heç kəs öz hekayətini seçmək haqqına sahib deyil. Bununla yanaşı, bizə danışılan və ya bir başqasından eşitdiyimiz hekayətin öz-özlüyündə bəlli bir mənası olur. Həmin mənanın obyektiv, yoxsa subyektiv özəllik daşmasına isə onu dinləyənlərdən kənarda qərar verilir. Mənanın nə demək olduğunu soruşmaq – ifadəsi, tərifi imkansız bir şey barədə sual verməkdir. Bununla yanaşı, mənaya bəslənən inam bizə bircə şeyi vəd eləyir: mənə adətən birləşdirici missiya daşıyır. Bənzər hekayətlər ölümlə başlasalar belə, heç vaxt hamının, hər şeyin pərən-pərən düşməsi ilə bitmirlər. Son nəfəsdə anasını səslədiyi vaxt Santyaqo Nasar dəhşətli yalqızlıqdan əziyyət çəkir. İyirmi ildən artıq sürəcək sonrakı dövrü isə Anxela öz sirri və xatirələriylə baş-baş keçirməyə məhkum olur. Ən nəhayət, şərfi tapdanan qarabəxt ər qadının yanına qayıdır – ötən illər ərzində qadın ona minlərlə məktub yazsa da, kişi həmin zərflərin heç birini açmayıbmış və onlar tənhalığa gömülən illəri məhz bu cür yola salıbmışlar. Sonda hər tərəfə acı tənhalıq çökür, ancaq yenə də bu duruma ayrılmışlıq ovqatı hakim olmur, çünki əsərdəki hər kəs məntiqsizliyin digər üzünə ötürü də olsa, nəzər salmaq, boylana bilməkdən ötrü əbədi və ortaqlıq bir mübarizəyə girişib.

Əslində hamımız nələrsə oxuyuruq, amma kitabı – yox. İndi mən də, eynilə beləcə, öz canına qıyan o dostumun həyatını oxuyub, yada salır və düşünürəm ki, bəlkə də intihar anında o, özünü çox bəxtəvər sanırmış.

Coysla eyni axında böyük səyahət

Qeyd: *Ceyms Coys (tam adı – Ceyms Oqastin Aloişes Coys, 1882-1941) – İrland nasiri və şairi, dünya ədəbiyyatında Modernizm cərəyanının parlaq nümayəndələrindən biri...*

Ceyms Coysun “Uliss” əsərinin axınına ilk dəfə qapıldığım vaxt vurtut on dörd yaşım var idi. Diqqət yetirdinizsə, mən “oxuduğum” əvəzinə “axınına qapıldığım” dedim, çünki o kitabın başlığı da bizə bu

əsin bir okean, ümman olduğundan xəbər verir. Biz onu oxumur, dalğaların qoynunda səyahətə çıxırıq sanki. Uşaqılıq dövründə yalqızlığa məhkum olan bir çoxları kimi, on dörd yaşına dolana qədər mənim də xəyal gücüm yetərinə inkişaf eləmişdi deyə, özümü dəniz səyahətinə çıxmağa hazırlıqlı sanırdım – yeganə çatışmayan şey isə həyat təcrübəsi idi. Onun “Rəssamın gənclik portreti” romanını onda artıq oxumuşdum və xəyallara qapılaraq, özümü sənət adamı hesab edirdim. Bu ad məndən ötrü bir alibi və ya dənizçi vəsiqəsi sayılırdı, əgər məndən böyüklər və ya kimlərsə bir sənəd tələb etsəydi, onlara məhz bu vəsiqəmi göstərəcəkdım.

1940-41-ci illərin qışı idi. Sürixdə yaşayan Coys onikibarmaq bağırsağ xorası ucbatından ölüm yatağına düşmüşdü. Ancaq mən onun ölümlü bir bəndə olduğuna hələ də inanmırdım. Zəhiri görkəmi barədə müəyyən anlayışım vardı, hətta gözlərinin zəif gördüyündən də agah idim. İlahiləşdirib eləməsəm də, onu məhz sözləri, bitib-tükənməz gəzintiləri vasitəsilə qavrayır, yazarın indi və burada, yeni yanımda olan biri kimi dərkinə çalışırdım. Odur ki, onun ölümsüzlüyünə dərin bir etimadım vardı.

O kitabı mənə məktəbimizdə qiyamçı kimi ad çıxaran dostum, Artur Stou adlı bir müəllim vermişdi. Mən onu “Stoubörd” çağırırdım. Həyatda nail olduğum hər şeydə ona borcluyam. Qoynunda böyüdüyüm zirzəmidən qurtulum deyə, o, vaxtilə mənə öz kömək əlini uzatmışdı: əslində ora – şərtliklərin, tabuların, sərt qaydaların, “idees reçues”lərin (oturuşmuş qənaətlərin, stereotiplərin – A.Y.), qadağaların, qorxuların hökm sürdüyü bir yer idi, orada mübahisəyə girməyə heç kəsin cürəti çatmazdı və hər kəs dözümlü (mənim isə dözümlü yetərinəydi) davranmağa məcbur idi ki, qoyulmuş şərtlərə qeyd-şərtsiz boyun əysin, sağa-sola burcutmasın. Həmin kitab Parisdəki “Şekspir və dostları” mağazası tərəfindən, amma ingilis dilində çap olunmuşdu. Stoubörd də bu nəşri müharibə başlamazdan öncə, sonuncu dəfə Parisdə olarkən almışdı. Adətən əynində gördüyüm uzun plaşı, qara bereti də elə həmin vaxt alıbmiş.

Mənə təqdim elədiyi vaxt bu kitabın Britaniyada yasaqlandığı fikri gəldi ağıma. Halbuki əslində bu, heç də belə deyilmiş. Bununla yanaşı, kitabın “dolayı yollardan” keçməklə, əlimə düşməsi mənim üçün – on dörd yaşlı yeniyetmə üçün – qürrelənəcək bir nailiyyət sayıla bilərdi. Görünür, bu xüsusda mən əsla yanılmırdım. Axı əmin idim ki, qanunilik də elə sərbəst şərtlik kimi bir şeydir: cəmiyyətin ayaqda qalmasını təmin edən ictimayi müqavilənin bir tələbi olsa belə, o, real həyat təcrübəsinə öz biganəliyi ilə seçilir. Bunu instinktiv hiss edirdim və kitabı ilk dəfə oxuyub-bitirəndə,

getdikcə artan bir təlaşla anladım ki, bu kitabın özümə aşladığım xəyali “qanundankənarlığı” onun səhifələrində epik tərzdə təqdim olunan həyatların və ruhların qanunauymazlığının ən bariz sübutudur.

Kitabı oxuduğum müddətdə Britaniyanın işğalı uğrunda döyüşlər artıq İngiltərənin cənub sahillərində və London səmasında gedirdi. Ölkə təcavüz ərəfəsində idi. Aqibətimiz dumana bürünmüşdü. Kişiləşdiyimi hiss eləsəm də, həyatı özüm üçün kəşf etməkdən ötrü kifayət qədər yaşaya biləcəyimdən əmin deyildim. Aydın məsələdir ki, həyatın gərdisindən də baş çıxarmırdım. Üstəlik, tarix dərslərində, radioda və ya o zirzəmidə mənə deyilənlərə zərrəcə inanmırdım.

İçimdəki cahillik uçurumunu nə cürsə doldura bilməkdən ötrü eşitdiyim o sözlər, fikirlər mənə tamamilə əhəmiyyətsiz görünürdü. Halbuki “Uliss”lə bağlı təəssüratlarım bundan xeyli fərqliydi. Ona ucsuz-bucaqsızlıq xas idi. Yox, kitab ucsuz-bucaqsızlığa sadəcə iddialı deyildi, kitab başdan-sona bu özəllikdən yoğrulmuşdu, hətta onunla dolub-daşırdı da... Həm də onu okeanla, ümmanla müqayisə eləməm tamamilə yerinə düşürdü – bəyəm bu, indiyədək yazılanlar içində ən axıcı kitab deyildi ki?!

Bu yerdə mən etiraf eləmədim ki, ilk oxu əsnasında kitabda məğzini anlamadığım xeyli bölümlə rastlaşdım. Halbuki bunu boynuma almamağım ağ yalan olardı. Çünki orada anladığım bir dənə də bölüm yox idi. Orada elə bir bölüm tapılmazdı ki, haradasa dərinlikdə, söz və eyhamların altında, təsdiqləyici fikirlərin, əxlaqi qənaətlərin, gündəlik məişətin təkəbbürü və ikiüzlülüüyü ardında mənə vəd eləsin ki, yetkin yaşdakı kişi və qadınların həyatı da elə bu kitabda bəhs olunanlardan zərrəcə fərqlənir: hər şey guya üzərinə mübarək su səpilmiş içalatdan ibarətdir. Həm də bu – ilk və son resept imiş!

Hətta gənclik çağında belə mən Coysun sərhədsiz zəkasına dərin etimadla yanaşacaqdım. Mənim nəzərimdə o, Alimliyin gerçək timsalı idi. Ancaq bu Alimlik hər cür təmtəraqdan sıyrılmışdı, bircə anın içində cökərə və ya jonqlyora çevrilə bilməkdən ötrü o, öz akademik cübbəsini və papağını bir kənara vızılatmağa hazır görünürdü. Bəlkə də o ara mən Coysun bu Alimliyin toplumda kimlərlə yaxın sirdaşlıq qura biləcəyi xüsusuna daha çox önəm verirdim: bunlara isə “vecsizlər” daxil idi, o vecsizlər ki, “Bibliya”da deyildiyi kimi, aşağı təbəqədənirlər, daima səhnə arxasında qalmaqla yanaşı, səfil və günahkar bəndələr sayılırlar. “Uliss” mənafelərinin qorunduğu iddia olunan şəxslərin bu mənafeləri (sözdə!) qoruduğunu deyənlərə qarşı bəslədiyi nifrətlə doludur, həm də bu əsərdə (əbəv yerə) ölüb-gedənlərə xəfif bir istehza da sezilir!

Və Coysun mənə təsiri bununla da bitmədi – bu adam həyatla bağlı mənə elə şeylər öyrətdi ki, onlardan həmişəlik xəbərsiz qala bilərdim; o, elə bir insan idi ki, heç kəslə yekəxana tərzdə danışmamışdı, həyatı olduğu kimi qəbul etdiyi üçün onunla tam barışıq şəraitdə ömür sürürdü deyə, mənim nəzərimdə sözün həqiqi mənasında yetkin birisi sayıla bilərdi – hə, Coysun mənə təsiri bununla bitib-tükənmədi, çünki yer üzündəki

bütün canlılara bəslədiyi sevgi hissi onu öz yalqız personajları ilə də eyni dərəcədə həmdəm olmağa vadar edirdi: o, bu insanların mədələrindən gələn səslərə də, qatlaşdıqları ağrılara da, onların ereksiyalarına da biganə qala bilmirdi; onların ilkin təəssüratlarına da, nəzarətdən çıxan fikir axınlarına da, sayıqlamalarına da, sözsüz dualarına da, çılğınca deyilmələrinə və xəstə təxəyyüllərinə də sirdaşlıq edirdi.

Bir dəfə, 1941-ci ilin payızında bəlli bir müddət ərzində təlaşla mənə göz qoyan atam çarpayımın başındakı rəfdə duran kitablara göz gəzdirmək fikrinə düşdü. Bunun ardınca o, "Uliss" də daxil olmaqla, rəfdəki beş kitabı özüylə apardı. Həmin axşam bu barədə söz salarkən bildirdi ki, həmin kitablari işdəki seyfində saxlamağı uyğun görüb! Həmin dövrdə o, fabriklərdə istehsal həcmının artırılmasıyla bağlı mühüm bir dövlət sərəncamını tətbiq etməklə məşğul idi. Odur ki, mən öz "Uliss" kitabımın dövlət sirləriylə bağlı və üzərində "Tam məxfidir" sözünün yazıldığı qovluqların altında necə yatdığını təsəvvürümdə heç cür canlandıra bilmirdim.

On dörd yaşlı bir yeniyetmə hansı çılğınlığa qadirdirsə, mən də eləcə özümdən çıxdım. Atam deyirdi ki, özünün qatlaşdığı ağrı və məşəqqətlər mənimkindən heç də az sayılmaz, ancaq mən əsla belə düşünmürdüm. O günlərdə çəkdiyim bir portretə atamı Mefistofelsayağı şeytani bir varlıq şəklində təsvir elədim: həmin vaxt üçün bu, öz ölçülərinə görə xeyli iri portret sayılmalıydı. Bütün bunlarla bərabər və qapıldığım o çılğınlığa rəğmən, ən nəhayət, onu da etiraf etməliyəm ki, rəfimdən zorla götürülən o kitablər, onların saxlandığı "Chubb" markalı seyf, oradakı məxfi sənədlər və oğlunun ruhi sağlamlığının qeydinə qalan atam barədəki bu əhvalat birbaşa o "Uliss" kitabı ilə bağlı idi, odur ki, onun barəsində hər hansı nifrət çalarından uzaq tərzdə, sakit-sakit danışmaq daha məsləhətli sayılar.

Bugünkü gün, yəni əlli illik aradan sonra da, vaxtilə Coysun məni bir çox baxımdan hazırladığı həyat tərzimə davam etməkdəyəm və məhz bunun sayəsində də yazar ola bilmişəm. Hələ heç bir şeyi bilib-anlamadığım bir mərhələdə o, mənə başa salmışdı ki, hər cür təbəqələşmə ədəbiyyata yaddır, fakt ilə təxəyyül, hadisə ilə yaşantılar, qəhrəman ilə təhkiyəçi arasında sədd çəkmək ona bənzəyir ki, quruda qaxılıb qalmağa məhkum olduğun üçün sən həmişə dəniz üzünə həsrət qalacaqsan.

"Yüksələrək gələn dalğanın altındakı yosunların necə titrəşdiklərinə, öz qol-budaqlarını bu axına qarşı necə taqətsizcə, əsdirərək tərpətdiklərinə, öz gümüşü şəxələrini yuxarı qaldırdıqlarına şahid oldu o. Bunlar günbəgün, gecəbəgecə eynilə beləcə hərəkətə gəlir, yuxarılara can atır, sonra isə təkrar aşağı enirdilər. İlahi, onlar artıq tabdan düşüblər və sualtı axınların pıçıltıları altında ah-nalə çəkirlər. Müqəddəs Amvrosi öz yaşam möhlətlərinin bitməsinə intizarla gözləyən qol-budaqların və dalğaların çəkdiyi bu ahların mənasını anlayırdı: diebus ac noctibus in-uras patiens ingemiscit (Latınca: haqsızlığa uğradığı üçün gecə-gündüz

ah-nalə çəkir). Bunlar hər hansı məqsəd güdmədən bir arada toplanıblar, istifadə olunmadan axına buraxılıblar; gah irəli şığıyır, gah geri çəkilirlər: sanki Ayın toxuma dəzgahı, xanasıdır bunlar. Öz qəsində çılpaq dolaşan qadın özünə heyran olan kişilərin ehtiraslı baxışlarından necə qovrulursa, o bərq vuran yosunlar da eynilə eləcə axınların zillətinə qatlaşırlar”.

Rolan Bart: maskanın arxa üzü

Qeyd: *Rolan Bart (1915-1980) – tanınmış fransız filosofu, ədəbiyyatşünası, estetik və semiotikidir. Strukturalizm və Poststrukturalizm cərəyanlarının, habelə Fotoqrafiya nəzəriyyəsinin başlıca təmsilçilərindən biridir.*

Hazırda Fransada Aristoteldən tutmuş Pasternaka qədər ən müxtəlif müəlliflərin illüstrasiyalarla zəngin, cib formatında kitablar silsiləsinin çapına başlanıb. Hər bir kitabda müəllifin həyatı və əsərlərindən sitatlar təqdim olunur. Dəyərləri bir funtdan azca yüksək olan bu kitabların nəşri geniş oxucu kütləsinə hesablanıb. Sözügedən nəşrlər öz illüstrasiyaları sayəsində həm də geniş kütlənin həmin yazarlarla tanışlığına şərait yaradır. Bu konsepsiyanın yaranmasına təkan verən məqamlardan biri də, yəqin ki, qəzet və jurnallardan kəsilən şəkillərdən yararlanmaqla, ev şəraitində hazırlanan ailə albomlarıdır.

Bart öz kitabına bu sözlərlə başlayır:

“Başlangıç üçün sizlərə bir neçə foto obraz təqdim edilir: kitabı tamamlayan müəllif bu yolla özünə bir həzz yaşatmaq məqsədi güdüb. Bu həzz – onun heyranlığının nəticəsidir (və buna görə də o, adama hədsiz xudbin təəssüratı bağışlayır). Onların içindən mənə ən çox sarsıdan fotoları seçdim – sarsıntıının səbəbini isə bilmirəm (bənzər bilməməzlik elə onlara heyranlıq üçün də keçərlidir və sözügedən obrazların hər biri barədə deyəcəyim fikirlərin özü də sırf bir xəyal məhsulu olacaqdır)”.

Bu yerdə kontekstlərarası fərqə diqqət yetirmək vacibdir, çünki kontekst məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşan Bart da ilk növbədə yəqin bu məqama köklənərdi: axı eyni kitab seriyadankənar və düz səkkiz dəfə baha çap olunacağı təqdirdə artıq dönüb, başqa kitab kimi dəyərləndirilir. Belə çıxır ki, aradakı fərq bu kitabın yazılmasını ilkin halla müqayisədə daha məhdud və xeyli dərəcədə eqosentrik bir fəaliyyətə çevirib. Bartın “Macmil-

lan" nəşriyyatında işıq üzü görən kitabına bir kübarlıq ovqatı xasdır.

Ancaq kitab yetərinə bənzərsiz özəlliklərə sahibdir və bu cəhət hətta onun ilkin transformasiyasından sonra da qorunub, saxlanır. Qısa reklam mətnində deyildiyi kimi, bu orijinalıq heç də "Bartın özü barədə son dərəcə açıq fikirlər söyləməsindən" irəli gəlmir. Kitabın orijinallığı onun səhifələrində tamamilə fərqli bir sorğu-sualın aparılması ilə şərtləndirilir: bu kitabda həm intellektual həyatın tarixini, həm də bu tarixin bizlərə təqdim elədiyi insanı şübhə altına almaq səlahiyyəti məhz dilə tanınmaqdadır. Belə demək mümkünsə, bu, Bartın dilinin bir etirafıdır. Axı Bart əmindir ki, konkret insanın yararlandığı dil, digər şərtlərlə yanaşı, həm də o insanın bədəninin bir proyeksiyası, uzantısıdır (bu – insan şüurunun mərkəzi ətrafında gerçəkləşən bənzərsiz üsuldur).

İkinci növ seksualılıqdan fərqli olaraq, bədən (gözəlliklə hər hansı şəkildə əlaqəli olmayan) seksapilliyi ona fikir gücüylə aşılana (və fantazmlar şəklində fərdin təsəvvüründə canlandırıdığı) cinsi praktikanı vurğulamaq imkanı ilə bağlıdır (məncə, bu məsələdə başqa üsullarla müqayisədə məhz bu, bir işə yarayır). Eyni zamanda, onu da söyləyə bilərik ki, mətndəki seksapil ifadələr digərlərindən fərqləndirilir – onların bu cür fərqli tərzdə təqdimi də insanı həyəcana gətirir, sanki vəd olunan hansısa xüsusi dil praktikası məhz onların vasitəçiliyi ilə bizə, yəni oxuculara çatdırılmış olur, sanki biz nə umduğunu bilən həzz araçılığıyla onlarla bir araya gəlmək fürsəti qazanırıq.

Kitab Bartın uşaqlıq illərinə aid izahlı fotolar bölümüylə açılır (o, 1915-ci ildə doğulub və ömrünün ilk səkkiz ilini Bayonnda keçirib). Sonrakı 140 səhifəlik bölüm qısa olmaqla bərabər, hər birinə ayrıca başlıq qoyulan avtoreflexiv fraqmentləri ehtiva edir. Məncə, onları istənilən ardıcılıq üzrə oxumaq mümkündür, çünki bir-birini təkrarlamayan bu fraqmentlər ümumilikdə bir küll təşkil edə bilirlər. Əgər vahid bir mətn kimi yanaşacaq olsaq, onlarda işlənən linqvistik fəndlər bizi Bayonlu o oğlanın yanına aparar, yox, əgər bu mətnləri dağınıq fraqmentlər kimi dəyərləndirsək, onda xeyli qəribə görünsə də, onların aramızdan bəzilərinin Avropada formalaşmasına yardımçı olan (siyasi, psixoloji, ritorik, seksual, elmi) dillərə müraciət etdiyinə fərqi nə varar.

Məsələn:

Fars tərzində təkrarlanma: Marksın çoxdan oxuduğum: "Tarixdəki faciələr bəzən təkrarlana bilər, ancaq bu səfər – fars şəklində" fikri məndə güclü təəssürat buraxıb. Fars – birmənalı ədəbi forma sayılmır, çünki lağa qoyaraq yamsıladığı mətnin cizgilərini də özündə qabardır. Burjua dövründə inkişafın önəmli amili sayılan Uçot da elə buna bənzəyir: burjuaziya özü təmtəraqlı-qənaətcil və istismarçı xarakter qazandıqdan sonra bu "uçot" qavramı xırdaçılığın bir rəmzinə çevrildi. Alim və siyasətçilərin əksəriyyəti üçün bir alibi rolu oynayan "konkretlik" də belədir – o, ən yüksək

dəyərlərdən biri sayılan mənalardan arınmanın fars tərzində təqdim olunan versiyasıdır.

Belə qısa bir resenziyada Bartın özünəetirəflərə necə nail olduğunu təsvir etmək, əlbəttə ki, imkan xaricindədir. Sadəcə onu vurğulamalıyam ki, Bart özünü dildəki kor ləkələrə, lakunalara kökləyir, çünki ənənəvi mənalarda istifadə olunarkən sözlər bunları bizə göstərməkdə aciz qalır. Bu lakunaların tədqiqindən ötrü o, müəyyən sözləri “əxz etməyə” məcbur olur, bu isə adətən dumanlılığa şərait yaradır. Bəzi hallarda isə araşdırılan lakuna ilə əlaqədar tətbiq olunan səylər onun öz ölçüsünə uyğun gəlmir. Bu hal yaşananda, biz Bartın nə dərəcədə imtiyazlı bir mövqeyə sahib olduğunu fərqi varırıq (o, həm avropalıdır, həm Parisin intellektual elitesini təmsil edir, həm də komfortlu bir yaşam tərzini sürür).

Buna baxmayaraq, o, əlüstü etirafda bulunur və məsələnin qoyuluşu bəsit olduğu qədər də məntiqli görünsün deyər, öz imtiyazından yararlanır. (Yeri gəlmişkən, Bartı ilhamlandıran bu ümid Jidə qol-qanad verən xüsusdan az fərqlənir). Bartın maskasını yırtmaq heç kəsə nəsis olmur, çünki paraqrafı bitirər-bitirməz, o, özü əlüstü maskasını çıxarır ki, iç üzünü başqalarına da nümayiş etdirə bilsin.

Sifət

O, özünün istənilən obrazına çətinliklə qatlaşır, ona öz adıyla müraciət olunanda isə cırnayır. Əmindir ki, insan münasibətlərindəki kamillik obrazın içi boşluğu ilə səciyyəli – belədə hər iki tərəf qarşılıqlı şəkildə sifətlərin tətbiqindən imtina edir, çünki nitq hissəsi kimi sifətlərin peyda olduğu yerdə münasibətlərin müəyyən obraza, ağayanaqlığa, ölümə meyli də qaçılmaz şəkli alır.

Əgər o kitab hürküdücü bir qiymətə satılmasaydı, mən onu almağı ürəkəçiliqlə ilə sizlərə məsləhət görərdim. Çünki Bartla tanışlıq – misilsiz təcrübədir. Zənnimcə, o, əvəzsiz müəllim və istiqanlı bir dostdur. Onun istinad nöqtələri bəlkə xeyli kiçik, amma qiymətli bir qas qədər hədsiz xırda sayıla bilər. Ancaq onun üslubu özünün ləyaqəti və tərmini hesabına yüksək estetik dəyərə malikdir. Onun gəldiyi qənaətlər bəzən adama utopik görünə bilər. Müddəalarından ən utopik olanı isə dilin hansısa şəkildə insanın ruhunu xilas edə bilmək ehtimalıyla bağlıdır. Hətta bu iddianın özünə də müəyyən etimadla yanaşmaq olar, çünki bənzər hallara nadir rast gəlinir. Axı Bart konyunkturalara düşkün birisi deyildir. Başqasının daha öncə söylədiyi fikri o, heç bir vəchlə təkrarlamaz. Əksinə, həqiqət axtarırları əsnasında, bir qayda olaraq, o, daha öncə gizli qalanlara, örtük altda saxlananlara, maskanın içində yatanlara, bütün sözlərin ardında duranlara bizim diqqətimizi daha çox çəkir.

Ruscadan tərcümə – Azad YAŞAR

♦ P o e z i y a

Fəxrəddin ƏSƏD

– 1 –

Qızılı yarpaqlar süzür havada,
Qəfilcə, yüngülcə çiynimə düşür.
Sonra başqası da əlimdən tutur,
Əlimi atıram, əldən sürüşür.

Yarpaqlar üzülür son nəfəs kimi,
Elə yorğun-yorğun, elə əzgindi.
Deyəsən, payızın ən ağır günü
Bu günə düşübdü, elə üzgündü.

Ayrılıq günü də bu gündü elə,
Yarpaqlar ürəyin boşaldıb gedir.
Uzanan cığırılar karusel kimi,
Sərsəri küləyə qoşulub gedir.

Payız havasına çəkib duyğular,
Gah səsi, gah da ki, rəngi dəyişir.
Məni bu yerlərdən çəkən uzaqlar,
Nədənsə, yadıma payızda düşür.

– 2 –

Elə kövrək-kövrək sığınıb mənə,
Dönüb gedəmmirəm, yoldan saxlayır –
Əlimin üstündə payız günəşi,
Ovcumda bir qərib yarpaq ağlayır.

Düşmək istəmirdi öz budağından,
Köçmək istəmirdi könül bağından,
Barışmır ömrünün xəzan çağından –
Ovcumda bir qərib yarpaq ağlayır.

Anlamır payızdı, köçdü-qədərdi,
Qapını döyürsə, hər şey hədərdi.
Anlamır ömürdü, gəldi-gedərdi,
Ovcumda bir qərib yarpaq ağlayır.

Danışa bilmirəm yarpaq dilində,
Heç haray salmaq da gəlmir əlimdən.
Ayrılıq əlindən, təklilik əlindən,
Bəlkə də, bu yarpaq məni ağlayır?!

Yəqin bu gün qəm günüdür,
Göylərin də könlü qübar,
Yoxsa, nədən xumar-xumar,
Kövrək-kövrək yağır bu qar?

Elə şirin mürgüdəyəm,
Həvəs yox yerimdən qalxım.
Sobam çoxdan tüstüləmir,
Sırsıralar salxım-salxım.

Xəyaldımı, ağrıdımı, –
Hey məni məndən qoparır?
Dəqiqələr ötüb keçir,
Yuxu da məni aparır.

Ax, məni yuxu aparır,
Əriyib sönür hafizəm.
Neçə gündü yağır bu qar,
Neçə gündü mən sənsizəm.

Oynadıq, hey oynadıq
Fələk çalan havaya.
Bir oyunun üstündə
Qəfil düşdük davaya.

Havada uçdu əllər,
Havada uçdu tellər,
Nə dedik, nə söylədik,
Alıb apardı yellər.

Orda bir davul vardı
Kor şeytanın əlində.
Orda bir gözəl vardı
Gümüş kəmər belində.

Kimsə dedi röyadı,
Kimsə dedi nağıldı.
Nə baxmaqdan göz doydu,
Nə yollardan yığıldı.

Biz də ordaydıq axı, –
Salan olmadı yada!
Bir gözəlin nazına
Bir ömür getdi bada!

Yaman şıltaqdı, şıltaq,
Ta söz də məndən qaçır.
Ancaq gözləmədiyim
Vaxtda qapımı açır.

Hər sözə aldanıram,
Hər sözə sığınıram.
Taleyə bax, bəxtə bax,
O sözlə də sınıram!

Beləcə, inanıram,
Qaçan məndən qaçacaq.
Yenə də sonda gəlib
Söz qapımı açacaq!

RÜSTƏM KAMALA

Jan Valjanın oğurladığı
Gümüş şamdanların işığında
İllərdi ünvansız şeirlər yazıram.
Arada bir vərəqlik payızı cırıb atıram.
Dalınca bir misralıq qış axşamını...
Qarğıdan hörülmüş evimiz
Külə döndü o gecə;
Xatirələr qoruyammadı,
Pəncərədən baxan qonşu uşağın
Çılğın harayı da!
Zavallı oddanmı qorxdı, insanlardanmı,
Qaçıb, qaçıb qaranlığa qarışdı...

Cırıb atdığım kağız parçalarında
Hələ də qonşu uşağın çılğın harayı, –
Qarlı qışdı.

Yağış yağır səhərdən,
“Kəpəzin göz yaşları” asılıb göydən.
Otlar, ağaclar sapsarı,
Məni yalqızlıq sarıb.
Divardakı rəsmdə sarışın qızcığaz, –
Əlindəki dümağ göyərçin
İndicə qanad açacaq
Pəncərəni döyəcləyən yağış səsinə.

Sarışın qızcığaz
Yağış altında durub gülümsəyir üzümə...

Boğaz içində
Balıqlar və tilovum mürgülü,
Yanımdan ötən xanım
Rüzgar altında əsən nərgiz gülü.
– Əfəndim, balıq varmı, sordu –
Olsaydı bir kaç...
Yox, – dedim, – qarşıda, görək.
Fəqət, nə acı
O gözlə gözlə demək!

Ax, bu ağac, bu ağac,
Bir gün kökündən qopa.
Uçub getdiyi yerə
Məni çəkib apara.

Bəlkə elə bu, mənəm,
Ta ağaca dönürəm?
Bəlkə də ruhum köçən
Ağac kimi dinirəm?!

Bu ağac baş əymədi
Şaha, sultana, xana.
Rəvamı bir nadanın
Əllərində doğrana?!

ŞƏHİD ƏSGƏRİN SON SÖZLƏRİNDƏN...

Məndən xəbər gözləyib,
Bilirəm, darıxırsan.
Çıxıb yolayrıcına,
Uşaqlara baxırsan.

Düşün ayrılıq deyil,
Bu, uzun yolçuluqdu.
Tanrı dərgahı hər an
Sevənlərə açıqdı.

Bayraq altında durub,
Sən ağlama, ağlama.
Mən çıxdığım qapıya
Heç vaxt qara bağlama!

Hər ağrıya, acıya
Mənsiz də şax dayanıb,
Yetər ki, əskik etmə,
Əskik etmə duanı.

Nə bəxtindən gileylən,
Nə taledən, gülüm, sən.
Gördün dözmək olmayır,
Yollara bax, gülümsə!

Yenə də sərxoş-sərxoş kimsə döyür qapımı,
Hər yan şirin yuxuda, pəncərəm də qapalı.
Pərdəni çəkməliyəm, nəfəsliyi açmalı,
Eh, deyən kefinizin çatmır zurna-qavalı.

Dünən gecə yarısı bir dostu da itirdik,
Eləcə söndü, sanki, qəfil çaxan şimşəkdi.
Elə susub durdular dibçək çiçəyi kimi,
Dönüb baxan olmadı mənim könlüm nə çəkdi?!

Ulduz axdı bu gecə, sonra işıqlar söndü,
O kimdi pıçıldayır: yaşa sən, hələ yaşa!
Ay səni, sərxoş ümid, lənət, lənətlər olsun,
Sənə aldanan gündən nələr gəlmədi başa?!

Gör sənə harda rast gəldim,
Bizi hara çəkdi qədər?
Sönüb gedən fit səsiymiş
Uzaqlaşan o gəmilər.

Üzüb getdi bir gəmi də,
İçində bir qərib xəyal.
Yuxuna dəniz girəndə
O gəmini yadına sal.

Biz hara yan alasıyıq,
Yuxuna girirəm desəm?
Səsimə səs verərsənmi,
Sahili görürəm desəm?!

“ADAMLAR VƏ AĞACLAR” SİLSİLƏSİNDƏN...

Nola, indi
Bu saat, bu an
Hasardan boylanan ağaca dönəm, –
Kölgəsində elə itəm,
Yarpaq kimi əsməyəm.
Xəbər verə bilməyəm
Qapısını döydüyüm qara örpəkli anaya:
İkinci oğlunun da şəhid olduğunu!
Utanıram,
Utanıram yaşadığıma...

Firuz MUSTAFA

“Qısa hekayələr” silsiləsindən

KÜRK

Əri tez ölmüşdü. Dörd uşaqla bir damın altında qalmışdı. Uşaqlardan üçü qız, biri, ən kiçiyi isə oğlandı. Dolanışığı çətin idi. Xanım özünü daim zorla çəkib aparmaq istədiyi ağır yükün altında hiss edirdi.

Qış gəlmişdi. Qar qapının ağzını almışdı.

Uşaq bir gün soyuqdan əsə-əsə Xanıma dedi:

–Ana, mən soyuqdan donuram. Bax indi uşaqlarla oynamağa gedirəm. O qapının ağzından asdığı kürkü verərsənmi geyim?

Qapının ağzındakı kürk uşağın atasının idi.

Xanım ərindən qalma qalın kürkü göz qabağından asmışdı. Ona nədənsə elə gəlirdi ki, əri günlərin bir günü qayıdıb gələcək, kürkünü geyib yenə öz iş-gücünün arxasınca gedəcək, onu çəkib aparmaq istədiyi ağır yükün altından xilas edəcəkdi..

Uşaq da yaxşı bilirdi ki, bu, onun atasının kürküdür. Amma o, anasından fərqli olaraq çox dəqiq bilirdi ki, atası heç zaman gəlməyəcək. Yaşlı adamlardan eşitmişdi ki, o dünyaya gedənlərdən heç kəs indiyəcən geri dönməyib.

Xanım uşağa təsəlli verirmiş kimi, dedi:

–Bu kürk sənə böyükdür, böyüyəndə geyərsən, mənim balam.

Uşaq dedi:

–Geyinib baxmışam, əynimə yaxşı oturur.

Xanım susdu. Bilirdi ki, kürk uşağın əyninə böyükdür.

Bir azdan uşaq öz dostları ilə oynamağa getdi.

Qadın kürkü qapının ağzından götürüb taxtın üstündə qalaqlanmış palazın arxasında gizlətdi.

Həmin qış uşaq soyuqlayıb sətəlcəm oldu. “Göy öskürək” onu boğurdu.

Havaların sınması da heç nəyi dəyişmədi. Əksinə, uşaq get-gedə şam kimi əridi və ilıq, günəşli bir qış günü gözlərini bu dünyaya yumdu.

Uşağı atasının yanında dəfn etdilər.

İki gün sonra yenə qar yağdı.

Xanım kürkü aparıb qoşa qəbrin üstünə sərdi. Ta nə uşaq üşüyəcəkdi, nə də onun atası.

İNTİHARIN MÜƏLLİFİ

Təhsil aldığı universiteti bitirəndən sonra özünə iş tapa bilmədi, çıxıb Rusiyaya getdi. İxtisasca neft mühəndisi olsa da, Yakutiya da tikinti sahəsində fəhlə işləməyə başladı. Ticarət mərkəzi inşa edirdilər. Oraların qışı çox soyuq olurdu.

Sən demə, dünyada insan yaşayan ən soyuq yer də elə Yakutiya da imiş. Rusların “Оймякон” (Oymyakon), yəni əhalinin, yəni yakutların isə “Öyməkəən” dedikləri bu kənddə soyuq havanın temperaturu şaxtalı günlərdə yetmiş dərəcəni ötürmüş. Düzdür, o, özü həmin kənddə olmamışdı. Amma onunla işləyən fəhlələrdən biri – Vova adlı rus oğlan vaxtilə həmin kənddə bir müddət buldozerçi işləyibmiş.

Tikintidə çalışanlar içkiyə meyilli adamlar idi. Hər halda, onunla çiyin-çiyinə işləyən fəhlələrin az qala hamısı işdən sonra “atışib” (özləri demiş, “sobrazim” eləyib) şənələnirdilər. Bu, “atışma” az qala hər gün təkrar olunurdu. O, əvvəllər, yəni ilk günlər içməkdən qəti boyun qaçırmırdı. Və buna görə iş yoldaşları ona sataşırdılar. Sonralar kollektiv üzvləri biləndə ki, o, neft sahəsi üzrə ali təhsilli mühəndisdir, bu eyham dolu sataşmaların keyfiyyət və kəmiyyəti bir qədər də artdı. Ona deyirdilər ki, sən neft ölkəsində doğulmusan, özün də neft mütəxəssisi, nə əcəb öz vətəninə qalıb işləməmişən? Onun bu suallara zarafatla cavab verməkdən başqa çarəsi qalmırdı:

–Görünür, mən zəif mühəndisəm, ona görə işə götürməyiblər.

Əslində isə, o, ali məktəbi pis qiymətlərlə bitirməmişdi. Sadəcə, nə qədər vurnuxub çalışsa da, ixtisasına uyğun iş tapa bilməmişdi. Sonra məlum olmuşdu ki, nəinki öyrəndiyi ixtisas üzrə, elə başqa sahələrdə də iş tapmaq müşkül iş imiş. Keçmiş tələbə dostlarından biri onu ərzaq dükanında qarovulçu düzəltmək istədi, o iş də alınmadı. Bir müddət boş-boşuna dolandı. Atası vəfat etmişdi. Bacısı məktəbdə kitabxanaçı işləyirdi. Anası təqaüdcü idi. Onlardan cibxərcliyi istəməyə üzü gəlməsə də, hərdən səhərlər evdən çıxanda şalvarının arxa cibində “siqaretpulu” qoyulduğunun fərqlinə varardı. Bacısı nişanlı idi. Anasının ürəyində problem vardı.

Sonra uzaq qohumlarından birisinin təklifi ilə Rusiyaya, Yakutsk şəhərinə getdi. Qohumu bazarda meyvə alveri ilə məşğul olurdu. Əvvəllər o da bu işə girişmək istədi. Alınmadı. Əlindəki pulun hamısı

xərclənib getdi. Bildi ki, nəinki iri biznes, hətta ən kiçik alver belə, onluq deyil, bunun üçün nəsə xüsusi bir qabiliyyət və ya natura lazımdır. Geri dönməyə üzü gəlmirdi. Götür-qoy edib tikintidə işləmək qərarına gəldi. İş ağır idi. Amma maaş pis deyildi. Yaxınlıqdakı yataqxanada Vova ilə bir otaqda yaşayırdı.

Az sonra iş yoldaşları ilə "həmrəylik" nümayiş etdirməyə başladı. Artıq o da işdən sonra "atışanların" dəstəsinə qoşulmuşdu. Arada bacısı və anası ilə əlaqə saxlayırdı. O, bilirdi ki, nişanlı bacısına cehiz almaq, anasının ürəyini isə əməliyyat etmək lazımdır. Əlbəttə, bunlarçün pul lazım idi. Telefonda uzun-uzadı danışmağı sevən anası oğluna öyüd-nəsihət verir, artıq evlənmək yaşının çatdığını bildirirdi. O isə özünün yalnız bir cəhətindən – indiyəcən ailə qurmamasından çox məmnun idi.

Adi günlərdə işdən sonra, şənbə və bazar günlərində isə bütün günü içirdilər.

Yakutska gələndən sonra aldığı maaş onun yalnız yeyib-içməyinə çatırdı. Bir də köhnə ixtisasına aid kitablar alıb yığırdı otaqdakı kiçik kitab rəfinə.

...Bir səhər Vova səhərə yaxın yuxudan duranda gördü ki, dostu yerində deyil. Gedib hamama, tualetə, mətbəxə, hətta geri dönüb dəmir çarpayının altına baxdı. Çarpayının altında boş içki şüşələrindən başqa bir şey yoxdu. Sövq-təbii kitab rəfinin arxasına da göz gəzdirdi.

Sonra Vova pəncərədən çölə boylandı. Hava hələ tutqun idi. Qapını açıb eyvana çıxdı. Təəccübləndi. Dostu eyvanda idi. Amma sanki onun boyu bir xeyli uzanmışdı. Vova başını qaldırıb aşağı-yuxarı baxdı. Onu dəhşət bürüdü. Dostunun boğazında kəndir vardı və o kəndirin ucu eyvanın beton tavanındakı armatura bərkidilmişdi. Otaq yoldaşının ayağı yerdən üzölmüşdü. Kiçik ağac kətil böyrü üstə idi.

Vova bu anlarda başı az qala tavana dəyən dostunun necə əzəmətli bir adam olduğunu sanki birdən-birə dərk edib ucadan hönkürdü.

Balışın altından tapılan bir vərəqlik kağızda cəmi beş söz yazılmışdı: "Məni bağışlayın. İntiharı özüm seçdim". Vəssalam. Yəqin ki, bu sözlər yad yerdə qoyub gəldiyi doğmalarına və dostu Vovaya ünvanlanmışdı. Lap elə gələcəkdə bu işi araşdırmağa başlayacaq müstəntiqlərə də işarə olunurdu ki, ölümündə heç kəsi ittiham etməyin, intiharın müəllifi mən özüməm.

KEÇMİŞ və GƏLƏCƏK HAQDA

Hə, o vaxt indiki Neft Akademiyasında təhsil alırdılar.

Mən onların, necə deyirlər, saathesabı müəllimi idim.

Həmişə ön sırada əyləşən, mühazirələrə diqqətlə qulaq asan, seminar məşğələlərində məntiqi çıxışları ilə seçilən bir qız idi. Ağlı və gözəlliyi bir-birini tamamlayırdı. Ciddi texniki sahənin mütə-

xəssisi olacaqdı. Zarafatla ona “gələcəyin şanlı neftçisi” deyərdim. Bəli, neft mühəndisliyi sahəsi üzrə təhsil alırdı.

Aradan illər, onillər keçdi...

Şəhərin ensiz, səliqəsiz küçələrindən birində qucağı cürbəcür sabun və ətirlərlə dolu bir qadın düz üstümə yeridi. Küləyin qarışdırdığı çirkli-boz saçları sifətinin çox hissəsini örtmüşdü.

–Yaxşı kişi adekolonum var. İstəmirsən ki?

Harasa tələsirdim. Başımı bulayıb bu “küçə biznesmeninin” böyründən ötüb keçmək istəyərkən, qadın saçını əli ilə arxaya atıb dedi:

–Biy, məni tanımadınız, müəllim. Vaxtilə siz AZİ-də bizə dərs demisiz. Fəlsəfə müəllimim olmusuz.

Ayaq saxlayıb diqqətlə bu üzgün, yorğun xanımın çöhrəsinə nəzər saldım. Nəsə tanış gəlirdi.

O, çəkinə-çəkinə dedi:

–Yadımdadır, siz o vaxt mənə “gələcəyin şanlı neftçisi” deyərdiniz... Amma mən... Mənim gələcəyim bu cür oldu...

Mən o illəri xatırladım. Onun gəncliyi gəldi gözümün önünə.

Qadın kölgə kimi yanımdan ötüb keçdi.

TƏBƏSSÜMLÜ FOTOŞƏKİL

İşdən çıxan kimi fotoqrafa baş çəkdi. Şəklini çəkdi. Qəzetdə haqqında məqalə gedəcəkdi. Məqalə müəllifi olan gənc və gözəl xanım ona demişdi ki, çalışın şəkildə gülümsəyəsiz.

O, özü yaxşı bilirdi ki, qaraqabaq adamdır. Çox nadir hallarda eyni açılır, üzü gülür. Amma haqqında məqalə yazan həmin o gənc və həm də gözəl xanımın xahişinə əməl etməyə çalışdı. Fotosalonun ortasında qoyulmuş kresloya əyləşəndə özünü ələ aldı, gülümsədi. Özü də bilirdi ki, bu, ürəkdən gələn gülüş və ya təbəssüm deyil. Fotoqrafın əlinin altındakı düymə saqqıldadı, ani olaraq onun üzgözünü bir işıq küləyi dalayıb keçdi.

Fotosunu əlinə alıb baxanda az qala heyrlənəcəkdi; ilahi, dodaqlarına qonmuş təbəssüm, lap elə bir az saxta olsa da, ona necə də yaraşmış. Heç şübhəsiz ki, bu şəkil onun barəsində məqalə yazmış o gözəl, gənc xanımın da xoşuna gələcəkdi...

Fotoşəkli lazım olan ünvana göndərdi.

Səhərisi gün həmin şəkil populyar qəzetin son səhifəsində qara çərçivədə, nekroloq yazısında nəşr olundu. Onun gülümsər çöhrəsi necə də nurlu idi.

ADAM YEDİYİNİN PULUNU ÖDƏYƏR

Rayon polis idarəsinin rəisini qəsəbənin sahə müvəkkili, yəni “uçastkovı” Məmiş Qubuşov müşayiət edirdi. Rəis qəsəbədəki yeni tikili, “uçastkovıy punkt” ilə tanış olandan sonra xidməti maşınına əyləşib getmək istəyəndə Məmiş Qubuşov tez əl-ayağa düşdü:

–Cənab rəis, siz bizim qəsəbəyə ilk dəfədir gəlırsız. Xahiş edirəm, qızıldan qiymətli vaxtınızdan beş-on dəqiqə ayırasız.

Rəis soruşdu:

–Nə olub ki?

Məmiş Qubuşov dedi:

–Nahar vaxtıdır. Orada, çayın kənarında sizin adınıza layiq bir xudmani yeməxana var. Gedək bir tikə çörək kəsək.

Rəis işi olduğunu desə də, Məmiş Qubuşov əl çəkmədi.

Xülasə, getdilər həmin tərifi yeməxanaya.

Yedilər, içdilər. Ayağa durdular. Sonra rəis bayaqdan bəri onlara qulluq edən kök kişini çağırdı. Kök kişi az qala qaça-qaça yemək yeyənlərə yaxınlaşdı. Rəis əlini cibinə salıb yeməyin pulunu çıxarıb vermək istəyəndə əvvəlcə kök kişi sual dolu baxışlarla sahə müvəkkilinin, sonrasa sahə müvəkkili mənalı baxışlarla kök kişinin üzünə baxdı. Kök kişi əlini sinəsinə qoydu, bir-iki addım geri çəkildi. O, sanki bununla demək istəyirdi ki, bəyəm elə şey olar, mən belə hörmətli qonaqdan heç pul alaram? Rəisi maşınacan ötürdülər. Sonra hərə getdi öz işinin dalısınca.

Bir müddət sonra kök kişi sahə müvəkkili Məmiş Qubuşovun yenice istifadəyə verilmiş “punktuna” yaxınlaşdı. Təzədən xoş-beş etdilər. Kök kişi bayaq yediklərinin pulunu istədi.

Sahə müvəkkilini sanki ilan vurdu:

–Bayaq rəis pul verəndə alaydın də. Sən nə abırsız adamsanmış... Mən də elə bilirəm sən buraya təzə tikilmiş “punkta” şirinlik vermək üçün gəlmisən. Nə pul, nə yemək?

Kök kişi dedi:

–Onsuz da mən hər ay sənın haqqını verirəm də...

Sahə müvəkkili:

–Onun buna nə dəxli? İlk dəfədir ki, polisdən pul istəyən adam görürəm. Get ağılına dua yazdır.

–Demək, yediyinizin pulunu vermirsən.

–Hünərin var, get rəisdən al.

–Yaxşı, onda rayona yolum düşəndə, rəisdən alaram özüm...

Məmiş Qubuşov hirsli-hirsli dedi:

–Bəli, görsən alarsan. Lap elə də ki, ay rəis, yekə kişisən, adam yediyi zadın pulunu verər.

...Polis rəisi kök kişini tanıyıb onu mehribanlıqla qarşıladı.

Kök kişi mətləb üstünə gəlib dedi:

–Bilirsiz, mən buraya nə üçün gəlmişəm? Gəlmişəm onu deyəm ki, ay rəis, yekə kişisən, adam yediyi zadın pulunu verər.

Rəis matdım-matdım kök kişinin üzünə baxdı; təəccübdən, heyrətdən onun ağzı açıla qalmışdı. Bu hal bir neçə dəqiqə çəkdi.

Qəribə bir hala düşmüş rəisə yazığı gələn kök kişi sakitcə irəli yeridi, iri, ətli əllərini irəli uzadıb onun alt və üst çənələrini basıb bir-birinə yaxınlaşdırdı. Rəisin ağzı yumuldu və o, əlini cibinə atdı...

QONAQLA NAHAR

(Olmuş əhvalat əsasında)

Səməd yanındakı adamı öz rəisi ilə tanış etdi:

–Cənab rəis, tanış olun. Bu, mənim orta məktəb yoldaşımdır. On il bir partanın arxasında əyləşmişik. Ən etibarlı dostlarımdan biridir. İndi mənim qonağımdır.

Rəis öz müavininin dostuna əl verdi. Bir peşəkar səriştəsi ilə qonağı ötəri də olsa süzdü. Səmədin dostu ucaboy, enli çiyinli, səliqəli geyimli, saçlarına təzəcə dən düşmüş cavan bir adamdı.

Nahar fasiləsi yaxınlaşırdı. Rəisin təklifi ilə idarənin birinci qatında yerləşən yeməxanaya endilər. Rəis ehtiram əlaməti olaraq qonağı irəli buraxdı.

Az sonra mizin üstü müxtəlif çərəz, məzə və yeməklərlə doldu. Qonaq rəislə üzbəüz əyləşmişdi. Səməd arada öz dostu ilə bağlı məzəli uşaqlıq xatirələrini danışdı. Hər üçü ürəkdən gülürdü.

Rəis qonağa xüsusi diqqət yetirir, hinduşkanın yekə tikələrini, habelə qabığını soyduğu naringi və bananı müavininin şagird yoldaşının qarşısındakı boşqaba düzürdü. Səməd və onun qonağı rəisin bu hörmət-izzətindən çox məmnun olmuşdular. Sən demə, zahirən kor-kobud adam təsiri bağışlayan rəisin piy basmış sinəsinin altında zərif və həssas bir uşaq qəlbi varmış.

Səmədin rəisi çəngəli yenə iri bir hinduşka tikəsinə pərçimləyib qonağın boşqabına sarı uzadarkən, sanki birdən nəyisə xatırlayıbmış kimi, əl saxlayaraq Səmədə sarı döndü. Və soruşdu:

–Səməd müəllim, bayaqdan sizin uşaqlıq xatirələrinizi çox maraqla dinləyirəm. Hiss olunur ki, dostunuz da çox dünyagörmüş adamdır. O, indi harada işləyir, sənəti-peşəsi nədir?

Səməd əlindəki çəngəli dostunun boşqabına sarı uzadan rəisinə sonsuz bir ehtiram və minnətdarlıqla baxaraq dedi:

–Mənim dostum tornaçıdır...

Rəis təəccübləndi:

–Nə?

Səməd gülümsəyərək dilləndi:

–Dostum tokar işləyir, cənab rəis.

Rəis Səmədin dostunun boşqabına sarı uzatdığı çəngəli cəld, kəskin bir hərəkətlə fırlayıb öz ağzına sarı apardı və iri tikəni ordunda oynada-oynada, fısıldayaraq ayağa durdu:

–Mənim işim çoxdur. Getməliyəm. Hələlik.

Səməd və onun qonağı təəccüblə yeməxananı tərk etməkdə olan rəisi süzdülər. Ta heç kəs danışmadı. Qapıdan çıxan rəisin boynunun arxasında qarmon körüyünün hava doldurulan dilləri kimi üst-üstə “hörülmüş” piy qatları yığılıb-açılırdı. Və əsəbi şəkildə tərpənən bu piy qatlarından bilinirdi ki, rəis ağzındakı iri hinduşka tikəsinə ordunun birindən o birinə keçirməklə hələ də çeynəməkdə idi.

“ÖMÜR ÜÇBUCAĞI”

Özəl firmalardan birində hesabdar işləyən Əsədulla qəzetdə verilən elan vasitəsi ilə tapıb aldığı kompüterini evdə bir daha yoxladı, onun disket sandıqçasını, yaddaşını, ekranını, işarə və yazı xəzinəsini gözədən keçirdi. Hə, Əsədulla bu işlənmiş kompüterini əldən almışdı. Onu satan adam yaşlı bir xanım idi. Özünün dediyinə görə, vaxtilə orta məktəbdə müəllim işləmiş, indi təqaüdə çıxmışdı. Qarının oğlu jurnalistmi, yazıçıyı hər nəşə buna bənzər bir peşə sahibi imiş və hansısa radioda çalışmış. Bir neçə il əvvəl xəstələnib vəfat edib. “Pulsuzluqdan öldü mənim oğlum, dava-dərman ala bilmədik”. Bu sözləri deyərkən yaşlı xanımın gözləri yaşarmış, səsi qəhərlənmişdi.

Kompüterin yaddaşındakı bir yazı Əsədullanın marağına səbəb oldu. Bu yazı elə ilk sətrindən ən laqeyd adamın belə diqqətini cəkbə bilərdi: “Əcəl onu baharın ilk günü öz evlərinin qarşısındakı kiçik bağçada haqladı...” Bu, nəşə böyük bir yazı idi. Çox güman ki, bədii əsərdir. Deyəsən roman, ya da povest idi.

“Ömür üçbucağı”. Hə, əsərin adı belə idi.

Hələ ilk gəncliyindən mütaliə etməyi xoşlayan Əsədulla həmin yazını bir günə oxuyub başa çatdırdı. Deməli, orada bütün ömrü boyu tək-tənha yaşayan bir adamın həyatının son günündən, onun bir neçə saat ərzində keçirdiyi iztirablardan, bu tənha qocanın ilk sevgisindən, taleyin ona vurduğu amansız zərbələrdən bəhs edirdi. Yazının qəhrəmanı tək-cə insan deyil, həm də zaman idi: dünən, bu gün, sabah. Yəqin ki, müəllif elə bu “üçbucağı” nəzərdə tutulurdu. Əhvalat onu yaman tutmuşdu.

Yazının janrını müəyyən edə bilməyən və bu barədə oxuduğu materialda heç bir məlumata rast gəlməyən Əsədulla həmin günün səhəri mobil telefonunun yaddaşında qalmış nömrəyə zəng etdi. Artıq bir neçə dəfə danışib söhbət etdiyi, kompüterini alıb pulu ödəyən zamansa əyani tanış olduğu yaşlı xanımın dəstəkdə tanış səsi eşidildi.

–Salam. Buyurun, eşidirəm.

–Salam, xala. Mən sizdən kompüter alan adamam. Bilirsiniz nəyə görə zəng etdim? Məsələ burasındadır ki, yaddaşda bir yazıya rast gəldim... Deyirəm, bəlkə...

Qadın dəstəkdə hıçqırdı.

Onlar səhərisi gün yaşlı qadının evində görüşdülər. Sən demə, həmin əsərin kağız variantı qarının stolunun üstündə imiş. Bu, bir növ sənədli bir roman idi. Əsərin müəllifi qadının oğlu, baş qəhrəmanı isə xanımın dost-doğmaca qardaşı imiş.

Qadın öz-özünə danışmış kimi, asta səsle gileylənirdi:

–Qardaşımın ölümü məndən çox oğluma təsir etmişdi. Mənim təsəllimin bir xeyri olmadı. Oğlum dayısı haqda bu əsəri yazsa da, onun çapını görə bilmədi. Əcəl buna imkan vermədi. Bir yandan da pulsuzluq... Mənim az-çox savadım var, müəllimə işləmişəm. Bilirəm roman nədir, povest nədir. Bu əsərin janrı yəqin ki, roman-elegiyadır, oğlum. Mən hər gün içimi yeyə-yeyə yazı stolunun üstündə saralan bu vərəqlərə baxıram...

Aradan çox keçməmiş, dünyadan nakam köçmüş yazıçının roman-elegiyası kitab şəklində çap olundu.

“Ömür üçbucağı” çox qısa bir zamanda satıldı.

AYAQQABI

“Ağlın varıydı davaya getməyəydin, ata. Getməsəydin, indi ayağın da yerində idi”.

Qapının ağzında dayanmış oğlunun dediyi bu sözlər güllə olub Cəmilin sinəsinə pərçimləndi. Dodaqlarının səyridiyini, sifətinin əyildiyini özü də hiss etdi. Uşaq ondan təzə ayaqqabı almağa pul istəmişdi. Cəmil uşağa zarafatla: “Bax gör dükanda tək ayaqqabı satırlarsa, mənə də birini al”.

Cəmil ayağının birini müharibədə itirmişdi. İndi bir qarış boyu olan bu uşağın verdiyi “ağıllı” cavab onun ağlına başından almış, dünyasını üstünə uçurmuşdu sanki.

Özü də bilmədi ki, protez ayağını yerdən necə üzdü, qapıya necə yaxınlaşdı, qorxu və heyrətlə onun gözüne baxan oğlunun sifətinə şapalağı necə çəkdi.

Uşaq qara kölkə kimi yerə sərildi.

Cəmil sövq-təbii əyilib oğlunu yerdən qaldırmaq istədi. Qəfildən protez ayağının çıxdığını hiss edib daha da əsəbiləşdi. Özü də uşağın yanında yerə uzanıb geri-geri dartındı. “Düzəltmə” ayağı yerindən çıxdı.

Cəmil bir əli ilə hıçqıran oğlunu, o biri əli ilə protez ayağını qucaqlayıb bağrına basdı. Gözü qapının ağzındakı tək ayaqqabıya sataşdı.

KÖPƏYİN QOCALIĞI

Bu, heç görünməmiş iş idi. Sədi səhər tezdən tövlədəki heyvanları yemləyəndən sonra, itin yalını vermək üçün hinə yaxınlaşdı, çuqun qazanda hazırladığı yalı köpəyin burnunun ucuna qoydu. İt uzun dilini çıxarıb hortahortla, iştahlı adamlar kimi yalı içməyə başladı. Yalın içində bir-iki tikə irisümüklü ət parçası da vardı.

Sədi günortaüstü hinin qarşısından keçəndə boşalmış çuqun qabı itin qabağından götürmək istədi. Qabı götürəndən sonra, tox adamlar kimi məmnuniyyətlə, sakit-sakit üzünə baxan itin başına bir sığal da çəkdi. Bu əsnada Sədinin gözünə kənara atılmış irisümüklü ət parçası dəydi. Yəqin ki, bu sümük köpəyin ağzından qopub və ya sürüşüb kənara sıçramışdı. Paslı zəncirlə bağlanmış itin ağzı bu sümüyə çata bilməzdi. Ona görə də Sədi sümüklü əti götürüb itin ağzına yaxınlaşdırdı. Bax, görünməmiş hadisə də həmin an baş verdi. İt iri sümüyü, daha doğrusu, sümüklü əti yox, başını irəli uzadıb Sədinin əlini qapdı...

Anası onun barmağını tənziplə sarıyıb ürək-dirək verdi. Sonra qonşuluqda yaşayan qoca feldşerin evinə getdilər. Kəndin çoxbilmiş müdrik loğmanı Sədinin yanına bir iynə vurub, “ta qorxusu yoxdur” – deyə, əminliklə bildirdi.

Sədi iti azdırmaq istəsə də, anası razı olmadı, “bu, yaxşı bir döldən törəyən heyvandır” – dedi. Sədi seçimində israrlı olsa da, anası başqa əsaslı faktlar da gətirməli oldu: “A bala, bu it bu kənddəki adamların çoxundan ağıllıdır. Bəlkə elə o sümüyü yeməməkdə haqlı imiş. Bəlkə o ət parçası zəhərli imiş. İtlər çox ayıq-sayıq heyvanlardır. Adamların bilmədiyi çox şeyi onlar bilir. Evi qorumağa qarovulçu tutası deyilik ki. Pulsuz-parasız qapımızı qoruyur, a bala”.

Sədi iti azdırmaq fikrindən vaz keçdi. Elə iti yemləməkdən də... Ta səhər-axşam itin yalını anası verirdi.

Bir-iki gündən sonra Sədinin məzuniyyəti bitdi və o, şəhərə çıxıb getdi. Bu yandan da uşaqlarının yeni dərsləri başladı.

Üç ildən sonra Sədi uşaqlarını da götürüb kəndə gəldi. Ana öz nəvələrini sevinclə qarşıladı. Arada Sədi uşaqlara dedi ki, bağdakı köpəyə yaxınlaşmasınlar.

Səhərisi gün Sədi it hininin yanından keçəndə qorxu və həyəcədən az qaldı qışqırsın. Məsələ burasında idi ki, hinin qarşısındakı iri çay daşının üstündə əyləşmiş kiçik qızının əli, az qala dirsəyinəcən itin ağzında idi. Sədi özünü qışqırmaqdan zorla saxladı. Ehtiyatlı addımlarla irəli yeridi. Bir anlığa başına belə bir fikir gəldi ki, birdən ehtiyatsızlıq edib qışqırsa və ya itə zərbə vursa, bu əclaf heyvan əsəbiləşib daha böyük bir faciə törədə bilər. İndi ən mühüm məsələ uşağın əlini itin ağzından çıxarmaq idi.

Yaxşı, bəs görəsən, uşaq niyə səsinə çıxarmır?

Boynunun ardındakı həniri duyan uşaq başını döndərərək atasının üzünə baxdı. Qərribə idi, qızın üzündə qorxudan əsər-əlamət yox idi. Əksinə, uşaq gülümsəyirdi.

Qız birdən qolunu itin ağzından çıxarıb gülə-gülə atasının həyəcan, əsəb və qəzəbdən səyriyən sifətinə baxıb dedi:

–Ata, görürsən, bu it mənim xətrimi necə istəyir? O, məni dişləmir, mənimlə oynayır. İndi bacımı da gətirəcəm. Qoy, o da bu ağıllı, mehriban itlə oynasın.

İt ağzını açıb matdım-matdım gah uşağın, gah da Sədinin üzünə baxırdı. İndi köpəyin ağzında bir dənə də diş yox idi.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

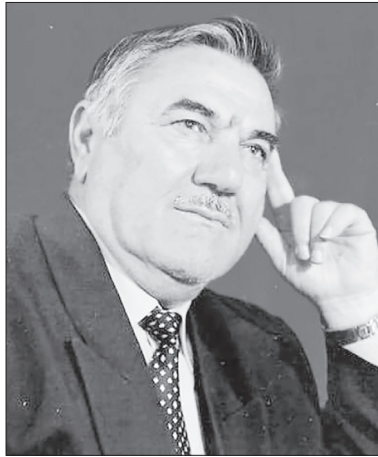
+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

♦ P o e z i y a

Əşraf VEYSƏLLİ

FİL SÜMÜKLƏRİ

Gör məni hayana atdı günlərim,
Nə çalım fəryadı qırıq simlə mən?
Piyada qaldılar atlı günlərim,
Şahmat oynayıram taleyimlə mən.

Şah-Mat! – Düşünürəm bayaqdan bəri,
Fıqurlar – ağılının cəfakeşləri...

Nə mənim günəşim adam yarıdar,
Nə də üşüyən var soyuq qarımdan.
Bir az taleyimin fıqurları da
Artıqdır özümün fıqurlarından.

Hər qarşı tərəfdə kiçik bir ölkə,
Ordular üz-üzə dayanıb burda.
Mahir bir oyunçu əlində bəlkə,
Dönüb vəzir olar piyadalar da...

Hələ düşünürəm, fıqurlarımın
Çoxu öz işində, öz həvəsində.
Çoxu öz yerində, öz ünvanında.

Şah da fil sümüyü qiyafəsində
Hələ lovğalanır filin yanında...

Açılır önümdə döyüş yolları,
Bu yollar yüz səmtə çəkirlər məni, –
Necə istəyirsən dəyiş yolları,
Bəs niyə mat qoyub fikirlər məni?

Fillər ölümünü bilir, deyirlər,
Fillər ayaq üstə ölür, deyirlər.
Bəlkə buna görə fil sümükləri
Daş-qaşlar içində çox qiymətlidir...
Fillər öləndə də əzəmətlidir,
Fillər bir-birinə sədaqətlidir.
Nə satqınları var, nə dönükləri...

Bayaqdan bir şahmat taxtası üstə
Dərin fikrə gedib fil sümükləri.

BİR ÖMRÜN MƏNZİLİ UZANAR HƏLƏ

Bir ömrün mənzili uzanar hələ,
Bir qız bu yollarda məni ləngidər.
Qara tül libasda o gülə-gülə,
Sevdirər könlümə qara rəngi də.

Ulduzlar hüsnünə heyran qalarlar,
Qonmaq istəyərlər çiyinə hərdən.
Qorxar ki, oğlanlar məcnun olarlar,
O qız qara geyər əyninə hərdən.

Dünya, tilsiminə düşübdür, nədir,
O ala gözlərin, qara qaşların.
O qız tül libasda ağ fəvvarədir,
Soyuq qucağında qara daşların.

Bir duyğu qoymaz ki, danışam, dinəm,
Bağırma bir həsrət yükü daşınar.
Onsuz yurd yerinə bənzəyər sinəm,
Ürəyim çevrilər ocaq daşına.

Çöhrəsi nur dolu səhərə bənzər,
Görsəm gözlərimin ümidi artar.
Onsuz keçirdiyim günlərə bənzər
Onun xoşladığı o qara paltar.

O gedər – çiçəklər, güllər quruyar,
O gələr – gül açar səkilər indi.
Şimşəktək buludu biçər, doğrayar,
Bir ömrün dan yeri sökülər indi.

Onu ömür boyu gözləyəyəm mən,
Hərdən şirin-şirin dindirər məni.
Ömrün qürubunda tutub əlimdən
Gün çıxan tərəfə döndərər məni.

Bir ömrün mənzili uzanar hələ,
Bir qız bu yollarda məni ləngidər.
Qara tül libasda o gülə-gülə,
Sevdirər könlümə qara rəngi də.

DƏYİRMAN DAŞI

Dənliyində dən tükənib,
bu daş boşuna fırlanır.
Çaxçaxı baş ağrısıdır,
ömrün qışına fırlanır.

Nə gələn var, nə də gedən,
kimdi burda dən üyüdən?
Bu daşı kimdi hərlədən,
ya öz xoşuna fırlanır?

Daş da daşa ruzu kimi,
aşıq olmaz özü kimi.
Bir qurbanlıq quzu kimi
dərdin başına fırlanır.

SÖZ DƏ SÖZƏ BAXMAZ...

Tanrım, qurban olum!
Lal olmuşam, lal,

Çarmıxa çəkmisən dilimdən məni,
Alırsan canımı, birdəfəlik al,
Niyə öldürürsən zülumnən məni?

Sükut dəryasında batıb qalmışam,
Bir saman çöpündən tutub qalmışam.
Özüm öz içimdə yatıb qalmışam,
Xəbərim olmayıb çölümdən mənim.

Coşsaydım, bir dəli sel idim orda,
Yumruğa dönəcək əl idim orda.
Qolumdan tutsalar, el idim orda,
Əcəb ayırdılar elimdən məni.

Üzünü üzümdən döndərən çayım,
Sözünü yellərlə göndərən çayım,
Səni qorumadım, "Köndələn çayım",
Sən niyə qorudun ölümündən məni?!

Bulaqlar – cənnətin mənzərəsiydi,
Dirilik suyuydu, can şirəsiydi...
Orda "Çahargah" mənsuriyyəsiydim,
Qırıb tulladılar zilimdən məni.

Canımı canana qurban bilərdim,
Dərdimi oduma yanan bilərdi.
Göstərən olsaydı, anam bilərdi,
Anam tanıyardı külümdən məni.

Söz də sözə baxmaz,
sözümdən çıxar,
Canım gildir-gildir gözümdən çıxar.
Özüm qisasını özümdən çıxar,
Alsa,..
Tanrım alar əlimdən məni.

ŞUŞA DÖYÜŞÜ

Bu da əsrimizin Şuşa döyüşü, –
Bu də nəslimizin təzə mərdliyi.
Sözdü, – danışsalar, gözdü, – görsələr,
Tanrım gətirməsin gözə mərdliyi.

Bu bir haqq savaşı, – möcüzə döyüş,
Necə də yaraşır gör bizə döyüş...
Bu da əlbəyaxa, üz-üzə döyüş,
Çevirə bilmirəm sözə mərdliyi.

Keçib keçilməyən o şırımları,
Aşib aşılmayan aşırımları,
Keçirib qoluna ildırımları
Özəl ordumuzun özəl mərdliyi.

Sevinc duyğuları qəmləri təklər,
Coşub yallı gedər yallar, gədiklər...
Tarzən öz tarını "Cəngi"yə köklər,
Aşıq təlim edər saza mərdliyi.

Nəmli gözləriylə odlar götürən,
Qisasa səsləyən, vəcdə gətirən,
Şəhid tabutları altına girən
Analar öyrətdi bizə mərdliyi.

Dünya yalanlardan bezər sonucda,
Haqqı, ədaləti çözər sonucda.
Hərbi dərslərlərə yazar sonucda,
Bu ər döyüşünü, gözəl mərdliyi.

QOCALIĞIN SON NƏĞMƏSİ

*Güzgüdə gördüyüm qocadan soruşdum:
bu dünyanın axırı necə olacaq?
Cavab verdi ki, axıra qalanlar bilər.*

Paltar da ağırlıq edir,
alığımı alın, gedim.
Əyni yuxa, başı açıq,
ayaqları yalın gedim.
Qayalardan atın məni,
dəryalara qatın məni.
Nə onəlli tutun məni,
nə ardımca gəlin,
gedim.

Dəhmərləyir zaman atı,
gümanımız imanadı...
Olun Allah amanatı,
di salamat qalın,
gedim.

Zəhmətimi itirməyin,
minnətimi göturməyin.
Məni yola gətirməyin,
məni yola salın,
gedim.

YAYLAQDA PAYIZ ETÜDLƏRİ

Yer göyün, göy yerin əlindən tutar, –
Bu yer buxarlanır, göy buxarlanır.
Tez-tez göz yaşları tökər buludlar,
Yağışlar hey yağar, hey buxarlanır.

Özünə gələmməz hələ də çoban,
Talada sürülər, bərədə çoban.
Bir "qoyun havası" mələdər çoban,
Həzin nəğmələrdə ney buxarlanır.

Orda, alaçıqda bir qız ağlayar,
Kimsəsiz ağlayar, yalqız ağlayar.
Qəmli gözlərində payız ağlayar,
Payızın gözündə yay buxarlanır.

Göydən nur ələnər, – ota zər düşər,
Yerin qismətidir göydən hər düşən...
Yenə aylar ötər, ... İstilər düşər,
Ayna bulaqlarda Ay buxarlanır.

SƏNİ GÖRMƏYƏYDİM GÖZLƏRİ YAŞLI

Göylərin çırağı nə vaxt sönübdür,
Nə yer yerindədir, nə göy yerində.
Dünya iki damcı yaşa dönübdür,
Asılıb fikirli kirpiklərindən.

Qışın əlindəmi yaxası yazın,
Xəzan tezmi əsib – tez xəzəl düşüb.
Elə bil duyğusuz bir natarazın
Bəxtinə qənirsiz bir gözəl düşüb.

Üz vermə, qayıdıb o gələr yenə,
Kədərə nə var ki, üzlü qonaqdır.
Sonra qapını da çırpсан üzünə
Bacadan içəri soxulacaqdır.

Ona ürəyində yer vermə barı,
Yoxsa məhv olarsan qəm savaşında.
O gül sinəndəki gül arzuları
Yandırır kül eylər qönçə yaşında.

Olma taleyindən könlü gileyli,
Yoxsa çətin düşər qəmin zirvədən.
Çıxar qəm dağına zavallı Leyli,
Füzuli yüksələr həmin zirvədən.

Öz Məcnun könlümlə qəm səhrasından
Mən də adlayardım dərdli, təlaşlı.
Təki bu dünyada heç vaxt, heç zaman
Səni görməyəydim gözləri yaşlı.

Üz solğun, baş açıq, paltarsa nimdaş...
Qara şal sürüşüb qalıb çiyində.
Qonub gözlərinə iki damla yaş,
Qanmı laxtalanıb gül ləçəyində?

Yaxın sandıqlarım daha yan durur,
Bilmirəm heç necə qovum təkliyi.
İndi qəm yandırır, kədər yandırır
Könlümü yaşadan bir gözəlliyi.

Həzin bir sükutdan donur təbiət,
Soyuq ürəklərə sanki qar yağır.
Sən baxan yerlərə ayrılıq, həsrət,
Mən gedən yollara intizar yağır.

Bəxtim ayrı salıb özümdən məni...
Eh, yenə dərdlərim başımdan aşdı.
Tale eləyəydi gözümdən məni,
Səni görməyəydim gözləri yaşlı.

QALDI

Xəbis qonşuların xain xisləti
O köhnə vərdisdə, peşədə qaldı.
Gülü də gülləyə tutdular onlar,
Bülbülün naləsi meşədə qaldı.

Bir buz salxımıydı, buz lüləsiydi,
Qartal çığırtısı, laçın səsiydi.
Suların Daşaltı möcüzəsiydi,
Daşlardan sızırdı..., daşa da qaldı.

Böyük eşqimizin sənət məbədi,
Onsuz bir yetimik hamımız, yetim.
Oyadan yoxdurmu Məlikməmmədi,
Yenə divin canı şüşədə qaldı.

Bir səs qanadına götürdü məni,
Bu dağdan o dağa ötürdü məni.
Sızlada-sızlada öldürdü məni,
Dərdimi yaşada-yaşada qaldı.

Tuş gəldi xəyanət oxuna ömrüm,
Düşdü qasırğaya, çovğuna ömrüm.
Bir qar döşəndi ki, bağına ömrün
Bu qışdan o biri qışa da qaldı.

O ay parçasıydı göyün üzündə,
O al günəşiydi ömrümüzün də...,
Sözümün sahmanı Cıdır düzündə,
Dərdimin dərmanı ŞUŞADA qaldı.

VƏTƏN SEVGİSİ

Səhra könülləri bağa döndərən
Xəbər sevgisidir Vətən sevgisi.

“Lələtəpə”ləri dağa döndərən
Zəfər sevgisidir Vətən sevgisi.

Üzünə qələbə günəşi gülər,
Qəlblərə məhəbbət şafəqi çilər.
Güllərdən boylanar, göylərdən gələr
Səhər sevgisidir Vətən sevgisi.

Halal süfrəmizdir bu Mil, bu Muğan,
Vətən – ər böyüdən, Ana – ər doğan!
İgid babaların bizə əрмаğan
Özəl sevgisidir Vətən sevgisi.

Odur sevdamızın ruhuna qanad,
Bir dəmir qəfəsdir onsuz bu həyat.
Bu Göy-Göl, Maral Göl, Marxal, Batabat,
Xəzər sevgisidir Vətən sevgisi.

Baş olsun! – Çəkməsin başım çəkəni,
Torpağım çəkəni, daşım çəkəni.
Yazağzı “Sərsəng”dən daşib güclənir,
Tərtər sevgisidir Vətən sevgisi.

Kor olsun bu günü görə bilməyən,
“Can” deyib canını verə bilməyən!..
Qisas almayınca qına girməyən
Xəncər sevgisidir Vətən sevgisi.

Onun hər tərəfi, hər yanı səngər,
Uçqunu, daşqını, yarganı səngər,
Döşəyi səngərdir, yorğanı səngər,
Səngər sevgisidir Vətən sevgisi.

Özünü şəhidlik oduna atan,
Solduqca çoxalan, öldükcə artan,
Vətən bayrağına bükülüb yatan
Əsgər sevgisidir Vətən sevgisi.

TƏNHALIQ – BİR YAD KİŞİ

Uzaqda, lap uzaqda
tənha bir gözəl ağlar.

Gah oturub sızıldar,
gah durub gəzər, ağlar.

O qızın otağında
bu tənhalıq deyilən
yad kişi şahlıq eylər.
Hərdən dönər kaftara,
hərdən uşaqlıq eylər.

Tapar redikülünü,
nə var – töküb yoxlayar.
Dünyanın gözəl vaxtı
nişanlısı aldığı
ətri açıb qoxlayar...

Sonra bəd niyyətini
asta-asta o qızın
qulağına oxuyar.
Sonra da gecə düşər,
başqa həvəsə düşər –

Sürünər yavaş-yavaş...
O qızın yatağına,
Ha çalışar qız onu
buraxmasın yaxına,
fəqət bacara bilməz.

Tənhalığın o nəhəng,
Pəzəvəng pəncəsindən
öz zərif əndamını
dartıb çıxara bilməz...

Bu dünyanın ən əfəl
bəndəsiyəm demək mən –
Onu ala bilmirəm
"Yad kişi"nin əlindən...

KİTABXANAÇI QIZ

Sənin iş yerinə gəlirəm hər gün,
Əgər bu günahsa, günahımdan keç.
Bəzən bir kəlməni söyləmək üçün
Bir insan ömrü də bəs eləmir heç.

Daha kitablar da yetişmir dada,
Məndə də o dözümlü, o tab qalmayıb.
Sənin işlədiyən kitabxanada
Məni tanımayan kitab qalmayıb.

Ölürəm dərindən ölməkdən ötrü,
Sən mənə ölməyi unutdurmusan.
Tək bircə kəlməni deməkdən ötrü
Bütün kitabları oxutdurmusan.

Nə mənim könlümdə cəsarət,
nə də
Sənin ürəyində bir insaf qalıb.
Burda – bu kitablar əhatəsində
Hələ yazılmamış, çap olunmamış,
Hələ oxunmamış bir kitab qalıb.

**Şuşa,
M.P. Vaqifin büstü**

Ramil MƏRZİLİ

AKAPELLA

Yağış yağır sənsizliyin üstünə,
Elə darıxıram... Havam çatışmır.
Sənin saçlarında sığal izləri,
Mənimsə getməyə yuvam çatışmır.

Yuvasız, yaralı qartal misalı,
Bu taydan o taya uça bilmirəm.
Qürurum dolaşır ayaqlarıma,
Qalxıb sənə doğru qaça bilmirəm.

Bu necə darıxmaq, bu necə möhnət,
Gözümdə boğulmur, qəlbimdə yanmır.
Mənim gözlərimdən içimə boylan,
Bulaq elə süzür, yaşı dayanmır.

Divarlar üstümə-üstümə gəlir,
Alışa bilmirəm sükut səsinə.
Darıxır telefon qulağım üçün,
Əlim də həsrətdir “yes” düyməsinə.

Bircə zəngin gələ, darıxdım deyə,
Söküb ürəyimi ovcuna qoyam.

Qaçam küçənizin tininə qədər,
Həsrətin sonuncu akkordun sayam.

Sığınıb bu eşqin şimşək səsinə,
Dönürdüm yolunda dumana, çənə.
Mən idim gedəni ayrılıqların,
Sənsə məndən getdin, halaldır sənə.

İllərdi yol gələn ölüm kimiyəm,
Ağlım fikrə yatmır, əllərim işə.
Sən demə, gəlişlər fərqli olsa da,
Gedişlər eyni cür olur həmişə.

Getdiyin yolları tez qayıt deyə,
Arxanca su səpir bir cüt bulud göz,
Sevənlər öləndən sonra dincəlir,
Dözə bilirsənsə, bir azca da döz...

BURDA BİR YAĞIŞ YAĞIR

Çölümdə ölü sükut,
İçimdə qəm davası.
Həsrət, kədər oxuyur
Yenə payız havası.

Burda bir yağış yağır,
Tut ucundan, yerə gir.
Gəlsən, məni də çağır,
Olmuşam əsir-yesir.

Bu işıqlı dünyada
Zülmət gözümü deşir.
Bütün həzin mahnılar
Onsuzluqda birləşir.

Köksümdən ağrı damır,
Kədər də məndən bezir.
Adını zikr eləyib,
Şeir verirəm nəzir.

Onsuzluq dolu hər yer,
Alçaltmır qürur məni.
Yollar da ki, tükənmir,
Uzanır, yorur məni.

Payızın xəzəliyəm,
Dərd sovurur, qəm əsir.
Tökülürəm ömrümdən,
Ruhumu şaxta kəsir.

Başımı göyə əyib,
Ona məktub yazıram.
Kağızın sinəsində
Fikrə məzar qazıram.

Şeirin kölgəsində
Oturub gözləyirəm.
Saat gözümə baxır,
Vaxt ölür, izləyirəm.

Burda bir yağış yağır,
Tut ucundan, yerə gir.
Gəlsən, məni də çağır,
Olmuşam əsir-yesir...

HƏR GECƏ FİKRİMDƏ QONAQ OLURSAN

Alıb gözlərindən kədər baxışın,
İçimdə bəsləyib dərd ələyirəm.
Asılıb qalmışam xatirələrdən,
Kəndiri kəsməyə güc diləyirəm.

Titrəyir bədənim, tutulur dilim,
Düşüb yıxılıram baxışlarından.
Çəkib dodağından təbəssümünü,
Ovcumun içində bükələyirəm.

Bağrıma basıram saçının ətrin,
Saçından gecəyə rəng ələyirəm.

Göz yaşım çevrilir leysana, gülüm,
Seçilmir payızın yağışlarından.
Oyub gözlərimi yuxusuzluğa,
Gecənin gözüne nur çiləyirəm.

Bu körpə ağrını, bu yetim eşqi,
Büküb xatirənə, söz bələyirəm.
Hər gecə fikrimə qonaq olursan,
Süzülüb alnımın qırıqlarından...

Nə zamana, nə məkana sığıram,
Bu dünyada yaşamıram elə bil.
Qarışıq səs kimi, son nəfəs kimi,
Tərsinəyəm, zildə bəməm, bəmdə zil.

Kədərimgə göbəkkəsdi kimiyəm,
Mən həsrətə yenik düşmüş adamam.
Bir ürəyin sazağından buz kəsən
Ocağından perik düşmüş adamam.

Dodağımda bir sevdanın kölgəsi,
Gözlərimdə nisgil dolu baxış var.
Yanaqlarım qurumuş çay yatağı,
Ürəyimdə ağrılardan naxış var.

Gündüzləri sükut olan, lal olan,
Gecələri sayaqlayan adamam.
Mən qəminin boyun sevən zavallı,
Sevincini ayaqlayan adamam.

Alnımın yazısı səcdə zamanı,
Sürtülüb pozulan adamam bir az.
O qədər çoxam ki, təkliyimdə də
Min yerə yozulan adamam bir az.

Bir addım irəli, üç addım geri,
Yaşamıram, yaşlanıram beləcə.
Mən ömrümün baharında, yayında

Üşüyürəm, qışlanıram beləcə.
 Öz ömrümdə fəsil-fəsil, ilbəil,
 Heykəllənir, daşlanıram beləcə...

Ümid çiçəkləri solub, saralıb,
 Bu eşqdən payızın qoxusu gəlir.
 Külək sovurduqca arzularımı,
 Sevgim mürğü döyür, yuxusu gəlir.

Sənin sənsizinəm, hər şey xatirə...
 Sən adlı bir gerçək yoxdu sabaha.
 Daha ümidlərə sığmıram mən də,
 Nə də ki, ümidlər qəlbimə, daha...

Günləri yamadım ruhuma, dözdüm!
 Dərd, kədər neyləsin? Qəmdən incimə.
 Söküldü ruhumun yamaq yerləri,
 Yaşaya bilmirəm, məndən incimə.

Görənlər üzülür halıma mənim,
 Saçların yaşından qocadır deyir.
 Ayağım altına kədər yığmışam,
 Kənardan baxanlar ucadır deyir..

XANIM İSMAYILQIZINA

*Bir də gəl, bir də gəl, sonra bir də get,
 Bir də görüm səni, bir də vidalaş.
 Bir də küsüm səndən, bir də barışım,
 Bir də həyatıma gəl yavaş-yavaş.*

Xanım İsmayılqızı

Bəzən payızını gözləməz yarpaq,
 Düşər budağından qarışar ota.
 Deyir seviləni tez alar torpaq,
 Dərd nə şeirə sığar, nə də ki, nota.

Bir də doğularsan, bir də ölərsən
Bir ömür içində – neçə min kərə.
Bir də gözlərindən leysan ələrsən,
O yaşıl yarpağın düşdüyü yerə.

Ünvansız şeirlər yetim qalarmış,
Gözləri yaş yorar, ürəyi kədər.
Bala anasına aşıq olarmış,
Beşiyin başından məzara qədər.

Düşüb ləpirinə olub-keçənin,
Ağlama, bükülmə anam, ay anam.
İndi hiçqırıqlar yatırdır məni,
Barı bir yol susun, bəlkə oyanam.

Dünyanın ən ağır dərdini bilib,
Əllər sığalına getməsin dizin.
Bir də gözünüzün yaşını silib,
Bir də əlinizdən öpürəm sizin...

◆ Publisistika

Fuad VƏLİYEV

KİÇİK ƏHVALATLAR

Sudan səyahəti

1996-cı il... Bakıda, ümumiyyətlə, Azərbaycanda iqtisadi-siyasi vəziyyət kifayət qədər gərgindi. Qarabağ müharibəsi davam edirdi, torpaqlarımız zəbt edilmişdi, qaçqınlar, köçkünlər... Maddi durum, əhəlinin güzəranı xeyli pisləşmişdi. Davamlı devalvasiya nəticəsində manat dəyərini dəfələrlə itirmişdi. Mənim professor maaşım ailəmin minimum tələbatını ödəmək iqtidarında da deyildi. Nə isə etmək lazımdı. Çıxış yolu olaraq Türkiyəyə getməyi planlaşdırırdım...

Belə bir vaxtda mən gözlənilmədən Sudanın Azərbaycandakı səfirliyinə dəvət olundum, səfirlə görüşə. Səfir məni böyük sayqı ilə qarşıladı və birbaşa mətləbə keçdi: "Sudanda qədim bir universitet var – Xartum Universiteti, keşən əsrin əvvəllərində inşa edilib, tədris ingiliscədir. İndi orada mexanika və termodinamika üzrə professorlara ehtiyac var. Universitetin dekani məxsusi olaraq sizi dəvət etməyi bizdən xahiş edib. Sizin haqqınızda çox tərifli sözlər yazıb bizə... Razılıq versəniz, bunu şərəf sayırıq..."

Xartum Universitetinin dekani, aya, məni haradan tanıyır, deyə təəccübləndim. Dekansa davam edirdi: "Onu deyim ki, Sudanda maaşlar çox aşağıdır, lakin sizin maaşınız, təminatınız xüsusi yüksək şkala üzrə ödəniləcək".

Maraqlı təklifdi... Nə etməli, bəlkə bu, mövcud çətin vəziyyətdən, maddi çətinlikdən qurtulmaq üçün bir imkandı. Və mən razılıq verdim...

Tez bir zamanda lazımi sənədlər hazırlandı və 96-cı ilin yanvarında mənim Sudan səyahətim başladı. Sudanla birbaşa təyyarə əlaqəsi olmadığından əvvəlcə Dəməşqə, daha sonra oradan təyyarə ilə Xartuma...

Təyyarədə məni bir sual maraqlandırır... Xartum Universitetində mənim dəvət edilməyimə səy göstərən dekan kimdir? Sudandan mən yalnız bir nəfəri tanıyırdım. Adı Osmandı, mənim elmi rəhbərim, akademik Azad

Mirzəcanzadənin aspirantı... Lakin onunla aramızda xoşagəlməz insident olmuşdu... Çətin ki, onun mənim haqqımda xoş xatirələri ola bilərdi...

Hadisə belə olmuşdu... Osman elmi işini bitirmişdi, dissertasiyası hazır idi. Müdafiə ərəfəsində idi... Azad müəllim mənim prinsipliliyimə bələddi və ona görə də tez-tez elmi işləri mənə, bir növ ekspertizaya göndərirdi. Və həmin Osmanın işinin ilkin dəyərləndirilməsi də mənə həvalə edilmişdi.

İşlə tanış olduqdan sonra, orada aşkar olunmuş kifayət qədər ciddi səhvlər barədə məlumatlandırmaq üçün Osmanı görüşə dəvət etdim.

Osman mənim qarşımda oturmuşdu... Mən iradlarımı bir-bir ona bildirirdim ki, o, müdafiəyə qədər onları nəzərə alıb müvafiq düzəlişlər etsin. Beləliklə, mən birinci iradəmi bildirirəm... O isə biganəliklə üzümə baxıb deyir: "Азад Халилович сказал, что все правильно", yəni Azad Xəliloviç dedi ki, hər şey doğrudur. Özümü saxladım, reaksiya vermədim.

İkinci iradəmi bildirirəm... O yenə təşəxxüsünü heç pozmadan təkrar edir: "Азад Халилович сказал, что все правильно". Mənə qəzəb hissi gəldi, amma yenə özümü saxladım. Görünür, Osman öz təcrübəsində bunu dəfələrlə sınaqdan keçirərək yəqin etmişdi ki, kimsə cəsarət edib, Azad müəllimin avtoriteti qarşısında onun aspirantına irad tuta bilməz.

Beləliklə, mən üçüncü iradəmi bildirirəm... Bu dəfə də o, "Азад Халилович сказал, что все правильно" dedikdə mən artıq özümü saxlaya bilmədim və dissertasiyasını hirsle onun üstünə atıb, "Çıx get, mən sənə dissertasiyana baxmayacağam", deyərək onu qovdum.

Sonra Azad müəllim məni çağırırdı və gülümsəyərək "Fuad, o zavallını nə günə salmışınız. Gəlmişdi yanıma, az qalmışdı ağlaya. Deyir ki, onu təhqir etmişiniz".

Mən dissertasiyadakı səhvlər barədə qeydləri Azad müəllimə təqdim etdim və o, iradlarımın ciddiliyini anidən dəyərləndirib, qəbul etdi. Sonra Osman işində uyğun düzəlişlər etdi, müdafiəsi uğurla keçdi, elmi dərəcə qazanıb, vətəninə döndü...

O vaxtdan on il keçmişdi. İndi mən Dəməşqə uçuş təyyarədə bunları yadıma salır, Sudandan dəvət almağımın səbəbkarının Osman olacağına qətiyyənlə inanmırdım...

Beləliklə, bu səyahətdə mənim ilk dayanacağım olaraq Dəməşqə gəlib çatdım. Burada məlum oldu ki, Sudan, Amerikanın beynəlxalq terrorizmə dəstək verən ölkələr siyahısında olduğundan, total blokadaya, o cümlədən, hava blokadasına alınıb və yaxın günlərdə Dəməşqdən Xartuma uçuş gözlənilmir. Bu, mənim üçün çox pis xəbər idi. Yanımda çox az para vardı, qənaətlə dolanmaq lazımdı, çünki uçuşların nə zaman bərpa olunacağı məlum deyildi.

Dəməşqdə olduğum müddətdə şəhərlə bir qədər tanış oldum. Dəməşq və ya Şam İslam aləminin tarixən ən böyük mədəni, ictimai-siyasi mərkəzlərindən biri olaraq, kifayət qədər abad, zəngin bir şəhərdir. Yadımdadır, onun kilometrərlə uzanan mərkəzi küçələrindən birinin sağ-sol əsas etibarilə qızıl dükanlarından ibarətdir. Dəməşq əhalisi xeyli dərəcədə rifahlı

görünürdü. Ümumiyyətlə, Suriya ərəbləri zahirən xeyli fərqlidirlər, onlar üçün ucaboy, ağ bənizli tipajlar daha xarakterikdir. Xüsusilə süd bənizli, qara çarşablı qızlar "1001 gecə" nağıllarının cazibədar personajlarını xatırladırdılar.

(İndi, sənədli kadrlarda hal-hazırkı Dəməşqə – xarabalıq şəhərə baxıb, bir zaman gördüyüm o parlayan, gözəl şəhəri ürək ağrısı ilə xatırlayıram).

...Bir həftə keçdi. 8-ci gün, nəhayət, uçuşun mümkün olacağı barədə xəbər məni hədsiz sevindirdi. Çox sıxılmışdım, param da tükənmişdi...

...Beləliklə, Xartuma uçurdum. Sudanın Suriyadakı səfirliyində məlumat verilmişdi ki, narahat olmayım, aeroportda məni qarşılayacaqlar...

Xartumda təyyarədən trapla enərkən, ilk dəfə anladım ki, Afrika nə deməkdir. Yanvar ayı, lakin burada nəfəs kəsən qaynar bir hava... 50 dərəcəyə yaxın... Trapın aşağısında dayanmış bir nəfər mənə əl elədi. Bu kim ola?! Bəli, elə həmin Osman... Gülə-gülə məni qarşıladı, əyilib qulağıma pıçıldadı – "Азад Халилович сказал, что все правильно". Demək unutmayıb... Hər ikimiz qəhqəhə ilə gülüşdük... Osman artıq Xartum Universitetinin mühəndislik fakültəsinin dekanı, docent idi...

Gəlişimin ilk həftəsində Sudanın təhsil naziri ilə görüşüm oldu, dəvəti qəbul etdiyimə görə təşəkkürünü bildirdi. Məni dəvət etməkdə məqsədlərinin təkcə tədrislə bağlı olmadığını, universitetdə elmi mərkəzin yaradılmasında mənim yardımına ehtiyac olduğunu qeyd etdi və elmi işlərin təşkili üçün hər bir şəraitin yaradılacağını vəd etdi. Lakin mən vəziyyətlə elə ilk tanışlıqdan anladım ki, bu blokadalı, elmi informasiyadan təcrid olunmuş, elmi mərkəzlərlə hər hansı əlaqəsi, adi laboratoriya avadanlığı belə olmayan ölkədə elmi iş aparmaq illüziyadan başqa bir şey deyil.

Sudan – çox kasıb bir ölkə, fundamentalist müsəlman Şimalı ilə separatist xristian Cənubu arasında qanlı toqquşmalar davam edir... Ölkə total beynəlxalq sanksiyalar altında boğulur... İqtisadi, ticari, hərbi, kommunikasiya blokada... Prezident Ömər əl-Bəşir dünyanın qanlı diktatorlarından sayılır... Mən belə bir Sudana gəlmişdim...

(Ömər əl-Bəşir 30 ilə yaxın hakimiyyətdə qaldı, 2019-cu ildə "taxtdan" salındı və həbsə atıldı... İşinə Beynəlxalq Haaqa məhkəməsində baxılacaq. İnsanlığa qarşı cinayət ittihamı ilə. Bax belə... Daha bir diktatorun sonu...)

Nazirin məxsusi əmrilə maaşım 1500 dollar olaraq müəyyən edilmişdi. Mənə "Yaşıl vadi" adlanan mənzərəli, meşəlik bir ərəzidə mənzil ayrılmışdı. İş maşını, gündə üç dəfə restoranda pulsuz yemək – bunlar hamısı mənə aid sərəncamda nəzərdə tutulmuşdu. Məlum oldu ki, universitetdəki yerli professorların maaşı 70-80 dollar civarındadır və bu, kifayət qədər normal maaş sayılır. Məsələ burasındadır ki, burada dolların "xüsusi çəkisi" çox yüksəkdi və məsələn, 1 dollara 10 kilo banan almaq olardı.

Xartum Universiteti Afrikanın ən qədim universiteti idi, 1902-ci ildə ingilislər tərəfindən əsas qoyulmuşdu. Universitet gözəl bir alanda, çox sayda tədris korpusları olan bir kampusda yerləşirdi. Rektorla görüşdə o, ilk növbədə mənə yaraşığı, ağır bir əsa bağışladı. Məlum oldu ki, burada

ənənəvi olaraq bütün professorlar yaşından asılı olmayaraq əsa ilə gəzməlidirlər. Görünür, bu, ingilislərdən qalma bir ənənə idi.

Sudanda çox böyük qonaqpərvərlik, hər kəsdən böyük sayqı və diqqət gördüm. Ətrafımdakı hər kəs özünə borc bilirdi ki, məni evinə dəvət etsin. Lakin Xartum çox cansıxıcı bir şəhərdi, küçələri gəzərkən hər addımda yoxsulluğun, səfalətin şahidi olursan, bir tərəfdə uçuq-sökük daxmalar, bir tərəfdə də dəbdəbəli binalar, villalar, zəngin məhəllələr... Günortadan sonra istiliyin hərarəti maksimuma çatırdı və saat 2-dən sonra ta günbatana qədər şəhərdə bir növ həyat dayanır, dükanlar, müəssisələr bağlanır, küçələrdə kimsə görünmürdü...

Sudanda olduğum dövrdə Osman hər işdə mənim əsas yardımçım idi, demək olar ki, bütün günü hər yerdə məni müşayiət edirdi. Bir gün o, məni Nil çayının başlanğıc nöqtəsinə apardı. İki çay – Ağ Nil və Mavi Nil Xartum yaxınlığında bir məcrada görüşürlər... Qarşımda möhtəşəm bir mənzərə vardı... Ağ Nil və Mavi Nilin böyük ehtirasla bir-birinə qovuşmasından Böyük Nil – Afrikanın o möhtəşəm həyat arteriyası yaranırdı...

Osman bu məqamda Quranın Rəhman surəsinin bu ayələrini xatırlatdı: "İki dənizi bir-birinə qovuşdurduq. Amma aralarında bir sədd var. Bir-birinə keçib qarışmazlar". Osmanın fikrincə, Quranda qeyd olunan bu fenomen təkcə dənizlərə deyil, ümumiyyətlə, su hövzələrinə aiddir. Fikrini təsdiq etmək üçün o, məni çay boyu kiçik bir səfərə dəvət etdi...

Ağ Nil və Mavi Nil bir-birindən fərqli kimyəvi tərkibə, sıxlığa malik olduğundan optik xüsusiyyətləri də fərqlidir ki, bu da onların rənglərində təzahür edir. Biri ağ, digəri isə mavi çalarlı... Bu iki Nil qovuşduqdan sonra uzun məsafələr keçilsə də, bir-birinə qarışmır və aralarındakı sərhəd açıq-aşkar görünürdü. Biz avtomobillə Nil sahili boyunca təxminən əlli kilometrə qədər məsafə qət etdik – ağ və mavi Nillər hələ də bəzi yerlərdə hətta turbulent axının olmasına rəğmən, bir-birinə qarışmadan axmaqda idilər...

Mən Osmana bu fenomenlə bağlı bir başqa faktı xatırlatdım. Məşhur dəniz tədqiqatçısı, okeanoloq İv Kusto öz müşahidələrində ilk nəzərdə qəribə bir olayla üzləşmişdi. Məlumdur ki, Aralıq dənizi və Atlantik okeanı Cəbəllütariq boğazı ilə bir-birilə qovuşurlar. Güman etmək olardı ki, bir-birilə təmasda bu iki su hövzəsinin suları min illər ərzində bir-birinə qarışmalı və nəticə etibarilə hər iki hövzənin fiziki, kimyəvi xarakteristikaları eyniləşməlidir. Lakin araşdırmalar göstərdi ki, Aralıq dənizi və Atlantik okeanının suları tamamilə fərqli sıxlığa, duzluluğa, temperatura malikdir. Bu iki hövzənin təmas səthində hansısa mübhəm arakəsmə suların bir-birinə nüfuz etməsinə mane olur. Eyni fenomen Mender boğazı ilə bir-birinə birləşən Ədən körfəzi və Qırmızı dənizdə də aşkar edilmişdir. Bunu bir kəşf kimi təqdim etmək istəyən İv Kusto tezliklə öz niyyətindən dönür. Çünki yaxın dostu Prof. M.Bucaille bunun bir kəşf olmadığını və bu faktın artıq 1400 il bundan qabaq Quranda ifadə olunduğunu göstərir. Yuxarıda qeyd olunmuş ayələri oxuyan İv Kusto heyratə gəlir və Quranın həqiqətən ilahi bir kitab olduğunu qəbul edir...

...Beləliklə, Xartum Universitetində çalışmaqdaydım. Dərs deyirdim, elmi seminarlar keçirirdim. Ümumiyyətlə, vəziyyət pis deyildi. Lakin iki problem məni olduqca sıxırdı. Biri havanın aşırı sıcaqlığı, digəri isə ölkənin total blokadada olması... Sudan faktiki olaraq dünyadan təcrid edilmişdi, hətta poçt-teleqraf-telefon əlaqəsi də kəsilmişdi. Mən Bakıdan bir aydan çox idi ki çıxmışdım, lakin evlə hər hansı əlaqə yarada bilməmişdim. Heç şübhəsiz, evdəkilər böyük nigarənçilik içində idi... Yəni, Fuad Afrikaya gedib, yoxa çıxıb, başına Allah bilir nə iş gəlib...

...Tədrisən bu qənaətə gəldim ki, mənim Sudanda qalmağım mümkün deyil. Bunu bildirdikdə Osman da, rektor da çox təəssüfləndilər. Lakin bununla belə, universitetdə mənimçün təntənəli yolasalma mərasimi keçirildi. Rektor buradakı fəaliyyətimə görə mənə universitetin fəxri fərmanını, xatirə hədiyyələri təqdim etdi. Hədiyyələrdən biri piton ilanının dərisindən hazırlanmış kişi və qadın çantaları idi. Onlar üçün ayrıca xüsusi hədiyyə sertifikatları da verildi ki, aeroportda bu çox qiymətli hədiyyələrin ölkədən çıxarılması qanuni sayılsın.

...Osman məni aeroportda ötürməyə gəlmişdi. Mən qaldığım müddətdə mənimçün çəkdiyi zəhmətə görə ona minnətdarlığımı bildirdim. Gözləri doldu... "Əslində, mən sizə borcluyam. Sizdən mən çox şey öyrəndim. Ümumiyyətlə, Azərbaycana çox borcluyam. İnşaallah, Bakıya yenə gələcəm, biz yenə görüşəcəyik" dedi.

Təyyarə Dəməşqə doğru yol aldı. Mənim Sudan səyahətim beləcə sona çatdı...

P.S. Osmanla bir daha görüşmədik...

Dəməşqdə "Can" firması

...Nə zamandır ki, Youtube-da Ekozyansın çıxışlarına baxıram... Filipp Vartanoviç Ekozyans, Ukraynada yaşayan köklü erməni, tarixçi, ədib, musiqiçi, ictimai xadim. Erməni qardaşlarına səslənir... Yetər! Yetər miflərlə, uydurulmuş, saxta tarixlə yaşadınız... Tarixdə Böyük Ermənistan adlı dövlət olmayıb... Qədim xəritələrdəki Armenia yalnız coğrafi məkan adıdır və onun bizlərə – haylara hər hansı aidiyyəti yoxdur... Dünyanın ən qədim xalqıyq deyib, öyünmək əbəsdır, erməni toplumu yalnız 17-ci əsrdə bir monax sektası kimi yaranıb... Türklər bizə düşmən deyil... Tarixdə erməni genosidi deyilən bir şey olmayıb... Yetər başqa xalqların torpaqlarına göz dikdiniz... Qarabağ qədim Azərbaycan torpağıdır!...

İlahi, bu erməni elə biz deyəni deyir ki... Demək, dünyada qanı türköfobiya ilə zəhərlənməmiş, sağlam düşüncəli ermənilər də varmış. Onun çıxışlarına yazılmış rəylərə baxıram. Erməni qardaşları onu təhqir edirlər, lənətləyir, ölümle hədələyirlər. Ah, zavallı Filipp, özünü yorma, sənın millətin ağır xəstədir, çətin ki, sağala... Sabah səni erməni qardaşların qətlə yetirsələr, heç təəccüblənmərəm. Allah qorusun...

İllər öncə rastlaşdığım bir başqa ermənini xatırlayıram...

1996-cı ildə. Mən Sudandakı Xartum Universitetində bir müddət dəvətli olaraq çalışdıqdan sonra Türkiyəyə getməyə qərar vermişdim. Kütahyadakı "Dumlupınar" Universitetindən dəvətim vardı...

İlk olaraq təyyarə ilə Xartumdan Dəməşqə gəldim. Daha sonra buradan avtobusla Türkiyəyə, İskəndərana, oradan Ankaraya, oradan da Kütahyaya getməliydim. Məlum oldu ki, Dəməşqdə Türkiyənin "Can" nəqliyyat firması fəaliyyət göstərir və hər axşam saat 6-da firmaya məxsus avtobus İskəndərun istiqamətində hərəkət edir.

Gündüz saat iki... Mən artıq "Can" firmasının mərkəzi stansiyasında-yam. Biletimi alıram... Avtobusun getməsinə hələ dörd saat qalıb... Sərnişinlərdən, təbii ki, hələ heç kəs yoxdur. Gözləmək məcburiyyətindəyəm... Nə etməli... Əslinə baxsan, həyat özü böyük bir gözləmə silsiləsidir. Ömür boyu biz elə hey nəyisə, kimisə gözləyirik...

Bu məqamda bir nəfər, 40-45 yaşlarında, mənə yaxınlaşır, türkcə salamlaşır, nəvazişlə hal-əhval tutur... Çoxdandır həsrətində olduğum türkcəni eşidirəm... Məlum olur ki, bu şəxs "Can" firmasının Dəməşq bölümünün başqanıdır. Adı da Murad bəydir...

Murad bəy mənə kabinetinə dəvət etdi, cay içdik, söhbətləşdik...

İki aya yaxındı ki mən Azərbaycandan çıxmışdım. Əvvəl Dəməşqdə, sonra Xartumda, indi yenə Dəməşqdə... Küçədə, mağazada, televiziya da danışmaq, yazı ərəbcə... Yalnız Universitetdə ingiliscə və bir də dekan Osmanla rusca danışmaq imkanı... Bir kəskin aclıq vardı məndə – kiminləsə öz dilimdə, öz doğma türkcəmdə doyunca danışmaq aclığı... Mən xaraktercə təkliyi sevən bir adamam. Lakin indi anlamışdım ki, insanın həyatda başqaları ilə zaman-zaman təmasda olması, mükəllimə qurması, fikirlərini bölüşməsi nə dərəcədə önəmli, həyatı bir ehtiyacdır.

İndi Murad bəy mənim üçün göydən düşmüşdü. Bol-bol danışmaq, ürəyimi boşaldırdım... Qarabağ müharibəsi davam edirdi. Ermənistan rusların fətvəsi ilə Qarabağı işğal etmişdi. Son olaraq ətraf rayonlar da getmişdi – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan... Erməni vəhşiliyi, namərdliyi, hiyləsi, kin-küdurəti, xəyanəti barədə böyük ehtirasla danışmaqda idim. Murad bəy də zaman-zaman mənə dəstəkləyir, xəbis erməni xisləti barədə yeni-yeni mövzular atırdı ortaya... O, rusların bu konfliktdə rolunu xüsusi vurğulayırdı. Hesab edirdi ki, bu qanlı konfliktin əsas səbəbkarı Rusiyadır...

Sonra Murad bəy mənə nahara dəvət etdi. Nahardan sonra da yenidən Qarabağ, erməni işğalçılığı söhbətimizin əsas mövzusu oldu. Murad bəy mənə aktiv şəkildə qulaq asır, öz həmrəyliyi təkrar-təkrar bildirirdi... Onun çox səlis, gözəl türkcəsi vardı və onunla danışmaq mənə zövq verirdi...

Axşam oldu, avtobusun yola düşməsinə az qalmışdı. Murad bəyin kabinetinə iki nəfər uca boylu, gövdəli, saqqallı adam daxil oldu və...

Murad bəy onlarla xalis erməni dilində danışmağa başladı... Aman Allah, mənim Murad bəyim erməni imiş... Bəs bu nə erməni bicliyi idi? Bayaقدan mən ən kəskin şəkildə erməni vəhşilikləri barədə danışmışam, o isə etiraz etməyib, əksinə, mənim sözlərimə dəstək verib. Bu bir erməni riyakarlığı idimi? Heç nə anlamırdım...

Murad bəy heç nə olmamış kimi, "Xocam, mən sizi bu iki adama tapşırdım, firmanın işçiləridir. Narahat olmayın, onlar sizi İskəndərunda Ankaraya gedən avtobusa mindirəcəklər" dedi. Sonra mənim şaşırtdığımı görüb, "Xocam, mən sizinlə söhbətlərimizdən çox məmnun qaldım. Sizi əmin edə bilərəm, mənim sizinlə həmrəyliyim səmimi idi" dedi. Mənimlə dostcasına sağollaşdı.

Demək ki, Murad bəy məni iki erməniyə tapşırıb... Çox maraqlıdır...

Gecə... Avtobus Suriya səhrasında qaranlıq yara-yara gedir. Cəmi yeddi nəfər adam var avtobusda... Dörd nəfər ərəb, mən və bu iki erməni... Gözümə yuxu getmir... Uşaqlığımı yada salıram... Anam həkimdi və təyinatı ilə Ağstafanın Poylu kəndində ambulatoriya müdiri işləyirdi. Mənim 7-8 yaşımda olardı. Anamla hərdən "elektrikçə" ilə Tiflisə gedərdik. Cəmi iki saatlıq yol idi. Tiflisdə Klara Setkin küçəsində, kənd camaatına tanış bir ailə yaşayırdı, yarızırzəmi, birotalıq mənzildə... Qoca Vartanuş və qızı Marqarita... Onlarda qaldığımız müddətdə öz yataq otaqlarını bizə verər, özləri isə mətbəxdə yerdə yatardılar... Vartanuş hər yay Poyluya gələr, adətən, mənim sinif yoldaşım Allahverdigildə qonaq qalardı. Bir ay müddətində kəndin qız-gəlini üçün don biçər, pal-paltar tikərdi. Əvəzində də, Tiflisə qayıdanda camaat onu bəxşislə, pay-puşla yola salardı...

...Sübh tezdən İskəndərunda yetişdik. İki erməni əşyalarımı da alıb, məni sayqı ilə Ankaraya gedən avtobusa yerləşdirdilər və onlardan biri Ankara biletimi mənə uzatdı. Çıxarıb pulunu ödəmək istəyirəm. – Yox, xocam, – deyir. – Parası artıq ödənilib. Murad bəy tapşırdı ki, bileti firma hesabına ödəyək...

Murad bəy kim idi? Bu sualın cavabı o zaman mənim üçün müəmmalı idi. Səmimi, mənəvi cəhətdən sağlam erməninin varlığına inana bilmirdim. Lakin indi, Filipp Ekozyansa qulaq asarkən düşünürəm ki, yəqin Murad bəy də öz millətinin günahlarını dərk edəcək qədər ağıllı, sağlam düşüncəli, çox az sayda ermənilərdən biri imiş...

P.S. *Türkiyədə türk isimli, soyadlı ermənilər çoxdur. Lakin axtarsan, onların arasında Murad kimilər çoxmu tapılar!?*

Qəhrəman müəllimin diplomatı

Sudan səfərim başa çatdıqdan sonra əvvəl Suriyaya, oradan da Türkiyəyə – Kütahyaya gəlib çıxdım. İlk olaraq Bakıya, evə zəng edirəm. İki aya yaxındı ki, məndən xəbərləri yox idi. Səsimi eşidib, bizim xanım ağlamağa başlayır... Yəqin ki, sevincindən...

Kütahyada mənə iki azərbaycanlı professor qarşıladı. Onlardan birini mən çoxdan tanıyırdım – Mirəli Osmanov, kimya professoru. Uzun illər onunla birgə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında işləmişdik. Əslində, Kütahyadakı Dumlupınar Universitetinə dəvət olunmağımın təşəbbüskarı da o idi. Digər şəxslə isə ilk dəfə idi ki görüşürdük – professor Qəhrəman Binnətli, Bakıda İnşaat Universitetinin fizika kafedrasının müdiri. Dumlupınar Universitetində iki semestr dərslər demək üçün dəvət olunmuşdu...

Hər iki professor kirayə olunmuş üçotaqlı bir mənzildə qalırdı. Həmin mənzildə üçüncü otağı mənim üçün ayırdılar. Beləliklə, üç qərib professor bir mənzildə dörd aya yaxın bir müddətdə birgə yaşadıq.

Qəhrəman müəllim çox savadlı, Moskva fizika məktəbində yetişmiş professional fizik, həm də olduqca kübar bir şəxsdi. Doktorluq dissertasiyasını Moskvada müdafiə etmiş, metallar fizikası üzrə mütəxəssis olaraq, ixtisaslaşmış “почтовый ящик”lərdən birində uzun müddət çalışmışdı. *(Sovetlər vaxtında hərbi profilli müəssisələrin məxfiliyini qorumaq üçün bu müəssisələr öz həqiqi adları ilə yox, müəyyən nömrəli poçt qutusu kimi təqdim olunurdu).*

Qəhrəman müəllimlə tezliklə dostlaşdıq. O, mənim elmi nəticələrimi yüksək qiymətləndirir, xüsusilə mayelərdə mənfi təzyiq effektini fundamental bir nəticə kimi dəyərləndirirdi. Naturaca kövrək bir adamdı... Müəzzəz Ərsoyun “Nostalji” adlı kassetinə təkrar-təkrar qulaq asıb duyğulanardı. Hərdən “Fuad müəllim, bizim burada nə işimiz var, nədən biz evimizdən didərgin düşüb, başqa məmləkətdə ruzi axtarmaq məcburiyyətindəyik?... Nədən vətən bizə sahib çıxmır?” deyib gileylənərdi.

Axşamlar gəzintiyə çıxar, söhbətləşərdik. Xatırlayıram, bir dəfə o, belə bir əhvalat danışdı...

Sovetlər İttifaqı yenidən dağılmışdı... Keçmiş SSRİ məkanında, o cümlədən, Rusiyada siyasi, iqtisadi hərcmərclik, qeyri-sabitlik hökm sürməkdə idi. Dövlət əmlakları, təbii və intellektual sərvətlər dəyər-dəyməzinə satılır, mənimsənilirdi. Ölkədən qaçıb xaricə getmək istəyən alimlər müəllifləri olduqları elmi nəticələri, texnologiyaları gizli-aşkar olaraq “bazara” çıxarmışdılar. Belə bir vaxtda Qəhrəman müəllim Moskvadakı yəhudi həmkarlarının birindən məktub alır. Məlum olur ki, həmin alimin rəhbərliyi ilə tank zirehi olaraq istifadə edilə biləcək, olduqca möhkəm, fiziki-mexaniki xüsusiyyətləri çox yüksək olan bir polad xəlitəsinin istehsalı üzrə texnologiya işlənilib hazırlanmışdır. Bəyan edilirdi ki, əgər maraqlanan olarsa, həmin yəhudi alim öz həmkarları ilə birlikdə Türkiyədə işləyib, həmin texnologiyanı praktiki olaraq tətbiq etməyə hazırdır.

Qəhrəman müəllim Türkiyədə hərbi dairələrə bu barədə məlumat verir və onlar bu işlə maraqlanırlar. Təklif olunur ki, həmin professor Ankaraya gəlsin və özü ilə sınaq üçün həmin poladın nümunəsini gətirsin. Professor gəlir, nümunəni gətirir. Xüsusi poliqonda ciddi sınaqlar keçirilir və nəticədə

bu poladın bir zireh xəlitəsi olaraq çox yüksək keyfiyyətləri öz təsdiqini tapır. Professora təklif olunur ki, razılaşmanın formal məsələləri həll olunana qədər Türkiyədə qalsın. Ona hər cür şərait yaradılır – lüks otel, yüksək səviyyədə xidmət, cürbəcür əyləncələr... Bir aydan sonra professora deyirlər ki, bəs, bəzi prosedur məsələlər də həll edilməlidir. Təklif olunur ki, o, Moskvaya dönsün, tezliklə o, işləmək üçün Türkiyəyə dəvət olunacaq...

Lakin məsələ elə bununla da bitir... Çox bahalı bir texnologiyanın az bir məsrəflə əldə edilməsi imkanı rədd edilir. Qəhrəman müəllim təəssüflə deyirdi ki, ölkə üçün bu qədər sərfəli bir projeyə hansısa gözəgörünməz qüvvələr veto qoydular. Yəni, Türkiyənin öz təşəbbüsü ilə zireh texnologiyalarına sahib çıxması kimlərsə iradəsinə uyğun deyildi... (Bu olay prof. Oktay Sinanoğlu barədə bəhs etdiyim əhvalatdakı Turan Elmi Mərkəzinin taleyi ilə çox uzlaşır).

...Bu məqamda mən Atatürklə bağlı bir əhvalatı xatırladım...1933-cü ildə Albert Eynşteyn Türkiyə hökumətinə müraciət edərək, faşist Almaniyasındakı vəziyyətlə əlaqədar, 40 məşhur yəhudi əsilli professorun elmi işlərini Türkiyədə davam etdirmələrinə icazə verilməsini xahiş edir. Məktubda qeyd olunur ki, "Geniş təcrübə, bilik və imkanları olan bu insanların bir çoxu yeni bir ölkədə yaşayırlarsa, son dərəcə faydalı olacaqlarını isbat edə bilirlər". O dövrdə baş nazir olan İsmət İnönünün cavabı isə çox net olur: "Dövlətimizin bugünkü şəraitini nəzərə alaraq şərtlərinizin qəbul olunmadığını bildiririk". Lakin daha sonra Atatürkün məsələyə müdaxiləsi nəticəsində hökumətin yanlış qərarı ləğv edilir və nasist Almaniyasından qaçan yəhudi əsilli görkəmli elm adamları, tibb mütəxəssisləri Türkiyəyə dəvət olunur. Atatürk iradəsini tutaraq o zaman İsmət İnönüyə belə yazmışdı: "Elmdə millət yoxdur. Bu məsələdə sən hələ səngərlərdə qalmısan İsmət, müharibə qurtarıb çoxdan. Elm millətə yalnız xeyir verə bilər". Eynşteyn Mustafa Kamal Atatürkü əbəs yerə "dünyanın ən böyük lideri"adlandırmamışdı...

...Beləliklə, mən Dumlupınar Universitetinin mühəndislik bölümünün professoru olaraq çalışmaqdaydım. Günlərin birində mən İzmirdəki Ege Universitetinə silsilə elmi seminarlar keçirmək üçün dəvət olundum. Məruzə materiallarını, iri həcmli şəkilləri aparmaq üçün münasib çantam yox idi. Onda Qəhrəman müəllim öz diplomat çantasını istifadə üçün mənə verdi. Çox gözəl, bahalı bir diplomat idi... Təbii dəridən, qəhvəyi rəngdə, mötəbər görünüşlü...

Beləliklə, Qəhrəman müəllimin möhtəşəm diplomat çantası ilə İzmirə yollandım. Ege Universitetində 3 gün ərzində müxtəlif mövzularda seminarlar keçirdim. Hər şey uğurlu oldu. İşlərimi bitirdikdən sonra axşamüstü qatara mindim və Kütahyaya yol aldım...

Axşam saat 10 olardı... Mənim kupemdəki sənişinlər Balıqəsirdə qatardan düşdülər və kupe yeni tərkibdə adamlarla doldu. Çox hay-küylü, şuluq, qadınli-kışili bir dəstə... Mən kupenin divarına söykənib mürgüləyirdim.

Çalışırdım ki, yuxuya getməyim – gecə saat 3-də Kütahyada düşməliydim... Yol yoldaşlarım zaman-zaman mənə təkliflərdə bulunurlar... Bir dəfə siqara təklif olunur. Mən qətiyyətlə “içmiyorum” deyərək mürgüləməyə davam edirəm. Növbəti dəfə mənə toxunaraq portağal suyu təklif edilir. Mən yenə imtina edirəm. Təkid edirlər...“Xocam, neden bizi bu kadar üzüyorsunuz? Sunduğumuz suyu bile içmek istemezsiniz” deyə gileylənirlər. Görürəm ki, bunlar əl çəkməyəcəklər. Alıb içirəm...

...Bir də ayılıram ki, hava işıqlanıb. Kupədə heç kəs yoxdur. Qatar sürətlə gedir... Xatırlamaq istəyirəm, mən haradan gəlirəm, haraya gedirəm? Əlimi cərgəhimə sürtürəm... Heç nə xatırlamıram... Haçandan-haçana yaddaşım işə düşür və sanki məni cərəyan vurur – mən ki gecə 3-də Kütahyada düşməliydim! Göz gəzdirirəm – diplomat yoxdur! Ciblərimdəki para da çalınmışdı... Yaxşı ki, pasporta toxunmamışdılar. Konduktor deyir ki, qatar artıq Ankaraya yaxınlaşır. Qarşıda yalnız bir qəsəbədə azacıq dayanacaq, sonra isə Ankaradır... Məsləhət görür ki, bu qəsəbədə enim, Ankaradan qayıtmaq daha çətin olar...

Həmin qəsəbədə qatardan endim. Hava təzə açılmışdı, səhər saat 7 olardı. Əlimdə nə çantam vardı, nə də cibimdə param... İlk olaraq stansiyadakı polis məntəqəsinə müraciət etdim. Protokol yazıldı, məzəmmət də olundum: – Xocam, bilmirmisiniz ki, Türkiyədə qatarlarda heç kəsdən heç nə alıb, yemək- içmək olmaz... Söz verdilər ki, həmin qatar çetesini tapmağa çalışacaqlar. Bu barədə mənə məlumat da veriləcəkmiş... Anlayırdım ki, bu, boş vəddən başqa bir şey deyil...

Əlbəttə ki, ən əsas, diplomat çantanın getməsiydi. Görünür ki, oğrular ilk ona tamah salıblar, düşünüblər ki, belə bahalı çantanın içində xeyli qiymətli nələrsə olacaq. Çanta kilidlənmişdi, onu yəqin parçalayıb açıblar. Təsəvvür edirəm, onların əyilmiş sifətlərini, çanta açılanda – kağız-kuğuz, şəkillər, kitablar və onlar üçün əhəmiyyətsiz sənədlər... Yəqin ki, məni o ki var, söyüblər yaramazlar...

Beləliklə, səhər-səhər mən hara gedəcəyimi, nə edəcəyimi düşünərək, qəsəbə içi dolaşıram. Qəsəbə çayxanasının yanından keçirəm... Kənd camaatı adəti üzrə yığışıb, çay içir, ixtilat edirdi. Məni qalstukda, kostyumda görüb anladılar ki, yerli deyiləm, nabalədəm.

Salamlşıram... Yaxınlaşıb, hal-əhval sorurlar. Başıma gələnləri biləndən sonra məni əhatəyə alıb, təskinlik verirlər. Onlardan yaşlı birisi “Xocam, rahatsız olmayın. Öncə gəlin bizimlə birgə bir çay için” deyir və məni masaya dəvət edir. Söhbətləşirik... Onlar da qatarlardakı yolsuzluq, dolandırıcılığın Türkiyədə artıq adiləşmiş hadisələr olduğunu deyirlər.

Çayxana magistral avtomobil yolunun kənarında idi. Mənə məlumat verdilər ki, hər iki saatdan bir avtobus keçir bu yoldan, Kütahya tərəfə. Lakin mənim param yox idi... Növbəti avtobusu əl eləyib saxlayırlar. Həmin yaşlı kişi ovcuma yol parasını qoyur... Tərəddüdümü görüb, o, “Xocam, bu paranı

çayxanada oturanlar sidq-ürəklə sizin üçün toplayıblar, halal xoşunuz olsun” deyir.

Çox kövrəldim. O kasıb, sadə kənd camaatı mənim üçün para toplamışdı... Budur əsl türk insanı – alicənab, cəmərd, səxavətli...

Nəhayət, mənzilimizə yetişirəm. Qapını Qəhrəman müəllim açır və “Fuad müəllim, rənginiz qaçıb, nə isə olub sizə...” deyər tələşlənir. Əhvalatı danışiram və məyus-məyus, “Qəhrəman müəllim, məni ən çox yandıran sizin diplomatin getməsidir” deyirəm. Qəhrəman müəllimsə başını bulaya-bulaya məni sakitləşdirir: “Siz nə danışırırsınız, Fuad müəllim, cəhənnəm olsun diplomat... Siz bilirsinizmi ki, nə boyda xətdən qurtarmısınız. O yaramazlar dozanı daha çox edə bilərdilər və siz heç oyanmaya da bilərdiniz...”.

Semestr qurtardı və mən artıq Türkiyədə qalmaq istəmədim, vətənə döndüm. Qəhrəman müəllim də Bakıya qayıtdı. Tez-tez görüşür, Türkiyə xatirələrimizi bölüşür, birgə elmi seminarlar təşkil edirdik. Qürbətdə biz ruhən bir-birimizə çox bağlanmışdıq və onun şəxsində mən etibarlı bir dost qazanmışdım...

Lakin taleyin məxsusi bir hökmü varmış... 2004-cü il, 1 yanvar... Yeni ilin ilk günü... Radionu açıram... Son xəbərlərdə bir məlumat məni sarsıdır: “Dünən gecə, Ağstafanın Poylu kəndi yaxınlığında ağır yol-nəqliyyat qəzası baş vermişdir. Avtomobildəki, Gürcüstanda yaş yerindən Bakıya qayıdan dörd nəfər elə hadisə yerindəcə dünyasını dəyişib. Onların arasında İnşaat İnstitutunun Fizika kafedrasının müdürü, professor Qəhrəman Binnətli də var”. Bax belə...

Atlanta metrosu

2001-ci il, ABŞ, Atlanta şəhəri... Həmin il yanvar ayından may ayınadək Corciya Universitetində MBA proqramı üzrə dərəcəli professor olaraq çalışmaqdaydım. Hər gün işə metro ilə çox rahat gedib-gəlirdim. Atlanta metrosu dünyanın ən səliqəli metropolitenlərindən biri sayılır. Adı da gözəldir – MARTA. Bu uğurlu abbreviatur *Metropolitan Atlanta Rapid Transit Authority* deməkdir. MARTA-nın stansiyaları, qatarları olduqca gözəldi. Mənim nəzərimdə dünyada gördüyüm metrolar arasında ən yaraşığı idi MARTA. (*Dünyada ən cansıxıcı metro isə, məncə, London metrosudur*). Stansiyalar geniş, böyük həcmli, sadə, lakin zövqlə işlənmiş dizayn... (*Moskva metrosundakı pompezlikdən fərqli olaraq...*). Yeraltında fasiləsiz olaraq, ahəstə-ahəstə səslənən, rahatlıq gətirən simfonik melodiyalar... Qrafik üzrə çox dəqiq işləyən, sürətli qatarlar, uşaq oyuncaqlarını xatırladan simpatik vaqonlar... Bir sözlə, MARTA ilə getmək böyük bir zövq idi...

Bütün Amerikada olduğu kimi, Atlantada da şəhər əhalisinin imkanlı hissəsi, bizlərdən fərqli olaraq, şəhərin mərkəzində deyil, 30-40 km məsafədə yerləşən şəhəratrafı zonalarda yaşamağa üstünlük verir. Və hər iş günü şəhər minlərlə avtomobil şəhərə doğru, axşamlar isə şəhər ətrafına axışır. Amerikada avtomobilsiz yaşamaq, sadəcə, mümkün deyil, ona görə də hamının maşını var – kasıbın da, varlının da. Şəhərin mərkəzində trafik

sıxlığı azaltmaq üçün Atlanta meriyası əhaliyə müraciət edərək, onlara şəhər içində avomobillərdən yox, daha çox metrodan istifadə etməyi tövsiyə etmişdi. Bununla əlaqədar, meriya şəhərin giriş nöqtələrində, metro stansiyaları yaxınlığında çox sayda avtodayanacaqlar (pulsuz!) inşa etdirmişdi. Meriyanın müraciətinə riayət edərək, şəhər ətrafından gələnlər avtomobillərini həmin dayananacaqlarda yerləşdirib, şəhərə adətən metro ilə daxil olurdular və bu, şübhəsiz ki, şəhər daxilində tıxacları, ekoloji gərginliyi xeyli azaltmış olurdu.

Ümumiyyətlə, amerikan toplumunda qanunlara sözsüz təbəçilik, hakimiyyətdən gələn tövsiyələrə isə kifayət qədər sayqılı münasibət mövcuddur. Amerika cəmiyyəti 300 il ərzində demokratik prinsiplər əsasında formalaşmış dəqiq, dayanıqlı mexanizmlərlə idarə olunur və hakimiyyət ierarxiyasında, müəyyən dövrdə, kimlərin rəhbər olmasından asılı olmayaraq, bu mexanizmlər pozulmadan, səlis işləyir. ABŞ-ın bir superdövlət olaraq inkişaf etməsində, heç şübhəsiz, bu idarəçilik invariantlığının həlledici rolu olmuşdur.

Amerika indi aşırı bolluq, komfort, rifah ölkəsinə çevrilib. Ümumiyyətlə, son əlli il ərzində Qərbin aparıcı ölkələrində İnsanın rifah indeksi görünməmiş dərəcədə artmışdır. Lakin bununçün çox ağır bədalə ödənməmişdir – rifah yüksəlişi ekosistemin amansızcasına istismarı ilə və nəticə etibarilə, Ekoloji lizin kəskin artımı, Təbiətdəki ilahi tarazılığın pozulması ilə müşayiət olunmuşdur. Ölkə iqtisadi cəhətdən nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, onun ekoloji izi bir o qədər çox olur. Dünya əhalisinin yalnız 20%-i iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayır, lakin ətraf mühitə atılan sənaye tullantılarının 75%-i bu ölkələrin payına düşür. ABŞ-ın əhalisi dünya əhalisinin 5%-ni təşkil etdiyi halda, dünya resurslarının 30%-ni istehlak edir. Əgər dünya əhalisi orta statistik amerikan qədər maddi nemətlər istehlak etsəydi, onda insanların tələbatını ödəmək üçün bir Yer kürəsi azlıq edərdi, əlavə Yer kürələri olmalıydı – ən azı, 5 ədəd!

Orta statistik amerikan yüksək rifah standartları olan bir həyat yaşayır və bu da onun davranışında, hətta simasındakı parıltıda öz əksini tapır. Amerikanlar, mənim müşahidələrimə görə, adətən, çox xoşsima, güləruz, nəvazişli, nəzakətli olurlar. İlk dəfə Amerikada olarkən məni təəccübləndirən bir faktla rastlaşdım. Liftdə, adamların az olduğu küçədə rastlaşdığım amerikan təbəssümlə mənə "Hay!" deyərək salamlayırdı. Əvvəl təəccüblənirdim, əcəba, bu məni haradan tanıyır... Sonra anladım ki, bu, amerikanın adi davranış tərzidir, lap bizim kənd yerlərində tanımadığın adamların sənə salamlaması kimi...

İş yerində, dəhlizdə kimsə sənə bir qədər yaxınlığından keçirsə, mütləq üzr istəyib, "excuse me" deyəcək. Ümumiyyətlə, "excuse me" amerikanların dilində növbətçi ifadə olaraq, hər addımda işlənir.

...Danışmaq istədiyim əhvalat MARTA-da baş verib. Bir gün universitetdən çıxıb, adəti üzrə metroya endim. Lakin bu dəfə qeyri-adi vəziyyətin şahidi oldum. Stansiyada bir gərginlik hökm sürməkdə idi. Platformada

çox sayda adam toplaşmışdı. Bu vaxtadək mən stansiyada bu qədər böyük izdiham görməmişdim. Reprodoktorlardan elan olunurdu ki, texniki səbəblərdən qatarın gəlməsi gecikir. Bu, ekstremal hadisə idi, çünki qatarlar, bir qayda olaraq, həmişə 5 dəqiqəlik intervalla, gecikmədən gəlirdi.

15 dəqiqə də keçdi... Yenə də elan olunur ki, üzr istəyirik, qatar gecikir... Bu vaxt itkisi ərköyün amerikan üçün artıq dözülməz idi. O, artıq əsəbiləşmişdi...

Daha 15 dəqiqə keçdi... Platformadakı kütlədə gərginlik artıq son həddə çatmışdı. Amerikanlar qəzəblənmiş, üzlərindəki növbətçi təbəssüm yoxa çıxmışdı.

Nəhayət, elan olundu ki, qatar yaxınlaşmaqdadır. Mən bir qədər arxaya çəkildim, bu əsəbi kütlənin sərgiləyəcəyi davranışı seyr etmək üçün...

Qatar gəldi, qapılar açıldı... və vaqonlara hucum başlandı. Uşağa baxan kim, qadına-qocaya baxan kim... "Oh, my God!" qışqıran kim, "Oh, my gracious!" qışqıran kim...

Demək belə, amerikan xalqı, nə baş verdi?! Sadəcə, bir az çətinliyə düşdün... Nədən bəs belə simasızlaşdın, qürurun, nəzakətin hara getdi?! Bəs "excuse me" nə oldu?!

Kənardan baxıb bu azğın səhnəni seyr edirdim. Etiraf edirəm ki, bu səhnədən məmnunluqla kam aldım... İfrat komfort şəraitində yaşayan bu kəslər adicə bir problem qarşısında bütün mənəvi dəyərlərini unutmuşdular. Mənim zavallı xalqımsa tarixən bu qədər əzablardan, məşəqqətlərdən keçsə də, hələ də öz mənəvi nəcibliyini qoruyub saxlamışdır. Şükürlər olsun...

Telefon zəng çalır. Bican müəllimdi... Metronun girişində məni gözləyir... Yuxarı qalxıram... Maşında Bican müəllim, yanında da Afaq xanımı... Metrodakı problemlər barədə eşidərək, dalımca gəlirlər. Bican Fəzlullahi Corciya Universitetinin professorudur, MBA proqramının direktorudur, Cənubi Azərbaycandandır. Afaq xanım isə universitetin dosentidir, əslən bərdəlidir. Amerikada olduğum müddətdə bu ailədən böyük sayqı gördüm. Afaq xanımsa hər xırda problemin həllində belə, mənə bir bacı kimi himayədar oldu.

Atlantada küçədə hər addımda kriminal tiplərə rast gəlmək olar. Xüsusilə metro ətrafında axşam çağlarında toplaşan qara dərilili narkomanlar kifayət qədər təhlükəli ola bilərlər. Mənə məsləhət görülmüşdü ki, hər ehtimala görə, cibimdə ayrıca 5 dollar gəzdirəm. Həmin narkomanlar yaxınlaşıb pul tələb edə bilərlər. Belə olduqda sən düşünmədən, tərəddüd etmədən o 5 dolları ona verməlisən, əks halda xəsarət ala bilərsən...

Həftənin bir günü axşam dərslərim olurdu və həmin gün dərstdən çıxarkən universitetin qarşısında Bican müəllim və Afaq xanım maşında məni gözləyərdilər. İndi də nigaran qalıb, bu alicənab insanlar təcili mənim dalımca gəlmişdilər...

Maşında Rəşid Behbudovun kaseti qoyulub. "Gözəlim sənsən...". Amerika, Atlanta və Rəşid Behbudovun ecazkar səsi... Qeyri-adi təsir bağışlayır... Bir nisgil sirayət edir varlığıma...

Öz məmləkətində olmayan çox şey var bu ölkədə... Şəxsinə ən yüksək məqamda sayqı-dəyər, özünü-təsdiq imkanları, yaradıcı, dinamik elmi mühit, yüksək maddi təminat... Daha nə lazımdır sənə, Fuad bəy?!

Şair demişkən, nədən qəlbin sızıldayır bunca vətən həsrətilə...

İstanbulda Qiyamət günü

2017-ci il, avqust ayı... İstanbulda günəşli, sakit, qızmar yay günlərindən biri... Caddələr, sokaklar, parklar insanlarla dolu... Hər kəs işində-gücündə, alış-verişində, istirahətində, əyləncəsində...

Hər şey anidən başlayır... Güclü yağış... Buna yağış da demək olmazdı. Sanki göylər yarılmış, buludlardakı bütün sular sonsuz sayda şəlalələr şəklində İstanbula tökülməkdəydi... Az sonra şəhər sellər altında qaldı. Bir tərəfdən də güclü külək şəhəri fırtınalı dənizə çevirdi, göy üzü qaraldı və gündüz-günorta çağы şəhər qaranlığa büründü. Zaman-zaman çaxan şimşəklər bir anlıq hər tərəfi işıqlandırır, qorxunc səslə mistik bir mənzərə yaradırdı. Qəflətən dolu yağmağa başladı və onun qəlpələri küləklə sürətlənərək, güllə tək insanlara, ağaclara, maşınlara xəsarət yetirməkdəydi. Qopan tufan ağacları kökündən çıxarır, evlərin tavanlarını qoparır, minarələri yırgaladırdı... Bir tərəfdə də yıxılan yüksək gərginlikli elektrik xəttləri yanğınlara səbəb oldu. Küçələrdən sellər axmağa başladı... Qarşısına nə çıxırdısa – insanları, maşınları, ağacları amansız qoynuna alaraq aparırdı...

Hamı Allahı çağırır, inananlar da, inanmayanlar da... Hər tərəfdən bağırtı, imdad səsləri gəlir, insanlar qurtulmaq üçün panik halında ora-bura vurnuxur...

Quranda deyildiyi kimi, o gün (*Qiyamət günü*) insan söyləyər: “Hara qaçım görəsən, sığınmağa bir yer olmaz o zaman”...

Bu dəhşət dolu olay cəmi 20 dəqiqə çəkdi. Dara düşmüş insanlar üçünsə bu dəqiqələr sonsuzluq qədər uzun çəkdi. Hamı artıq Qiyamət gününün başladığını zənn etmişdi, çünki bütün əlamətlər buna dəlalət edirdi.

Tufan qəflətən başladığı kimi, qəflətən də dayandı. Demək ki, hələ Qiyamət günü yox, yalnız onun kiçicik məşqi imiş... Şükürlər olsun, hələlik möhlətimiz var...

İnternetdə izlənən, telefonla çəkilmiş epizodlar sanki Qiyamət olaylarını xatırladır...

...Bir cavan qadın qasırğadan sığınmaq üçün başqaları ilə birlikdə qaçıb metro stansiyasına sığınır və yalnız sonra, ay aman, qışqırmağa başlayır ki, bəs, cocuğum yuxarıda, küçədə qalıb. Gənclərin bir neçəsi tez metrodan çıxır və cocuğu selin-suların içərisindən son anda çıxararaq, gətirib anasına təhvil verirlər.

Görünür, həmin qadın artıq Qiyamətin yetişdiyini sanaraq, öz canının hayına qalıb, övladını belə unutmuşdu. Quranda deyilmirmi, həmin gün ana öz südəmər körpəsini belə unudacaq...

...Bir yaşlı qadın, tufandan az öncə, sakitcə bazarlıqla məşğul imiş. Əlində dolu bir poşet (*sellofan zənbil*), anidən tufanla yaxalanmış və sel-sular onu alıb xeyli aparırmış. Qurtuluşuna ümid yox ikən, qarşısına çıxan bir kötüyə ilişib qalır. İnsanlar qadını qurtarmaq üçün səfərbər olmuş, ona tərəf bir kəndir atmış və o, həmin ipdən bir əli ilə möhkəm yapışib qalmışdır. Vəziyyət çox kritik imiş, güclənməkdə olan sel onu hər an qoparıb apara bilərmiş. Xilasedicilər qadını kəndirlə dartıb çıxarmaq istəyirlər, lakin müqavimət böyük olduğundan, gücləri çatmır. Onlar qadına “Hala, elindəki o poşeti buraksana, seni çəkib çıxarmaq kolay olsun” deyər qışqırırlar. Lakin ölümün bir addımlığında olan qarı qətiyyənlə poşeti buraxmaq niyyətində deyil. Heç buraxarmı!?... Xilasedicilər təkrar-təkrar “poşeti burak!” deyər bağırırlar. Poşeti buraxıb iki əllə kəndirdən yapışarsa, qurtulması asan ola bilər. Bütün çağırışlara rəğmənlə, qarı poşeti buraxmır ki, buraxmır... Nəhayət, güclənən sel qarını bir əli ilə yapışdığı kəndirdən qoparıb, poşeti ilə bərabər, sulara qərqr edir...

Bu gün insanlıq poşeti buraxmaq istəməyən o qarıya necə də bənzəyir. İnsanlığın da heç cür ayrılı bilmədiyi bir nəhəng nəfs “poşeti” var, harınlıqla, israfçılıqla, aşırı arzu-istəklərlə dolu... Daha çox komfort, daha ləzzətli qida, daha zəngin, əyləncəli həyat, daha sürətli, daha bahalı avtomobil, daha müasir geyim, daha prestijli mənzil... Bu arzu-istək silsiləsini həyata keçirmək ehtirası nəfsə uyğunlaşmış bəşəriyyətə nəinki xoşbəxtlik gətirmir, əksinə, yeni-yeni global problemlər məngənəsində onu tədricən məhvə sürükləyir.

Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: “İnsanın nəfsi onun ən qatı və təhlükəli düşmənidir. Çünki hər hansı düşməninə yaxşılıq etsən, o, sənənlə dost ola bilər, lakin nəfsə yaxşılıq edib ona istədiyini versən, onun sənə qarşı düşmənçiliyi daha da artmış olar”.

Təbiət ona qarşı vəhşi münasibətə, okeanın, torpağın, atmosferin hədsiz çirklənməsi, zəhərlənməsinə artıq dözə bilmir və etirazını müxtəlif yollarla bəyan edir – artmaqda olan təbii fəlakətlərlə, təbii resursların tükənməsiylə, torpaqların eroziyası, ekosistemdə balansın pozulması ilə, global istiləşmə ilə, yeni-yeni çeşidli xəstəliklərlə... Bütün bunlar yaxınlaşmaqda olan ekoloji kollapsın əlamətləridir.

Nə qədər ki, ekoloji böhran partlayış həddinə çatmayıb, İnsanlıq dərk etməlidir ki, gələcək mümkün fəlakətdən qurtulmağın yeganə yolu qarşılıqlı ədavətdən, savaştan əl çəkib, tövbə edib nəfsinə hakim olan, qənaətcil, sivil bir toplum olaraq Ana Təbiəti qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

Lakin, yazıqlar olsun, eynən o qarı kimi, İnsanlıq da onu fəlakətə aparan o məşum “poşetdən” ayrılı bilmir ki, bilmir... Bax belə...

Erməni məsələsi

Novruz Bayramının sonuncu günü... Axşamüstü evdən çıxdım. Hava çox mülayim idi, ilıq bir Novruz mehi əsirdi. Bu cür meh yalnız Novruzda əsir və baharın ilk müjdəçilərindən biri olaraq, insanlarda nəsə bir anlaşılmaz, xoş duyğular yaşadır.

Cəfər Cabbarlı küçəsilə başaşağı şəhərin mərkəzinə doğru gedirəm, asta-asta... Bir asudəçilik, bir səbəbi bilinməyən məmnunluqla...

Birdən kimsə arxadan rusca "Sizi bir dəqiqə olarmı?" deyə səslədi. Dönüb baxdım... Tanımadığım, saçları ağarmış, qarayanız, yaşlı bir adam... Buyurun, dedim.

Həyəcanlı şəkildə sözə başladı: – Əlbəttə, çox keçib o vaxtdan, 25 ilə yaxın... Siz məni xatırlamazsınız. Amma mən sizi bu illər ərzində bir an belə unutmamışam. Çünki mən əgər indi yaşayıramsa, bununçün sizə borcluyam...

"Ay Allah, bu nə danışır? Nəyə görə tanımadığım bu adam həyatı üçün mənə borclu olmalıdır?" deyə düşündüm.

Kişi dərinədən bir nəfəs aldı. Sifətinin cizgiləri gərgin bir ifadə aldı və asta-asta danışmağa başladı: – Lütfən, yadınıza salın. 1990-cı il, yanvar ayının əvvəlləri... Hüsü Hacıyev küçəsi, 15-20 nəfər yeniyetmələrdən ibarət dəstə bir nəfəri yeri sərib təpikləyir...

– Dayan, dayan... Demək, siz o döyülən adamsınız... Xatırladım...

...1990-cı il, yanvar... Bakının faciəli günləri... Şair demişkən, Bakının dərdi var, Bakı xəstədir... Azadlıq meydanında yüz minlərlə insan kütləsi çalxalanır, coşub-daşır, "azadlıq carçısı" Nemət alovlu çıxışlar edir, "oturmayan ermənidir!" deyib haykırır, onun iradəsi ilə meydandakı kütlə "otur" deyəndə oturur, "qalx" deyəndə qalxır... Kim idi bu Nemət? Orta savadlı bir fəhlə, lakin xarizmatik demaqqoqiya ustası... Kimlər onu səhnəyə çıxarmışdı, kimlər ona təlimat verib yönəldirdi? Məlum deyildi və Nemət meydanda at oynadırdı...

Böyük bir şəhərdə hakimiyyətsizlik, siyasi-ictimai dərəcəlik baş alıb gedirdi. Şəhərdə şübhəli, yeniyetmə gənclərdən ibarət qanunsuz dəstələr dolaşırdı. Onlar erməni axtarışında evlərə girir, zorakılıq edir, qərtlər törədirdilər. Hər dəstəni yönəldən xüsusi görəvləndirilmiş bir başçı olurdu (*eynən Sumqayıt hadisələrindəki dəstəbaşı Qriqoryan kimi*). Dəstə üzvləri isə məkrli oyunun iştirakçıları olduqlarını anlamayan sadələvh gənclər idi. Onları idarə etmək, müəyyən hədəfə yönəltmək çox asandı, çünki onların çoxu ağlasığmaz erməni vəhşiliyindən qurtulmuş, yaxınları, əzizləri ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, qəlbində qisas hissi ilə yaşayan, qaçqın, köçkün ailələrin övladları idi.

Tale bizləri dünyanın ən qəddar, ən namərd toplumu ilə qonşu edib. Erməni qəddarlığının, amansızlığının analoqu yoxdur. Görün onların xalq yazıçısı, məlun Zori Balayan "Ruhumuzun dirçəlişi" kitabında öz patoloji qəddarlıqlarını necə fəxarətlə təqdim edir: "Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz

evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarla-mışdılar. Türk uşağı çox hay-küy qoparmasın deyə, Xaçatur uşağın ana-sının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevinc-dən qürurlandı...”.

Bax, budur erməni faşizminin manifesti! Əgər bu cür ağlasığmaz çirkin, zooloji vəhşilikdən bir xalq yazıçısının “ruhu sevincdən qürurlanırsa”, o halda onun mənsub olduğu toplumun nə qədər ağır xəstəliyə mübtəla olduğunu anlamaq çətin deyil...

Bakıda meydan sulayan qanunsuz dəstələrin sırası üzvlərindən çoxu bu cür erməni vəhşiliklərini bilavasitə yaşamış ailələrin övladları idi və indi intiqam hissləri ilə dolu bu dəliqanlılardan çirkin bir niyyətin həyata keçirilməsində istifadə olunurdu...

Sanki bu şəhərdə hər kəsdən, hər şeydən xəbərdar o zəhmli KQB, o qəddar milis heç yox imiş... Məxfi bir iradə ilə onlar kənara çəkilmiş, seyrçi mövqe tutmuşdular. Sonralar bunun da səbəbi aydınlaşdı. Demək ki, bir ağlasığmaz, namərd, alçaq bir plan çəkilibmiş... 20 Yanvara aparan bir plan... Lakin o zaman adi insanlar bunlardan xəbərsizdi, xalq müstəqillik ideyası ilə məst olmuşdu, bir eyforiya hökm sürürdü, bir azadlıq kabusu dolaşırdı şəhəri...

Azərbaycan Sovetlər birliyində istiqlaliyyət mücadiləsinə qalxmış ilk respublikalardan biri idi. Sovet imperiyası dağılmaq ərəfəsində idi və xalqın azadlıq uğrunda mübarizə əzmi get-gedə güclənməkdə idi. Şübhəsiz, bu prosesə rəvac verən super güclər də vardı, lakin xalq sadələvhcəsinə inanırdı ki, bütün proseslər onun öz iradəsilə yönəldilir.

Dünya tarixi göstərir ki, İmperiyanın ən qorxulu, qəddar sifəti dağılma ərəfəsində təzahür edir, bu dövrdə o, çox amansız olur. Əgər mücadilə edən toplumun müdrik və uzaqgörən lideri varsa, o, xalqını imperiya ilə birbaşa qarşıdurmadan çəkindirə bilir və məqsədə, nisbətən az itkilərlə nail olunur. İmperiya onsuz da dağılır və çalışmaq lazımdır ki, onun dağıntıları altında qalıb, məhv olmayasan. O dövrdə Azərbaycanda əsas aparıcı siyasi qüvvə olan Xalq Cəbhəsi bircins deyildi və onun sıralarında həqiqi mənada saf, vətənpərvər şəxslərlə yanaşı, çox sayda müxtəlif əqidəli, siyasi səriştəsiz kiçik Bonapartlar, provokator Qaponlar, əqidəsiz, riyakar politikanlar, hakimiyyət casusları vardı...

Hadisələr get-gedə təhlükəli xarakter alırdı və Cənubi Qafqazda ilk olaraq Gürcüstan Moskvanın qəzəbinə tuş gəldi, Tbilisidə qırğın törədildi... İndi növbə Azərbaycanındı, onu cəzalandırmaq lazım idi ki, başqalarına da dərs olsun. Kremlə Bakıya qoşun yeridilməsi barədə qərar verilmişdi... Lakin beynəlxalq ictimaiyyətin bu məsələ ilə bağlı etirazını göz önünə alaraq, əvvəlcə bir ciddi səbəb-bəhanə əməliyyatı işləyib hazırlamaq və onu həyata keçirmək lazımdı. Bax, 1990-cı il, yanvarın birinci yarısında baş verən hadisələr Böyük Bəhanə əməliyyatının icrası idi... Elə ona görə

hakimiyyət hadisələrə müdaxilə etmirdi, güc strukturları zorakılıqlara qarşı biganə idi. Ona görə məxsusi yönəldilən qanunsuz dəstələr azğınlıq edirdi, ermənilərə qarşı qarət, qətl hadisələri baş verirdi... və “qəddar azərbaycanlılar” haqqında süjetlər dünya ictimaiyyətinə müntəzəm olaraq çatdırılırdı. Bəs, ay aman, zavallı ermənilər yenidən genosidə məruz qalıblar... Ümumiyyətlə, hadisələr ssenari üzrə, planlaşdırılmış şəkildə, faciəli bir məcrada sürətlə inkişaf edirdi. *20 Yanvar faciəsi yetişməkdə idi...*

...Bax həmin günlərin birində mən Hüsü Hacıyev küçəsi ilə Akademiyaya tərəf getməkdəydim. Şors küçəsinin (indiki Bəşir Səfəroğlu küçəsi) tinində xeyli gərgin bir izdihamla rastlaşdım. Əsasən yeniyetmə gənclərdən ibarət bir dəstə orta yaşlarda bir nəfəri yerə sərib tapdalayır, təpiklə döyürdü. Başçıları “vurun bu ermənini, vurun bu yaramazı!”, deyərək təkrar-təkrar bağırırdı. O zavallı isə artıq heç müqavimət də göstərmirdi, ancaq elə hey, mən erməni deyiləm, deyirdi... Həmin adam həqiqətənmi erməni idi, yoxsa yox, günahkardımı, günahsızdımı, həmin anda mənim üçün heç bir fərqi yoxdu. Mənim qarşımda zülmə məruz qalmış, köməksiz, alçaldılan bir zavallı insan vardı... Bu müdhiş səhnə qarşısında, heç özüm də bilmirəm necə, məndən anidən bir qışqırtı çıxdı: “Dayanın, o, erməni deyil!”... Bu, çox təhlükəli idi. Canavarın əlindən ovunu almaq qədər təhlükəli... Bir anlıq kütlə dayanıb durdu. Kritik bir andı... Qızmış dəstənin qəzəbi mənə yönələ bilərdi, yetərdi ki, orada kimsə məni də erməni elan edəydi... Bir qədər sükut çökdü... Dəstəbaşı mənə tərəf gəldi. 30-35 yaşlarında idi... Sifətini yaxından gördüm, gözləri qanla dolmuşdu. Doğrusu, içimdən bir qorxu qığılcımı keçdi... O isə mənə “Ağsaqqal, doğrudanmı bilirsən, o, erməni deyil?” deyərək sordu. Mən bir daha təsdiq etdim. “Bax ha, yalan olmasın, biz sənə inandırıq. Götür apar bunu buradan” dedi və o zavallını mənə təhvil verdi. Mən onun qoluna girib, yaxın döngələrin birinə qədər ötürdüm...

İndi həmin adam mənim qarşımda idi. Təkrar-təkrar minnətdarlığını bildirirdi... Sifətinin cizgilərindən həqiqətən erməniyə çox bənzəyirdi... Ayrılkən mən “İndi artıq çəkinmədən deyərək bilərsiniz, siz doğrudanmı ermənisiniz?” deyərək soruşdum. O, gülümsəyərək, “Bunun sizin üçün fərqi varmı o zaman, həyatınızı təhlükəyə atıb, məni xilas edəndə?” deyərək sualıma sualla cavab verdi. Sonra əlavə etdi: “Azərbaycan vətəndaşı olan hər kəs, milliyyətindən asılı olmayaraq, azərbaycanlıdır. Mən də daxil”. Haqlı idi...

O vaxtdan bu yana onunla heç rastlaşmadım... İstəməzdim də...

♦ P o e z i y a

Zabil PƏRVİZ

ZİRVƏLƏRDƏ BİTƏN ÇİÇƏK

Bu zirvədə gül açılmaz,
göydən düşən ulduzmusan?!
Sən öz qönçə bələyində
bu dünyanı uduzmusan.

Başın üstə
baxıb sənə qəh-qəh çəkən
şimşəklərin qəhqəhəsi,
Aşağıda şir ağızlı aşırımlar,
uçurumlar silsiləsi,
Sərin mehlər taleyinin,
qismətinin ilk hədəsi.
Öz gözündə bəxtəvərsən,
təbəssüm var dodağında,
Xəbərin yox, doğulmusan
tufanların yatağında.
Elə yerdə bitmisən ki,
gözdən uzaq, görənin yox,
Açılmısan könül kimi,
könül verib dərənin yox.
Ətirlisən, ətirsizsən, kimə gərək, –
Göydən gələn mələklərmi iyləyəcək?!

Ləçəklərin toxunanda daşdan-daşa
daş ürəkli küləklərmi iyləyəcək?!
Sığındığın sal qayaya
nə əl çatır, nə də ayaq, –
Heyif!.. Səni
duyan, sevən olmayacaq.
– Dayan! – deyib
dilə gəldi çiçək birdən, –
Mən səninçün doğulmuşam,
unutdunmu özünü sən?
Görməyənlər görməsin heç,
sən axtarıb tapdın məni,
Gəldi-gedər tufanların
qanadından qapdın məni.
Sənmi dedin məni duyan,
məni sevən olmayacaq? –
Zirvələrdə bitənləri
qanadlılar sevər ancaq!

SUNAMİ

Mənim ürəyimdə qışqıran gənclik,
Qaldır, at çiyindən ətalətləri!
Silkələ yarımçıq həqiqətləri,
Silkələ yarımcan ədalətləri!
O gözəl, qorxulu, səadət dolu
Dəli sevdalara qayıt təzədən, –
Günəşli, gürşadlı, əzəmət dolu
Yatan tufanları oyat təzədən!

Mənim damarımda qışqıran gənclik!
“Çahargah” üstündə köklən bir daha,
Kökdən düşənləri qaldır ayağa, –
Yorulub, qırılıb torpağa düşmüş
Göydən düşənləri qaldır ayağa, –
Qanadı qırılmış qızılquşların
Qanlı qisasını al, dur ayağa!

Sənin yorulmağa ixtiyarın yox,
Yalan qoşun-qoşun, həqiqətsə tək.

Sənin qismətinə düşübdür indi
Təklənən təkləri qoruya bilmək, –
Tikanlar, qanqallar səltənətində
Tənha çiçəkləri qoruya bilmək, –
Gözünü versə də, su verilməyən
Təşnə ürəkləri qoruya bilmək!

Mənim ürəyimdə qışqıran gənclik!
Sənin yorulmağa ixtiyarın yox,
Sənin qırılmağa ixtiyarın yox, –
Səni gözləyirlər, səni gör nələr:
İşıq qiyafəli zülmətbazların
Gözlərdən asdığı gözəl pərdələr,
Ağıl qamaşdıran, göz qamaşdıran,
Ardında növbənöv, bərli-bəzəkli
Xəyanət dayanan, cinayət duran
Haqqa baş yastığı... Gözəl pərdələr!
Səni gözləyirlər son ümid kimi
Qırılan sonuncu səslər, nəfəslər,
Səni gözləyirlər şərin əzdiyi,
Zülmətin boğduğu günəşpərəstlər!..

Mənim damarımda qışqıran gənclik!
Bir dəfə demişəm, qoy bir də deyim:
Allah Xeyirlədir!
Şər ilə deyil!
Qalxıb qanadlanıb sunami kimi
Qüdrətini göstər, qəddini göstər, –
Xeyrə qəbir qazan şərəfsiz şəra,
Bütün zərli-zorlu şərəfsizlərə
Dərələr dibində həddini göstər!..

MÜKAFAT

Bizə heç nə vermədilər,
Biz də bu gündən qoparaq.
Vaxtımız qalıb bir qədər,
Düşünək kimdən qoparaq.

Yol kəsənin yolu kəsə,
Ögey kimi baxdı bizə,
Düyün düşüb bəxtimizə,
Bəxti düyündən qoparaq.

Əyrlərə düz deyənlər
Deyə bilməz biz deyəndən, –
Ləpəni ləpədən, –
Küləyi tindən qoparaq.

Kor quyudur bu düşərgə,
Qanadlanaq pərdə-pərdə,
Ulduzları mələklərdən,
Gecəni cindən qoparaq.

Biz qanadlı doğulmuşuq,
Yarı insan, yarı işıq,
Vuruşumuz şir vuruşu, –
Şiri bürcündən qoparaq.

Bəsimizdir bu ərməğan,
Başlanır gün, sökülür dan,
Tutub qızıl saçağından
Günəşi gündən qoparaq.

Ömür uzun, ömür qısa, –
Yoxdur bizə yaxın, uzaq.
Ölümsüz nəğmələr yazaq,
Ömrü ölümdən qoparaq.

Çoxlarının fəxri adı
Arxivlərdə yuxudadır...
Əsl, ölməz mükafatı,
Ey könül, səndən qoparaq!

ƏN MARAQLI SUAL

Kim deyər qocalıq hardan başlayır? –
Saçına ələnən qardan başlayır, –
Gözündə azalan nurdan başlayır, –
Kim deyər qocalıq hardan başlayır?

Fərqi yox, on səkkiz, ya da əlli yaş,
Nə qədər həqiqət səngərindəsen, –
Ürəyində bahar, ruhunda tələş,
Ədalət, ləyaqət səngərindəsen, –
Yaxın düşə bilməz qocalıq sənə.

Nə qədər qəlbində dalğalı dəniz,
Dəli çaylar axar damarlarında, –
Məhəbbət adlanan səssiz-səmirsiz
İlk bahar yaşayar son baharında, –
Yaxın düşə bilməz qocalıq sənə.

Nə qədər bir yarpaq şeir, ya mahnı
Titrədə bilirsə ruhunu hələ, –
Saxlaya bilmisən gəncliyindəki
Dağları yandıran ahını hələ, –
İçirsən, az qala sərxoş olursan
Qızıl dan yerinin şəfəqlərini,
Aylı gecələrin şəhini hələ, –
Ən baha daş-qaşdan baha bilirsən
Bir qızıl lələnin şəhini hələ, –
Yaxın düşə bilməz qocalıq sənə.
Nə qədər ki, hələ dostlar yanında
Dəyişdirməmişən haqqı nahaqqa,
Qatıq qara deyil, ağdır səninçün, –
Yüz dəfə desələr sənə ağsaqqal,
Ürəyini sıxma, kefini pozma,
Gəncliyin ölməyib, sağdır səninçün –
Yaxın düşə bilməz qocalıq sənə.

Açıb ürəyinin qanadlarını
Zirvədən-zirvəyə uça bilərsən, –
Zirvələrdə bitən güllər içindən
Zirvələr qızını seçə bilərsən, –
Bir eşqin könüllü işgəncəsindən
Dirilik suyunu içə bilərsən, –
Halaldır ən böyük səadət sənə,
Yoxdur ölüm sənə, fəlakət sənə!

Bəs onda qocalıq hardan başlayır? –
Maraqlı sualdır, uzağa getmə,
O səndən başlayır, məndən başlayır,
On səkkiz, iyirmi, otuz yaşında
İlk dəfə kiməsə yaltaqlandığın,
Boynunu əydiyin andan başlayır.
Tutulub karyera xəstəliyinə
Yuxuda gördüyün dəndən başlayır.
Hansı nadanasa salam verməyə
Durub gözlədiyin tindən başlayır.
Nə fərqi cavan, ya ahıl yaşında,
Mənəm-mənəm deyən cahıl yaşında
Yalan danışdığın gündən başlayır.
Saçları qapqara, qaməti şamşax,
Daxilən əyilmiş, əcaib qoca.
Elə şikəst edib öz gəncliyini,
Qoca da qalacaq ömrü boyunca.

Saçları qapqara, qaməti şamşax,
Hələ öz içində ölənlərə bax.
Gəzib-addımlayan canlı tabuta,
Diriykən gorbagor olanlara bax.

Bildinmi qocalıq hardan başlayır? –
Mən bildim. Qismətim əbədi gənclik.
Çəkmədim nə şöhrət, nə də var dərdi, –
Var bircə qorxum ki, qocalda məni
Bu gözəl, bu cavan qocalar dərdi...

Ehey!.. Yaşıl gənclik, sevirəm sizi,
Vaxtsız qocaltmayın Zabil Pərvizi!..

QİSMƏT

Əsdi tale küləkləri,
Qabağına qatdı məni.
Cadər-cadər xatirələr
Vadisinə atdı məni.

Yanıb-yanıb kül olmadım,
Bir yanıqlı neyə döndüm.

Dodağımda adın, odun...
Niyə gəldim, niyə döndüm?

Bu bəxtəvər səkilərdə
Ayağının izi hanı?
Xatirələr xəzəl kimi,
O sevdanın özü hanı?

O bəxtiyar pıçıltılar
Bu divarın yadındamı?
Tellərinin titrəməsi
Gilavarın yadındamı?

Əl vururam, əlim yanır,
Söykəndiyin daş közərib.
Aman Allah, qismətə bax,
Yanağımda yaş közərib...

SƏN GEDƏLİ...

Sən gedəli susub qaynar bulaqlar,
Tək qalmışıq; göydə Allah, yerdə mən.
Buz bağlayıb yanar odlar, ocaqlar,
Əl uzadıb qızınıram dərdə mən.

Sən gedəli ömür mənə dərd olub,
Sənli yollar daşa dönüb, sərt olub.
Sənin adın dodağımda vird olub,
Qurban olum o çarəsiz virdə mən.

Çətin bir də mən bu bağa gələrəm,
Qönçə vaxtı qırılmağa gələrəm,
Təkcə... sənə vurulmağa gələrəm
Gələ bilsəm bu dünyaya bir də mən...

OLAN OLMUŞ, KEÇƏN KEÇMİŞ

Ürəyimdə yanan ocaq, sahibin hanı,
Ocaq daşı, ocaq başı indi kimindir?
Öz odunda qovrulursan, yanırsan özün,
İşığına xatirələr yığılıb indi.

Ürəyimdə yanan ocaq, kimdir günahkar,
Soldu qızıl qanadların qızılgül kimi.
Hanı dəli sevdaların gözəl tufanı,
Külək vurur, qan ağlayır qırıq yelkənin...

Bağlanan yol açılar da – qulağın səsdə,
Elə bilmə bağlayıblar həmənlə yolları.
Gedən gedib, uçan uçub, nə gəz, nə səslə,
İlahidən qeyb olubdur güman yolları.

Yad ocaqlar başındadır o pərvanə də,
Bilmədi ki, yad ocaqda qızınmaq olmaz.
Boyun əyib boynubükük taleyinə də,
Kül olunca öz-özündən alacaq qisas...

Ürəyimdə yanan ocaq, sən mənə həmdəm,
Arzumuzla taleyimiz barışmaz ancaq.
Əlində qəm piyaləsi neçə xatirəm
Alovunda zaman-zaman əl qızdıracaq...

Neftçala

Ramiz MÖVSÜM

SÜBH ÇAĞI

Meh keçib içindən bağcanın, bağın,
Yuxulu çəmənə, çölə tələsdi.
Kasası şəh dolu bir al zanbağın
Yanında ötəndə, astadan əsdi.

Ətirli kasanı tökməsin deyə,
Sindi qucağına ana torpağın.
Meh duydu dərindən gözəlliyini,
Yatıb xumarlanan nazlı zanbağın!...

Səmada dörd quş uçur...
O quşların birisi
Dəstədən geri qalır,
Necə ləng qanad çalır.
Bəlkə elə olub ki,
Bir qanadı qırılıb...
Kim bilir, bəlkə də o,
Güllə yarası alıb...
Görəsən, o da uçub
Quşlara çatacaq mı?
Görən, mənzil uzaq mı?
Görən, mənzil uzaq mı?

QARIŞQANIN ÖLÜMÜ

Heç bilmirəm, necə oldu,
Səhər-səhər
yuvasına dən aparın
qarışqanı tapdaladım...
Bir canlının
həyatına od qaladım...
Bəli, ömrü söndü onun...
Apardığı sarı buğda
azuqəsi olmaqdan,sa,
başdaşına döndü onun...
Haradansa qarışqalar
axıb gəldi yas yerinə.
Ağladılar, sısqadılar,
qarıxdılar bir-birinə...
Bəlkə mən heç onlar qədər
qəm çəkmədim.
Ürəyimdə bir qarışqa
ölümünə ağı dedim,
Yavaş-yavaş gözüm doldu...
İki damla göz yaşım
yüz qarışqa kədərinə,
qüssəsinə dəniz oldu!...

SƏNDƏN NİGARANAM

Tufan yolub göy saçını yamacın, yalın;
Qış gəlibdi... Kəndinizə qar yağır dən-dən.
Orda çıxsan buz eyvana ayağıyalın,
Burda soyuq bir gizilti keçər qəlbimdən...

O daxmanız indi necə soyuqdu, soyuq;
Qış da haylı-küylü gəlib, olar nə desən...
Orda səndən nigaranam, burda isə yox, –
Çünki burda ürəyimdəsən!...

BİR NƏĞMƏ ÇALINIR...

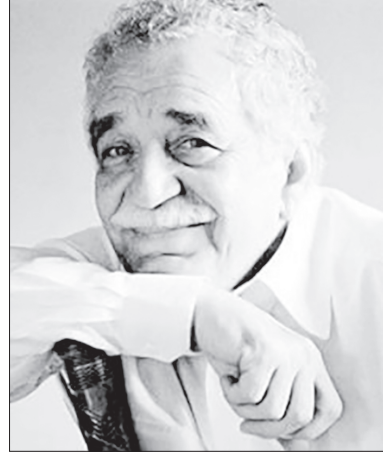
Bir nəğmə çalınır məhəbbət haqda,
Yarpaqlar xəlvətcə pıçıldaşırlar.
Ulduzlar göz vurub, gülür uzaqda,
Zəmilər fərəhdən açıb-daşırlar.

Bir nəğmə çalınır həzindən həzin,
Sular can atırlar sahilə sarı.
Həmişə hirslənib coşan dənizin
Açılır üzünün qırıqları.

Baş-başa veribdir asimanla yer,
O nəğmə çalınır, çalınır yenə.
Dalğa-dalğa axan yanıqlı səslər
Qarışır çayların zümzüməsinə.

O qızın köksündə tonqal qalanır,
Baxma, quzu kimi durub önümdə...
Bilirsən, o nəğmə harda çalınır?
–Könlümdə!...

Ən dürüst yalan

“Əgər ədəbiyyat olmasaydı, dünya heç nə itirməzdi, amma polis olmasaydı, çox şey itirərdi”, – deyirdi Qabriel Qarsia Markes. Bunun həqiqət olmadığını yazıçı yaxşı bilirdi, amma məsələ bundadır ki, o, yalana yaradıcı proses kimi baxırdı. “Gözəl yalan söyləməkdə” Markesin tayı-bərabəri yox idi...

Q.Q.Markes Kolumbiyanın Arakataka şəhərində dünyaya göz açmışdı. Anası Luizaya el içində “Arakataka çiçəyi” deyirdilər. Atası Qabriel Eligio teleqraf operatoru idi. Gənclər Luizanın valideynlərinin xeyir-duası olmadan evlənmişdilər. Polkovnik pulsuz-parasız teleqrafçını gözəl və ağıllı qızına layiq görmürdü. Üstəlik, o, alovlu liberal, kürekən isə sadıq mühafizəkar idi. Kolumbiyada düşmənçilik etməyə elə bu da kifayət edir.

1928-ci il martın 6-da ailənin ilk övladı Qabriel Qarsia doğulur və bununla da ailə münaqişəsinə son qoyulur. Baba və ata bir-birinə əl verib barışırlar. Az sonra Qabrielin atası iş tapmaq ümidilə həyat yoldaşıyla birgə başqa şəhərə gedir. Nənə və babasının yanında dil açıb danışmağa başlayan Qabrielin ilk işi elə onları kəşf etmək olur.

Onun "Papalelo" adlandırdığı polkovnik müharibə veteranı və kolumbiyalı liberalların qəhrəmanı idi. Savaş hekayətləri Qabrielin həm zəhmینی yarar, həm də heyrdə qoyardı. Baba tez-tez nəvəsinə belə deyirdi:

- Ölü bir insanın nə qədər ağır olduğunu təsəvvür belə edə bilməzsən.
- Çox ağırdır? – Qabrielo soruşurdu.
- Çox, apara bilməyəcəyin qədər ağır.

Markes xəyali yüklərin altında özünü təsəvvür edir və babasının nə demək istədiyini anlayırdı. Söhbət, sözsüz ki, vicdan əzabından gedirdi.

Qabriel tez-tez bu və ya digər sözün mənasıyla bağlı babanı sorğusuala tuturdu. Polkovnik bəzən suallar qarşısında aciz qalıb lüğətə üz tuturdu, amma heç bir halda nəvəsinin suallarını cavabsız qoymurdu.

Oğlanın zəngin təxəyyülü vardı, qəribə hekayətlər uydurub danışdı. Kabuslarla ünsiyyətindən elə dəm vururdu ki, elə bil adi həyatı hadisəni nəql edir. Yəqin o özü də öz nağıllarına inanırdı, yoxsa belə şövqlə danışmazdı. Amma eşidənlər inanmır, ona gopçu deyirdilər. Təkcə babası oğlanı qınamırdı. O, Qabrielin kiçik qəlbini duyan yeganə insan idi. Dünyagörmüş qoca anlayırdı ki, zəngin təxəyyüllü nəvəsi eynilikdən sıxılır, usanır, rəngli nağıllarla yeknəsəq həyatı maraqlı etmək istəyir.

Qabriel utancaq uşaq idi, yaşadlarıyla çox qaynayıb-qarışmır, təkliyə çəkilir, yumoristik şeirlər yazır, komikslər çəkirdi. Ciddi, səssiz olduğu üçün sinif yoldaşları ona “Qoca” ləqəbini vermişdi.

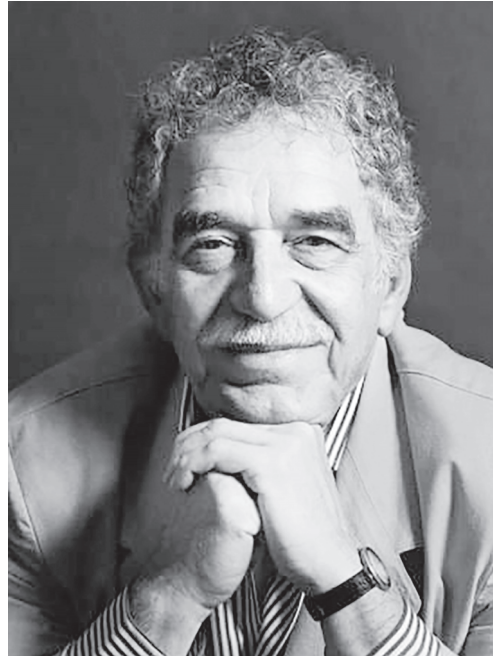
1947-ci ildə Qabriel Qarsia Markes özünü yeni həyatın qoynuna atır və Kolumbiya Milli Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur. Ancaq seçdiyi ixtisas onun könlünü açmırdı. Tezliklə, 20 yaşlı gənc təhsilini yarımçıq qoyub jurnalistika ilə məşğul olmağa başlayır. Əvvəlcə qəzetdə köşə yazısı yazır, sonra isə ədəbi kluba üzv olur.

“Espektador” qəzetində müxbir işinə düzələn Markesə filmlər haqqında rəy yazmaq tapşırılmışdı. Bu isə saysız-hesabsız film festivallarında iştirak etmək, dünyanı dolaşmaq demək idi. Beləcə, gələcək yazıçı dünyanın bir çox ölkəsinə səyahət etmək imkanı qazanır.

Kafka, Folkner və Vulfun təsiri altına düşür

Markes çox gənc olanda Kafkanın “Çevrilmə”sini oxuyur. Dərin sarsıntı keçirən gənc sanki axtardığını tapır. Kafka onu öz düşüncələrinin həqiqiliyinə inandırır. Qabriel əmin olur ki, indiyədək ədəbiyyatda yolverilməz saydığı üsulları həyata keçirmək olar. “Əgər ədəbiyyat budursa, onda yazmağa dəyər”, - deyə düşünən gənc qələm və kağız götürüb işə başlayır. Beləcə, ilk hekayələri doğulur. Amma sonrakı illərdə Markesin həmin nümunələrlə bağlı öz fikri vardı. O, hesab edirdi ki, bu hekayələr onun əsərlərinin antologiyasına qəbul edilməməlidir. “Kafkanın təsiri ilə yazılan ilk hekayələr həddindən artıq intellektual xarakter daşıdığından, nə mənimlə, nə də realılıqla əlaqəsi var. Mənim insanlara demək istədiyim bu deyildi”.

Gənc yazıçıya Folkner ustalığı da çox şey öyrədir. Daha doğrusu, onun qənaətlərini təsdiqləyir. Folknerin təsvir etdiyi dünya Markesin haqqında

yazmaq istədiyi dünya ilə həddindən artıq oxşar idi. Kolumbiyanın Karib dənizi sahilindəki Arakataka şəhərində – Markesin vətəninə də eynilə o cür otlaqlar, xurma ağacları, sinklə örtülmüş evlər, dəmir yolu, qatarlar vardı.

Markes öz yaradıcılığına qərribə bir təsirdən də bəhs edirdi. Bu, Virciniya Vulfun əsərləri idi. Vulfun dünyanı və onu dolduran hər şeyi fantastik, inanılmaz dərəcədə kəskin hiss etməsi Markesi sarsıtmışdı.

Kolumbiyada Qustavo Rojas Pinilla diktaturası qurulduqdan sonra Markesin çalışdığı qəzet bağlanır. O, iş tapmaq ümidilə ABŞ-a, sonra isə Avropaya gedir. Parisdə məskunlaşan Qarsia Markes həyatda qalmaq üçün bir müddət zibil toplamaq və şüşə satmaqla məşğul olur. Məhz bu zaman o, "Lənətlənmiş zaman" adlı qısa romanını yazır.

Kəpənəyə çevrilən qızla – Mersedeslə tanış olur

– *Uğurlarınız üçün nəyə borclusunuz?*

– *Yəqin ki, arvadımın adının Mercedes olmasına... (Q.Q.Markeslə müsahibədən)*

O, ilk dəfə Mercedesi rəqs meydançasında görmüşdü. Onda qızın 12, onun isə 17 yaşı vardı.

– İndi anladım ki, indiyədək yazdığım bütün şeirlər sənə həsr olunub,

– Qabriel dedi. – Mənimlə evlənməyə razısanmı?

– Razıyam, – qız ciddiyyətlə dedi. – Amma əvvəlcə məktəbi bitirməliyəm.

Sonra Qabriel oxumağa Avropaya getdi, Mercedes isə doğma Maqanqa kəndində qaldı. Amma o, boş oturmur, Qabriellə gələcək həyatlarının təsvirini qururdu. Valideynləri onun təhsilinə ciddi yanaşırdılar, qız da onların ümidini doğruldur və səylə biliklərə yiyələnirdi.

Günlər, aylar, illər bir-birini əvəz edirdi, amma Mercedesin ailə həyatına dair xəyalları bitib tükənmirdi. Qabrielin Parisdə başqa qızlarla görüşdüyü barədə söz-söhbətlər dolaşanda da Mercedes narahat olmadı. Əsas odur ki, Qabriel ruhən ona bağlıdır və onlar gec-tez həmişəlik qovuşacaqlar.

Daha sonralar Markes iddia edirdi ki, o, hələ məktəbli olanda Mercedesi yuxuda görüb. Və bu qızdan ilhamlanaraq bir hekayə yazıb. Həmin taleyüklü hekayədə səyahət etmək arzusunda olan balaca bir qız təsvir edilib. Qızciğaz səyahət etməyi o qədər sevir ki, axırda kəpənəyə çevrilərək həmişəlik uçub gedir.

Amma tale müəllifin düşüncəsinə qarşı çıxdı və sübut etdi ki, həmin qız heç yerə çıxıb getməyib, o, lap yaxındadır və Qabriel onu hər düşünəndə ürəyində kəpənəklər uçuşur...

Hekayədəki balaca qızın obrazı doğrudan da, Mercedesin boyuna bığilib. Axı o da evlərinin çəpərindən tozlu küçəyə kədərlə baxır və deyirdi:

– Ah, görəsən bu çəpərdən, bu kənddən o yanda nələr var? Kaş ki bir quş, ya da kəpənək olub böyük-böyük ölkələrə, gözəl-gözəl şəhərlərə gedə biləydim!

Mersedes kəpənəyə çevrilməsə də, sonradan öz çəhrayı arzusunu gerçəkləşdirir. Daha doğrusu, Markes illər sonra onun arzularını həqiqətə çevirir. Birlikdə böyük-böyük ölkələrə, gözəl-gözəl şəhərlərə səyahət edirlər.

Qəhrəmanın həddi-buluğa çatmamış qıza vurulması motivinə “Yüz ilin tənhalığı”nda da rast gəlirik: Aureliano Buendia nigah yaşına çatmamış Remediosa aşiq olur. Müəllifin özünün bu məsələyə bir sadə şərhı vardı: “Sadəcə, qız doğulmağa gecikib və bir neçə il gec dünyaya gəlib”.

Zamanın gərdişi evlilik arzusunda olan Qabriel və Mercedeslə bir az sərt davranır, amma “Taun vaxtı məhəbbət” romanındakı kimi qəddar da olmur. Romanda Florentino Ariza sevgilisi Fermine Dazeyle evlənmək üçün düz əlli üç il, yeddi ay və on bir gün gözləməli olur.

Onların toyu isə düz 13 ildən sonra baş tutdu. Onda Markes 31, Mercedes 26 yaşındaydı.

“Ailə həyatımız boyu bizim ciddi fikir ayrılığımız olmayıb. Bəlkə ona görə ki, biz hər şeyə nigahdan əvvəl baxdığımız kimi baxırıq. Ailə həyatı çətin bir işdir. Daim gərginlik içində olursan və bəzən bu, yorucu olur. Amma ailə buna dəyər”.

Markesin işlədiyi redaksiyadan onlara ikiotaqlı ev verirlər. Mercedes təsərrüfat işlərini bacarmırdı, amma Qabriel ona güzəştə gedir və çox vaxt özü evdə yıır-yığış edirdi. Səbrlə gənc xanımına özünün sevdiyi yeməkləri bişirməyi öyrədirdi. Mercedes yoxsulluqla baş etməyi, ən ucuz ərzaqlarla iştahaçan xörəklər bişirməyi çox tez öyrəndi. Ən önəmlisi isə o, Markesin yaradıcılığına rəğbət duyurdu, yəqin ki, yazıçının öz xanımında ən çox sevdiyi özəllik elə bu idi. Qız onun kağızlarına elə ehtiyatla toxunurdu ki, sanki onlar nadir, qədimi əlyazmalardır.

Mersedes Markesin ona yazdığı məktubları göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamaq niyyətindəydi, amma yazıçı ondan məktubları yandırmasını istəyir. Fikrini belə izah edir ki, “onların yad ələ düşməsindən qorxur”. Əslində isə məsələ bir az başqa cür idi. Onlar evləndikdən sonra, mübahisə edərkən Mercedes məktublarda yazılanları ərinə xatırladırdı: “Parisdən göndərdiyin məktubda isə tamam başqa söz deyirdin” və yaxud “filan məktubunda heç belə söyləməirdin”. Markes də beləcə real “şahidlərdən” azad olmaq istəmişdi.

1959-cu ildə Markes ilk dəfə ata oldu. Rodriqo dünyaya gəldikdən az sonra ailə Meksikaya köçür və burda yeni həyata başlayır. 1962-ci ildə ikinci oğul Qonsalo doğulur. Amma Markes Mercedesə oxşayan qız övlad arzusundaydı.

“Ailəmə, xüsusilə həyat yoldaşıma mənimlə çox çətin idi. Çünki mən növbəti romana başlayanda sanki həyat dayanırdı. Yazıdan başqa hər şey mənim üçün mövcudluğunu itirirdi. Mən aylarla əlyazmalarımdan

ayrılmırdım. O zaman evin, ailənin qayğıları ilə mənim fədakar xanımın məşğul olurdu. Mən düşünürəm ki, bu, onun mənim işimə, kitablarıma verdiyi ən mühüm töhfədir”.

“Yüz ilin tənhalığı”na qadın “müdaxiləsi”

Markes bu fikirdəydi ki, əgər bir işə qadın müdaxilə edirsə, deməli, o iş uğurla başa çatacaq. “Yüz ilin tənhalığı”nı yazanda da eynilə belə oldu. Mercedes romanın yazılmasında bilavasitə iştirak etdi. Evlə bağlı bütün qayğıları öz üzərinə götürdü və ərinə tam sərbəstlik verdi.

Xanımından tam dəstək alan Markes maşınını satır və özünü 18 ay kabinetində kilidləyir. Ailəsi və dostlarıyla əlaqəsini tamamilə kəsir. Hamı səbirsizliklə romanın yazılıb başa çatmasını gözləyirdi – Mercedes, övladları, kirayə haqqını gözləyən ev sahibi, borca ət satan qəssab, dəftərində haqq-hesab aparan dükançı, nəsə qeyri-adi bir işin ortaya çıxacağından duyuc düşən qonum-qonşu... Bu romanın uğurundan ailənin bütün taleyi asılıydı.

Roman yazılıb başa çatır, amma onu nəşriyyata göndərmək üçün 160 peso lazım idi, ailənin büdcəsində isə cəmi 80 peso qalmışdı. Onda Mercedes fenini və mikseri də girov qoyur və dilucu deyir: “Əgər romanın pis

olduğunu desələr, onda vay halımıza...”

Amma nəşriyyatdan xoş xəbər gəlir: romanın nəinki yaxşı, hətta dahiyənə olduğunu söyləyirlər. Əsər çap olunduqdan sonra isə ədəbi aləmdə sanki zəlzələ baş verir. Pablo Nerudanın sözlərinə görə, bu romanın meydana çıxması Servantesin “Don Kixot”undan sonra ispanidilli ədəbiyyatda ikinci mühüm hadisə idi. Qısa vaxt ərzində Markes canlı klassikə çevrilir.

– *Əgər hər şeyə qadir bir sehrbaz olsaydınız, ilk növbədə nə edərdiniz?*

– *“Yüz ilin tənhalığı” romanını bütün nəşrlərdən çıxarardım. Və ya ən pis halda, onu yenidən yazardım. Bu kitabdan utanıram, çünki bir sıra səbəblərdən onu lazım olduğu kimi yazmağa vaxtım olmadı. (Q.Q.Markeslə müsahibədən)*

1982-ci ildə Qabriel Qarsia Markes Nobel mükafatına layiq görülür. Onun mərasimdəki çıxışı “Latın Amerikasının yalqızlığı” adı altında təqdim edilir.

Ən dürüst yalan

Qabriel Qarsia Markes gerçək həyatda da romanlardakı kimi yaşayırdı. Bəzən özü ilə qəhrəmanları arasında sərhədi itirirdi. Gerçəyə roman kimi baxmaq həyatın ağırlarını azaldırdı və belə təsəvvür yaradırdı ki, o özü hər şeyə əl gəzdirə, sonluğu dəyişə bilər. Ona görə əhvalatları da hər dəfə müxtəlif fərqli detallarla danışırı. Hər hadisəyə yenidən yaşamaq, özünə də həmin olaya yeni yanaşma şansı verirdi. Hətta memuarlarının da yarısı təxəyyülün məhsuluydu. Bu, yalan deyildi, bu ən dürüst həqiqət idi. Memuarlarına belə bir epigrafla başlayırdı: "Həyat yaşananlar deyil, onun haqqında xatırladıqların və bu barədə necə danışdığındır".

Sevgi həmişə təhlükəlidir

– Sizin üçün həyatın mənası nədir?

– Həyatın mənası əsl sevgini tapmaqdır. Sevgisiz həyat nəinki darıxdırıcı, hətta faydasızdır. İnsan ən arzuolunan xəstəliyə – eşq virusuna yoluxmasa, qapalı olar, parçalanar və məhv olar. İnsan o zaman ölür ki, onun ürəyi daha sevmir və ya sevməkdən yorulur. Sevgi heç nəyə bənzəmir, o, təbii istedadıdır. Ya doğuluşdan sevirsiniz, ya da bunu necə edəcəyinizi heç vaxt bilmirsiniz. (Q.Q.Markeslə müsahibədən)

Markesin məhəbbətə öz baxışı vardı. "Sevgi həmişə təhlükəlidir, hətta ölümcül xəstəliyə də çevrilə bilər". O əmin idi ki, həyatın əsası, qarşılıqlı anlaşmanın yeganə yolu sevgidir. O izah edirdi ki, sevgi – ən parlaq insan beynlərinin minilliklər boyu açmağa və izah etməyə çalışdığı böyük, sirli bir hissdır. Ancaq onu çözmək mümkün deyil, ona görə də həyatın özü kimi unikal və əbədidir.

yük, sirli bir hissdır. Ancaq onu çözmək mümkün deyil, ona görə də həyatın özü kimi unikal və əbədidir.

– Əgər yazıçı olmasaydınız, kim olardınız?

– Yazıçı olmasaydım, barda pianoçu olmaq istərdim. Sevgililərin bir-birini daha da güclü sevməsinə kömək edərdim. (Q.Q.Markeslə müsahibədən)

Yalnızlığın gücü, gücün tənhalığı

– Ötüb keçən illər sizdə xiffət doğururmu?

– Mən deyə bilmərəm ki, ötüb keçən illər məndə ruh düşkünlüyü yaradır. İndi, 70 yaşındayam, amma qocalığa mən həmişə hazır olmuşam. On yaşımda “Qoca” ləqəbini aldım, çünki mən daha yaşlı görünmək istəyirdim və yaşlılarımın dediyinə görə, mən yaşlılar kimi danışır və mülahizə yürüdükdüm. Özümdən daha böyük görünmək istəyi qarşısızalmaz bir arzu idi və bu məni uzun illər təqib etdi. Çox vaxt nə barədəsə danışanda qoca baba kimi göründüyümün fərqi deyildi. (Q.Q.Markeslə müsahibədən)

Uşaq yaşlarında Qoca ləqəbini almış bu adam qocalığa həqiqətən də hazır idimi? Bir dəfə yazmışdı ki, insan ata-anasına oxşamağa başlayanda qocalır. O da üzünün və qəlbinin dəyişən cizgilərini görür, nəinki özünün, bütün cəmiyyətin, mühitin dəyişdiyini görür, narahatlıq keçirirdi. Onunla bərabər onun tanıdığı, yoldaşlıq etdiyi dünya da qocalırdı. Bəlkə elə həmin an Markes dünyanı yetərinə tanımadığını anlamışdı. “Dünyamız çox sürətlə pis tərəfə doğru dəyişir və bu zərərli dəyişikliklər hər birimizdə əks olunur” deyən yazıçı artıq baş verənləri təhlil etməkdə özünü aciz sayırdı.

“Hələ uşaqlıqdan qocalığa hazıram”, – desə də, qocalığın özüylə gətirdiyi tənhalıq hissəsinə alışa bilmirdi. Ən böyük arzusu köhnə dostlarını qaytarmaq idi. Bilirdi ki, bu artıq mümkün deyil. Ona görə yox ki, onların çoxu dünyadan köçmüşdü. Ona görə ki, o, zirvəyə doğru getdikcə dostları geridə qalmışdı. Şöhrətin ən uca zirvəsinə çıxdıqdan sonra ətrafda heç kimin olmadığını və tək-tənha qaldığını anlamışdı.

“Biz axşamları Mercedeslə ikilikdə keçirir və gözümüzü telefona dikib dostlarımızın bizi çay içməyə dəvət etməsini gözləyirik. Onlar isə yəqin elə bilirlər ki, canlı abidə dəstəyi götürüb deyəcək ki, bu gün mühüm bir qəbulda olmalıdır, ya da epoxal roman yazmaqla məşğuldur və vaxtını xırda-xuruş işlərə sərf etmək fikrində deyil”.

Bu vəziyyət onu depressiyaya salırdı. 24 saat hamının gözü qarşısında olmaq və təcrid olunmaq son dərəcə ağrılı idi.

Yalnızlığın gücü, gücün tənhalığı onun romanlarının, hekayələrinin əsas mövzusu olmuşdu. Və bütün yaradıcılığı boyu sirrini çözdüyü tənhalıq ömrün qürub çağında onun özünə qayıtmışdı. Bir vaxtlar “Dinc qocalıq üçün tənhalıqla layiqli sövdələşməyə girmək lazımdır” deyən yazıçı, görünür, bu qədər realığa hazır deyildi...

Günel NATİQ

♦ 2022 – ŞUŞA İLİ

İsmayıl MƏRCANLI İMANZADƏ

ŞUŞA ETÜDLƏRİ

(lirik poema)

Ta uzaqdan boylanıb
Səni soraqlayanda
Acımadım halına.
“Zəfər yolu”yla gedib,
İllər ayrısı kimi
Qovuşdum vüsalına.
Daş köynəkli ərənim,
Zəfər müjdəli qalam –
Ulu dastanım Şuşa.
Yadlara baş əyməyən
Yenilməz şah vüqarlı –
Xanım, sultanım Şuşa.
Qoy, öpüb əzizləyim
Şəhid qanı çilənən
Daşını, torpağını.
Unut dərdi-ələmi,
Yaşa sevinclə, yaşa,
Tərtəzə növrəğini!

Varlığından söz açır
Xoş keçən hər çağımız.
Qələbə müjdəlidir
Başın üstə yellənən
Üçrəngli bayrağımız.
Dikəldikcə qəddini
Göz oxşayır al-əlvan
Çiçəyin-gülün sənin.
Təkcə ətir saçmır haa,
Dönüb daş heykələ də
Xarı bülbülün sənin...

Qayıdıbdı qoynuna
Natəvanın, Üzeyirin,
Bülbülün heykəlləri.
Xoş avazla səsləyir
Mir Mövsüm, Cabbar, Seyid
Obaları, elləri.
Gəlir Cıdır düzündən
Yenə də Xanın səsi.
Könülləri oxşayır
“Qarabağ şikəstəsi”.
“Zəfər yolu”, Daşaltı
Yolçuları elə hey
Salamlayıb, dindirir.
Al günəş, səhər mehi
Pənah xanın nigaran
Ruhunu sevindirir.

Xoş gördük,
Molla Pənah Vaqif,
Əziz şair babamız.

Görüşünə can atır
Neçə-neçə doğma
Elimiz-obamız!
Gor evini talayan,
Ruhunu odlara qalayan
Qarı düşmən
Ərən oğullarımızın
Zəhmindən xoflanıb
Yanlarını tuta-tuta
Çıxdılar aradan.
Heç zamanın özü də
Adını ürəklərdən
Silməyə qadir deyil!
Axı, sənə əbədi olaraq
Yaşamaq haqqı veribdi
Böyük Yaradan!
Ta rahat ol, gor evində –
Abad son mənzilində.
Adın bundan sonra da
Zaman-zaman, nəsil-nəsil
Yaşayacaq hamının dilində!..

Salam, Xan qızı Natəvan,
Bizim xanım-xatın
Şairə nənəməiz!
Uzun illərdən sonra
Şuşaya qayıdışın mübarək!
Dumanlı-çənli yazın,
Qarlı qışın mübarək!
Ovuclarımı qoşalayıb
Su içdim adını süsləyən
Bulaqdan.
Ruhuna tapınıb,
Sənə rəhmət dilədim
Dönə-dönə Haqqdan...

Yurdumun ərən oğulları
Bir göz qırpımında
Qayalarını dırmanıb,
Sənin harayına çatdılar.
Sədləri keçə-keçə,
Türk oğlu türkün
Yenilməyən gücünə
Tükənməyən güc qatdılar.
“Dəmir Yumruq”
Zəfər soraqlı
Bu döyüşdə də
Uğurlu sonluqla
Tamamladı öz işlərini.
Başları əzilən “hay”lara
Dönə-dönə xatırlatdı
Şərəfsiz keçmişlərini...

Dağlardan, təpələrdən
Keçən yel kimi,
Sərt enişli-yoxuşlu
Dərələrdən sel kimi
Adlayıb görüşünə gəldik,
Xəzinə qayalı, Cıdır düzlü,
Qürub çeşnili, dan üzlü
Xanım, Bəyim, Sultanım.
Əzəli-əbədi məskənim,
Yurd yerim, ünvanım.
Nəğməkar İsa bulaqlı,
Ay-ulduz nişanlı
Zəfər bayraqlı Şuşam.
Yenilməz gücünlə hayqırıb
Şimşək kimi çax!
Bir qəfil leysan kimi
Yağdıqca yağ!

Yolun-cığırın təzə
Aylı-ulduzlu gecən,
Nur saçan səhərin var.
Ta dilim gəlmir deyəm
Nalə çəkən sızılıtn,
Nisgilin, qəhərin var.
Hərdən başının üstən
Ruhuma sığal çəkən
Əlçim-əlçim çən keçir.
Şəhid ucalığından
Tanrının dərgahına
Gedən yol səndən keçir!

Beşiyisən Qarabağın,
Dil açır pöhrən-budağın.
Gözdağıdır daşın-dağın –
Yagıya-namərdə, Şuşa!

Yurdun taleyi-baxtısan.
Əbədi xanlıq taxtısan.
Nəğmə-sənət paytaxtısan –
Bir cənnətsən yerdə, Şuşa!

Nə xoşdur avazın-səsin,
Aləmə sığmır həvəsin!
Var olsun Topxanan, Kirsin –
Məlhəmsən min dərdə, Şuşa!..

Xarıbülbülün bir dadım,
Gözəl hüsnündən doymadım...
Yadında qaldımı adım –
Gələsiyəm bir də, Şuşa!

Mingəçevir şəhəri

◆ Tofiq Məliklinin 80 yaşı

TURAN SEVDALI YAŞAM ÖYKÜSÜ

◆ Ədəbi portret

*“Tarixdə Türk dili Türk milləti qədər döyüşkən olmuşdur”.
Əhməd Cəfəroğlu*

O, türkoloji araşdırmaları ilə dünya filoloji fikrini zənginləşdirməklə qalmamış, bəlkə özü də fərqi nə varmadan tarixi zaman sürəcində çeşidli səbəblərdən kökünü, kimliyini, orta q keçmişini unudaraq yabançı toplumlara çevrilən türk soylarını biri-birinə tanımaq kimi ağır missiyaya yüklənmişdir. Haqqında yazılan portret-oçerklərin birində “Türkü türkə tanıdan türkoloq” kimi dəyərləndirilməsi burdan qaynaqlanır.

Milli-etnik mənsubiyyəti ilə Azərbaycana bağlansa da, araşdırmaları Türk Dünyasının sınırlarına sığmayan bir genişliyə sahib olan Tofiq Məlikli, yaradıcılığının elmi tutumu ilə çağdaş dünya türkologiyasının önəmli şəxsiyyətlərindən biridir. Yalnız əsərləri ilə deyil, şəxsiyyəti, xarakter bütövlüyü, keşməkeşli ömürlüyü ilə fərqlənən alim üçün türkoloq olmaq, sadəcə, türk dilini və ədəbiyyatını araşdırmaq, filoloji müstəvidə təhlillər və dəyərləndirmələr aparmaq anlamına gəlmir, bundan daha geniş məzmun daşıyır.

Tofiq Məlikli öz sələflərinin faciə ilə bitən taleyi timsalında rus-sovet mühitində türkoloji araşdırmalarla uğraşmağın nə demək olduğunu anlayan, bu işin ağırlığını, məsuliyyətini yetərincə dərk edərək fəaliyyət göstərən bilim adamıdır. Bu isə təbii olaraq onun alimliklə yanaşı, aydın kimi mövqeyə sahib olduğunun göstəricisidir. Onun araşdırmalarının başqa bir özəlliyi Türk Dünyası ədəbiyyatını ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə deyil, dünya ədəbiyyatı ilə əlaqə və vəhdətdə dəyərləndirilməsindədir.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Türk dili və ədəbiyyatı bölümünü bitirmiş, 1966-1969-cu illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının Asiya Xalqları İnstitutunda elmi araşdırmalarını davam etdirmiş, Sovetlər Birliyinin Türkiyə Cümhuriyyəti səfirliyində müşavir olmuş

(1976-1978), Venetsiya Universitetinin Şərq bölümündə (1985) və Strasburq Universitetinin türkologiya kafedrasında (1986) mühazirələr oxumuş (1985) alimin elmi-nəzəri araşdırmaları klassik və müasir türk ədəbiyyatının aktual problemlərinə söykənir.

Moskva Dövlət Linqvistikası Universitetinin Şərq dilləri bölümündə professor, həmçinin bu tədris ocağının yanında Türk Dili və Kültürü Mərkəzinin başqanı olması onun türkoloji tədqiqatlarına yön vermiş, araşdırmalarının intensivliyini təmin etmişdir.

1988-cı ildə Tofiq Məliklinin təşəbbüsü ilə türkologiyanın problemlərinin daha dərinlən öyrənilməsi üçün Sovetlər Birliyi və Türkiyə alimlərinin birgə fəaliyyəti ilə Bakıda Dədə Qorqud Kollokviumu təşkilənməsi, o dövrlərdə xeyli gənc olmasına baxmayaraq, elmi-mədəni çevrədə ciddi nüfuz qazanmasının göstəricisidir.

Moskvada dövrün görkəmli alimlərindən Ədhəm Tənışev, Əziz Şərif, Əkbər Babayev, Xəliq Koroğlu, Qəzənfər Əliyev, Saleh Əliyev, Çingiz Hüseynov və başqaları ilə eyni ədəbi-mədəni çevrədə yaşayıb-yaratması, onlarla yaxından əlaqə və ünsiyyətdə olması Tofiq Məliklinin elmi yaradıcılıq dünyasının formalaşmasına ciddi təsir göstərmişdir.

Elmi fəaliyyətində daha çox Türkiyə ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalara üstünlük verən müəllifin rus və türk dillərində qələmə aldığı "60-cı illərin əvvəli, 70-ci illərin sonunda türk şeiri" (Moskva, 1980), "Nazım Hikmət və Türkiyənin yeni şeiri" (Moskva, 1987), "Türkiyə ədəbiyyatı: kökləri və budaqları" (Moskva, 1998), "Türkoloji araşdırmalar" (Bakı, 2008), "Türkiyə ədəbiyyatı tarixi" (Moskva, 2009), "Nazım Hikmət: poeziya və poetika" (İstanbul, 2014), "Dahinin tənhalığı: Fəzil Hüsni Dağlarca" (Moskva, 2014), "Türkoloji və filoloji problemlər" (Bakı, 2017) kimi kitabları Rusiya, Türkiyə və Azərbaycan ədəbi-elmi mühitində rəğbətlə qarşılanmışdır. Hazırda müəllif ədəbi-elmi fəaliyyətini doğma vətəni Azərbaycanda davam etdirməkdədir.

Bütövlükdə, Tofiq Məliklinin tənqid və ədəbiyyat tarixi ilə bağlı araşdırmaları daha çox türkoloji yönümlüdür. O, bir tərəfdən, Türkiyə ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı çoxyönlü tədqiqatlar aparmış, digər tərəfdən, XX yüzildə bu ədəbiyyatın çeşidli problemlərini incələyib ümumiləşdirmişdir. Alimin türkoloji araşdırmaları Türkiyə ədəbiyyatının Rusiyada və bütövlükdə dünyada tanınmasında önəmli rol oynamışdır.

Şərq və Qərb mədəniyyətinə dərinlən bələd olan Tofiq Məliklinin araşdırmalarında əski türk yazılı abidələri önəmli yer tutmaqdadır. Bəhs olunan abidələri bədilik müstəvisində təhlil obyektinə çevirən tədqiqatçı "əpifan hekayə" kimi səciyyələndirdiyi mətnlərin janr xüsusiyyətlərinin ənənəvi qəlib və ölçülərlə dəyərləndirilməsini mümkün hesab edir.

Tofiq Məliklinin "Türkiyə ədəbiyyatı: köklər və budaqlar" adlı tədqiqatında araşdırmaya cəlb olunan tarixi-ədəbi proses məhdud çərçivədə deyil, dünya ədəbiyyatı bağlamında dəyərləndirilir. Onun təhlillərində Türkiyə ədəbiyyatının bəhrələndiyi, təsirləndiyi qaynaqlar çözülmüş, onun aparıcı xətləri müəyyənləşdirilmişdir.

“Türkiyə ədəbiyyatı tarixi” kitabında müəllif ən qədim dövrlərdən başlayaraq çağdaş dönmə qədər bu ədəbiyyatın keçdiyi təkamül yolunu izləmiş, mərhələ təsnifatını vermiş, aparıcı inkişaf təmayüllərini müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqatçının qədim, orta çağ, klassik dönmə, XIX əsr (Tənzimat və Sərvəti-fünun ədəbiyyatı), XX yüzildə isə yeni türk ədəbiyyatının keçdiyi aşamaları əhatə edən təsnifatı elmi tutumu və nəzəri yanaşma tərzinin orijinallığı ilə seçilir. Araşdırıcı hər bir dövrün tarixi-mədəni mühiti fonunda ədəbi cərəyan və istiqamətlərdən bəhs etmiş, aparıcı şəxsiyyətlərinin yaradıcılığını dəyərləndirmişdir.

Tofiq Məliklinin araşdırmalarında yeni türk poeziyasının aparıcı istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, onun başlıca nümayəndələrinin yaradıcılıq yolu sistemli şəkildə çözülmüş, bu sənətkarları biri-birinə bağlayan aparıcı poetik ilmlər incələnməmişdir. Tədqiqatçının apardığı qarşılaşdırılmalı təhlillər yeni türk poeziyasının ideya-estetik mahiyyətinin aşkarlanmasını və dünya ədəbiyyatındakı yerinin müəyyənləşməsinə şərtləndirmişdir.

Müəllifin ümumtürk ədəbiyyatı tarixi konsepsiyasında sovet türkologiya məktəbinin ideoloji yanlışlıqları və birtərəfliliyi tənqid olunmuş, dünya türkoloji fikrinin aparıcı yontəm və prinsiplərindən bəhrələnilmişdir. Tarixi-mədəni prosesə bu cür fərqli yanaşma təzi onun araşdırmalarının elmi-nəzəri üfüqlərini xeyli dərəcədə genişləndirmişdir.

Tofiq Məliklinin araşdırmaları vətəndaşlıq amalına köklənən çalarlarla zəngindir. Bu səbəbdən onun türkoloji mülahizələrində elmi qənaətlərlə yanaşı, siyasi mövqe də duyulmaqdadır. Başqa deyimlə, o, bir alim kimi yalnız ayrı-ayrı türk xalqlarının ədəbiyyatını araşdırmaqla qalmamış, həmçinin bu ədəbiyyatın Türk Dünyasının birliyinə, bütövlüyünə aparan məqamlarını önə çəkməklə böyük bir missiyanı gerçəkləşdirmək yönündə çalışmışdır.

Ədəbiyyatşünas alimin yaradıcılığında dünya şöhrətli türk şairi Nazim Hikmətlə (1902-1963) bağlı araşdırmalar önəmli yerlərdən birini tutur. Əkbər Babayev, Radi Fiş, Anar, Aqşin Babayevlə yanaşı, Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqi və tanılmasında onun xidmətləri danılmazdır. Nazim Hikməti yeni türk poeziyasının banisi hesab edən tədqiqatçı Türkiyə şeirinin ideya-məzmun və forma-sənətkarlıq baxımından yeniləşməsində onun yaradıcılığının müstəsna rol oynadığını vurğulamışdır. “Nazim Hikmətin poeziyasında baş verən radikal dəyişmələr, onun durmadan yeni şeirin şəkli və forma axtarışları, nəticədə məntiqi olaraq şairi tamamilə yeni şeir sistemini – sərbəst şeiri yaratmağa yönəldir və bu sistem sayəsində o, xalqın danışiq dilini poetik səviyyəyə yüksəltmiş olur. Nazimin bu “inqilabı” sayəsində sərbəst şeiri çağdaş türk ədəbiyyatında əsas poetik sistemə çevrilmiş olur”.

Araşdırıcının Nazim Hikməti “poeziya inqilabçısı” adlandırması, onun türk şeirinin yolgöstərəni mövqeyinə yüksəlməsini dönə-dönə vurğulaması, yazılarının poetik özəlliklərini ən zərif detallarına qədər incələməsi təsadüfi deyildir. Bu yanaşma, hər şeydən öncə, şairin türk poeziyası tarixində önəmli dəyişikliklərə imza atması, yenilikçi statusu ilə şərtlənir.

Göründüyü kimi, müəllifin Nazim Hikmətlə bağlı araşdırmaları yalnız dahi şairin yaradıcılığının deyil, bütövlükdə sərbəst şeir nəzəriyyəsinin təhlili və dəyərləndirilməsi baxımından önəmlidir. Alimin araşdırma obyektinə bu tərzdə yanaşması Nazim Hikmət yaradıcılığının sərbəst şeir poetikası kontestindən kənarda duyulması və duyurulmasının mümkünsüz olduğundan qaynaqlanır.

Tofiq Məliklinin Nazim Hikmətlə bağlı araşdırmalarında böyük türk şairini Azərbaycana bağlayan məqamlara, özəlliklə milli ədəbiyyatda sərbəst şeirin yaranması və inkişafı prosesində bu faktorun önəmli rol oynadığına diqqət yetirilmişdir.

Məşhur Türkiyə şairi Fazil Hüsni Dağlarca (1914-2008) ilə uzun illər yaxın dostluq münasibətində olan, sıx yaradıcılıq əlaqələri saxlayan müəllifin onunla bağlı araşdırmaları yalnız elmi-nəzəri yönümü ilə deyil, həmçinin canlı təəssüratdan qaynaqlanan bioqrafik özəllikləri ilə şərtlənir. “Çağdaş Türkiyə poeziyasının klassiklərindən olan Fazil Hüsni Dağlarcanın yaradıcılıq yolu hər zaman özünün təkrarolunmazlığıyla fərqlənmişdir. Çoxsaylı axın və məktəblərdən kənarda qalaraq, bütün ömrü boyu inadla və durmadan poeziyada özünü və özünəxas olanı axtarmışdır. Fazil Hüsni'nin məhz özünəməxsusluğa can atması, ədəbiyyatda öz sözünü demək istəyi, milli mədəniyyətdə sırf özünə aid yeri tapmaq cəhdləri Dağlarca yaradıcılığını “tənha məktəb”, “türk poeziyasında başlı-başına bir cərəyan” kimi qiymətləndirməyə əsas vermişdir. Bu təsnifatı inkar etməyərək, əlavə etmək istədik ki, hər şeyə rəğmən, Fazil Hüsni yaradıcılığı türk ədəbiyyatı və mədəniyyətilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. ...Onun poeziyası çağdaş türk ədəbiyyatının bədii simasının təşəkkülünə sürəkli təsirini göstərmişdir və bu gün də göstərməkdə davam edir”.

Fazil Hüsni Dağlarca ilə ilk dəfə 1969-cu ildə A.S.Puşkinin Moskvada keçirilən yubileyində tanış olmuş araşdırıcı 2008-ci ilə – şairin vəfatına qədər onunla yaxın dostluq münasibəti saxlamış, görüşmüş, yazışmış, fərqli mövzularda müzakirələr aparmışdır. “Uzun illər İstanbula hər inkişafda ilk işim Fazil Hüsni Dağlarcaya zəng etmək olurdu. Telefonun dəstəyindən tanış səsi eşidilirdi.

– Sənsən? Xoş geldin. Səni “Vaqon”da gözləyirəm.

İstanbulun Asiya yaxasına, Kadıköyə gedən bərəyə minib, Fazil Hüsni'nin 70-ci illərdən bəri yaşadığı Mərmərə sahilində yerləşən “Vaqon”a gəlirdim. O, haylı-küylü, qələbəlik Avropa yaxasındakı Aksaraydan buraya köçmüşdü. Burada – havasında ötən əsrlərin əks-sədası duyulan, sakitliyini yalnız ləpələrin ahəngdar, kəsilmək bilməyən səsi pozan Kadıköydə şair rahat nəfəs alır və işləyirdi”.

Tofiq Məliklinin 1974-cü ildə hazırlayaraq yayınladığı müasir Türkiyə şairlərinin şeirlərindən ibarət “Şəhər, axşam və sən” adlı antologiya o dönmənin qapalı sovet siyasi mühitində türk ədəbiyyatı ilə yetərinə tanış olmayan Azərbaycan oxucuları tərəfindən aşırı həssaslıqla qarşılanmışdır.

Türkoloji araşdırmalarla yanaşı, orijinal, bənzərsiz şeirlərin müəllifi kimi də tanınan Tofiq Məliklinin poetik axtarışları və tərcümələri “Duyğuların

ən gözəli" (1978), "Ayrılıq heykəli" (2012) kimi şeir kitablarında toplanmışdır. Yazarın müxtəlif illərdə qələmə aldığı "Mavi dünyamız içində mahnımız", "Zəngli saatın nağılı", "İkiyə bölünmələr", "Qovaq ağacı", "Kimdir, nədir həyatı sevdiren mənə?", "Ayrılıq heykəli", "Suçmu sevmək vətəni?", "Dünyanın ən gözəli", "Dilim", "Tək misralı şeir", "Siz gecəni sevirsinizmi?", "Şeir oxudun", "Xahiş" və bir çox digər şeirləri vətən sevgisi, yurd həsrəti, ayrılıq, kədər, həsrət motivləri ilə süslənmiş bədii nümunələr kimi diqqət çəkir.

Tofiq Məliklinin şeir yaradıcılığı, sadəcə, ədəbiyyatın bəlli bir növü ilə uğraşmaq anlamını daşımır, daha çox yaşanılan ömrün, taleyin, duyğuların elmə sığmayan məqamlarının ifadə edilməsi məqamına söykənir.

**Sus, danışma,
sözlərlə adıləşir
duyğuların ən gözəli...**

Bu poetik misraların yaratdığı dolğun bədii mənzərə həyatın romantikasını bütün gözəlliyi ilə canlandırmaqdadır. Sözün görünməz dərinliklərində dalğalanan sükut metaforu xatirələr dünyası ilə görünməz ilmərlə bağlandığından fərqli bir görüntü yaradır.

Müəllifin bədii axtarışlarında özəl yeri olan "Suçmu sevmək vətəni?" şeiri millətin, yurdun taleyinə biganəliyin, hissizliyin, duyğusuzluğun sərt bir dillə qınandığı poetik lövhədir. O, ölkəni soyub talayanları, toplumu nağıllarla, laylalarla uyudanları durdurmağa, xalqını azad, qürurlu görmək üçün xoşbəxt gələcək qurmağa səsləyir.

**Suçmu sevmək vətəni?
Yəni,
Uğurlarına sevinmək
Paylaşmaq acısını, dərini?**

"Bədbin bir axşamda yazılmış qütbət şeiri" ilk baxışda müəllifin vətən həsrətini əks etdirən təsirli poetik lövhə kimi görünə də, mətnin dərinliklərində, hecaların məsamələrində gizlənən həzinlik onun fəlsəfi yükünə ağırlıq qatır. Qütbətdə yaranan duyğu seli ilə yüklü bütün şeirlər kimi bu yazının ayrılığa, həsrətə bükülü misraları ağrı, acı, göynərti qoxumaqdadır.

**Qütbətdə hər şey böyükdür –
Xəyal da,
Düşüncələr də,
Yuxular da...
Nə hikmətsə,
Qütbətdə xüsusilə böyükdür –
Qəlbləri göynədən göz yaşı
Qəmli gözlərdə.**

Fərdi poetik üslubun başlıca parametrlərinin aşkarlandığı "Çətin iş" adlı şeirdə müəllif insan ömrünün təzadları fonunda vətən sevgisinin fərqli çalarlarını əks etdirərək qənaətlərini hökmlərlə tamamlayır. Şeirin into-nasiyası, təkrarsız ritmi söylənən fikirləri adilikdən çıxararaq, bütün bunların arxasında sayrıışan həqiqəti görməyə imkan verir.

**Çətindir –
 Alnı açıq yaşamaq,
 Sinə gərmək yalana,
 alçaqlığa,
 Çətindir qorumaq
 gerçəyi, həqiqəti,
 ədaləti, sevgini.
 Bilirəm,
 Çətindir qorumaq
 Səni ana südüylə bəsləyən,
 Varlığınla sevdiyin
 məmləkətini!**

Şairin "Ayrılıq heykəli" şeiri həyatının ümumi axarı, ahəngilə səsleşən, gerçək yaşantılardan qaynaqlanmaqla yanaşı, metafizik mənaların sərgiləndiyi bədii örnəklərdən biridir. Əvvəlki yazılarındakı üslubi keyfiyyətlərin mükəmməl şəkildə təkrarlandığı mətndə ayrılıq bədii başlanğıc kimi seçilsə də, gerçək anlamdan qoparaq metaforik mənə daşıyır, tam fərqli bağlamda simvollaşır.

**Uzaqlaşan qatarın tıqqıltısı,
 İxtiyar vağzal saatının paslı əqrəbləri,
 Feilin keçmiş zaman şəkilçisi,
 Yaradır
 Kimsəsiz perronda
 Yeni bir
 Ayrılıq heykəli.**

Müəllifin "Ayrılıq heykəli" kitabına "Bizim də payımıza yazmaq düşüb" adlı ön söz yazmış Nəsim Nəbioğlu öz şair həmkarının yaradıcılıq dünyasının özəlliklərini belə ümumiləşdirir: "Mənə elə gəlir ki, Tofiq Məliklinin şeirlərinin əsas qəhrəmanı elə onun özüdür. Həyatın sınaqlarına dözə-dözə qürbətdə yaşayan şair şeirlərinin hansı uğurlar qazanacağını özü əvvəlcədən bilməsə də, əminliklə deyə bilərəm ki, onun hər misrasında həyata məhəbbət, mübarizlik əzmi çırpınmaqdadır".

Tofiq Məlikli həmçinin Nazim Hikmət, Yaşar Kamal, Fakir Baykurt, Fazil Hüsni Dağlarca, Orhan Pamuk və başqa Türkiyə yazarlarının əsərlərini rus dilinə çevirərək nəşr etdirmişdir. Özəlliklə, onun ruscaya çevirmələri içərisində Nobel mükafatı laureatı Orhan Pamukun "İstanbul: xatirələr və şəhər" romanı diqqəti çəkməkdədir. İlk nəşrindən sonra qısa sürə içərisində müxtəlif nəşriyyatlarda romanın təkrar-təkrar yayınlanması bir tərcüməçi kimi onun peşəkar fəaliyyətinin göstəricisidir.

Müəllifin "Suyu axtaran adam" (2019) adlı avtobioqrafik romanı onun keçdiyi ömür yolunun, uşaqlıq, yetkinlik və kamillik çağlarının, bütövlükdə yaşam tarixçəsinin görünən və görünməyən səhifələrinə yetərinə işıq tutmaqdadır. Memuar janrının çalarları qabarıq şəkildə duyulan, canlı izlənilmələrə, fakt və sənədlərə dayanan, bədii-publisistik üslubun qovuşduğu qələmə alınmış roman yazarın ədəbi portretini canlandıran dolğun

yaradıcılıq örnəyidir. Tofiq Məliklini bütün yönərlə tanımaq və anlamaq üçün bu romanın dərinədən incələnməsinə ehtiyac vardır.

Romanda sovet siyasi rejimi dönəmində dəmir pərdə ilə sınırlı ölkənin oxucusu üçün əlçatmazlığın əfsanələşdirdiyi Türkiyə yazarları ilə bağlı səhifələr ilgi çəkməkdədir. Özəlliklə, məşhur türk yazarı Orxan Kamalın “Yad qızı” romanının rusca yayınlanmasından sonra, 1971-ci ildə xanımı ilə birgə Moskvada olarkən metroda qarşılaşdığı bir səhnə maraq doğurur. “Günorta olduğundan vaxonda sənişin az idi. ...Birdən qarşıda oturan bir gənc qızın Orxan Kamalın romanını oxuduğunu gördüm.

– Orxan bəy, qarşımızda oturan qız Sizin romanınızı oxuyur, – dediyimdə o gülümsəyərək:

– Zarafat etmə, – dedi.

Mən keçib o qızın yanına oturdum:

– Qarşınızda oturan bu incə bığlı adam oxuduğunuz kitabın yazarıdır. İstəyirsiniz, Sizi onunla tanış edim.

Gənc qız bir mənə, bir Orxan bəyə baxdı:

– Siz, görünür, tanış olmanın orijinal yolunu tapmışınız.

– Yox, – dedim. – O adam həqiqətən əlinizdə tutduğunuz kitabın müəllifidir, adı da Orxan Kamaldır, inanmırsınızsa, kitabın arxasındakı şəkə baxın”.

Qız bir şəkə, bir Orxan bəyə baxıb durdu, daha sonra gedib Orxan bəyin yanında oturdu və kitabı imzalamasını xahiş etdi. Orxan Kamal kitabı vərəqlədikdən sonra imzalayıb qıza qaytardı və əsər haqqında onun fikrini öyrənmək istədi.

– Çox maraqlı əsərdir. Romanı yalnız mən deyil, çoxları bəyənir və oxuyur. Kitab satılıb qurtardığından, onu oxumaq üçün rayon kitabxanasına getdim, ancaq istəyənlər çox olduğundan iki ay növbə gözləməli oldum. Üç-dörd günə kitabı oxuyub qaytarmalıyam, – dedi.

Gənc qız növbəti stansiyada bizə əl edib vaxondan çıxdı. Orxan bəy:

– Tofiqciyim, bu sənin qurduğun oyun olmasın, – dediyində mən:

– İstəyirsiniz, elə buradan bir rayon kitabxanasına gedək, görək o qız doğrumu deyir?

Bu sözdən sonra qonağımızın üzündə bir məmnunluq, təbəssüm peyda oldu. Bəlkə, o gün Orxan Kamal Sovet İttifaqı kimi bir ölkədə məşhur olmanın sevincini, qürurunu yaşayırdı”.

“Suyu axtaran adam” avtobioqrafik romanı həmçinin bəhs olunan dönəmin gerçək mən-zərəsini canlandırır, özəlliklə, sovet siyasi rejiminin bir çox gizlinlərini aşkarlayan mətn kimi dəyər daşımaqdadır. Əsərdə keçmişə dönüşün, onu yenidən, çağdaş baxış sferasında təqdim etməyin təməlində bütün yaşanılanların zəruriliyinin, qaçılmazlığının, örnək ola biləcəyinə inamın dayandığı şübhe doğurmur.

“Su axtarmaq və suyun mənbəyini tapmaq çox zəhmətli bir işdir. Tofiq Məlikli qələmi ilə su axtararkən bizi də özü ilə keçmişə aparır” (Orxan Aras).

Romanda əsasən xronoloji ardıcılıq gözlənilsə də, yeri gəldikcə keçmişə ekskurs edilişi təsvir olunan hadisə və əhvalatların canlılığının təmini, unudulan məqamların yerinə qoyuluşu baxımından önəmlidir.

İndiyədək Tofiq Məliklinin elmi-nəzəri və bədii irsi haqqında çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, bu yazılarda onun ayrı-ayrı əsərləri incəlenmiş, yaradıcılıq dünyasının gizlinlərinə baş vurulmuş, ədəbi portretinin yaradılmasına çalışılmışdır.

Sovet Türkologiya Komitəsinin sədri, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Ədhəm Tənişev diqqəti yaxın dostu və həmkarının ədəbi-elmi şöhrətinin miqyasına yönəldərək yazır: “Tofiq Məlikli böyük şərqşünas alim kimi türkologiya inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. Türk ədəbiyyatı və ortaq türk mədəni irsinin araşdırılmasında yeni istiqamətlər onun adı ilə bağlıdır. Tofiq Məlikli daha çox türk milli kultür gələnlərinin ən ciddi problemlərinə, türk ədəbiyyatları və mədəniyyətlərinə hakim olan varislik məsələlərinə diqqət yetirir. Onun kitablarında və çoxsaylı məqalələrində problemin mahiyyətinin ardıcıl şəkildə aşkarlanmasına cəhd edilmişdir”.

Yazıçı Anar isə, uzun illər dostluq etdiyi “şəxsiyyətində yüksək peşəkarlıq, çalışdığı sahənin kamil uzmanlığıyla bərabər dünyada baş verənlərə biganə qalmamaq, özəlliklə doğma xalqının ictimai, ədəbi problemlərinə həssas münasibət” sərgiləyən Tofiq Məliklinin yaradıcılığını elmi və sosial müstəvidə dəyərləndirir. Tofiq Məlikli fenomenini fərqli baxış bucağından göstərməyə çalışan tənqidçi Südəbə Ağabalayevanın qənaətinə, onun “elmi və ictimai fəaliyyəti sanki türkün, türk dilinin, türk mənəviyyatının gücünü, yerini və dəyərini dərk etməyin vacibliyinə inandırmağa köklənmişdir”. Lakin yazılan araşdırmaların içərisində Azərbaycanın görkəmli tənqidçi və ədəbiyyat araşdırıcısı professor Yaşar Qarayevin mülahizələri müəllifin ədəbi şəxsiyyətini daha sərrast şəkildə ifadə etməkdədir: “Tofiq Məlikli hardadırsa – Azərbaycan ordadır”.

Səksən yaşın zirvəsi – hər bir yazar üçün yüksəltdiyi ucalıqdan dönüb geriye boylanmaq, yaşadığı ömrü bütün çılpalığı ilə dəyərləndirmək, uğurları, uğursuzluqları, etdikləri, edə bilmədikləri ətrafında düşüncələrə dalmaq fürsətidir. Müəllifin anadan olmasının səksən illik yubileyinə həsr olunmuş “Türkün özü və sözü” adlı kitabı onun haqqında qələmə alınmış tanıtım, esse və portret yazıları, müxtəlif səpkili araşdırmalar, müsahibələr, həmçinin əsərlərindən seçmələr daxil edilmişdir. Əlbəttə, təqdim olunan nəşrin yazarın ədəbi kimliyini bütün genişliyi ilə canlandırdığını düşünmək doğru olmazdı. Çünki bunun üçün daha əhatəli və sistemli araşdırmalara ehtiyac vardır. İndilikdə isə bu kitab müəllifin zəngin yaradıcılıq dünyasının mahiyyəti və istiqamətləri, onun elmi-nəzəri düşüncəsinin üfüqləri haqqında müəyyən təsəvvür oyatmaqdadır.

İnanırıq ki, Tofiq Məlikli elmi və bədii axtarışlarını bundan sonra da davam etdirəcək, Azərbaycan ədəbiyyatına, özəlliklə Türk Dünyası mədəniyyətinə yeni-yeni əsərlər bəxş edəcəkdir.

Vaqif SULTANLI

♦ Rüstəm Kamalın 60 yaşı

Rüstəm KAMAL

Filoloji essələr

Mirzə Cəlilin “qonağı”

Müşahidələr göstərir ki, qonaq motivi yalnız Mirzə Cəlil nəsrinin semantik məkanını təşkil edən əsas invariant süjet motivlərindən biridir. Motiv analizi (B.Qasparov) və sərbəst assosiasiyalar metodikası (Z.Freyd) qonaq motivinin Mirzə Cəlil mətnlərində təkrarlanma intensivliyini bərpa etməyə imkan verir.

“Qonaq” həm də yazıçının təhtəşüür gizlinlərini ifadə edən ən fəal bir arxetipdir. Təhtəşüurun isə öz dili var. Onun deşifrəlməsi arxetiplər səviyyəsində mümkün olur. Ona görə də Mirzə Cəlil nəsrinə semiotik hadisə kimi deyil, həm də psixi hadisə kimi baxmalıyıq. Onun hər cümləsi, ifadəsi təfəkkürünün və emosiyasının məhsuludur.

Personajların bir-biri ilə dialoji münasibətləri, ilk təması “ev sahibi-qonaq” modeli üzrə və semantik məkanların hüdunda qurulur. Mirzə Cəlil qonaq motivi ilə hadisə yaratma gücünə malik sənətkardır. “Mətnə hadisə personajın semantik məkanın sərhədini keçməsidir” (Y.M.Lotman). Qonaqlıq hadisəsi subyektin bir məkandan başqasına keçidi ilə və semiotik qarşıdurmaların (ölü-diri, qapalı-açıq) müstəvisində gerçəkləşməsi ilə baş tutur. Bir qayda olaraq, qonaq açıq məkandan (yoldan, küçədən) qapalı məkana (evə, mehmanxanaya, karvansaraya) daxil olur. “Qasım əmi istədi ulağı sürə, amma Molla Cəfər əlindəki çilingi ilə ulağın başını öz evinə tərəf qaytarıb, yapışdı Qasım kişinin yaxasından ki, gərək bizə gedib, mənə qonaq olasan” (“Pirverdinin xoruzu”).

Xalqımızın inanc düşüncəsində, adət-ənənəsində qonağın (müsafirin) yeri həmişə yüksək şərəfləndirilib, onu qutsal varlıq kimi (“Allah qonağı”) qəbul ediblər. Amma Mirzə Cəlilin satirik-ironik pafosu qonağın sakral statusunu profanlaşdırır. Xudayar bəy eşşəyi ilə birlikdə qonaq qalmalı olur. “İndi hava qaranlıqlayır, mən kəndə qayıda bilmərəm. Mən özüm də gərək

qalam, eşşək də gərək qala. Bu gecə sənə qonağam, Kərbəlayı Səfər əmi.

– Qonaqsan, gözüm üstə yerin var. Əlbəttə, indi da getmək olmaz. Hava lap qaranlıqlayır. Di burda niyə durubsan? Buyur gedək mənzilə” (“Danabaş kəndinin əhvalatları”).

Mirzə Cəlil nəsrinin bir özəlliyi də qonaq etiketindən və “qonaq xronotopu”ndan süjetqurma və təhkiyə sistemində geniş istifadə etməsidir. Qonaq xronotopu qonaqgetmə-qonaqqəlmə sosial-ritual davranış aktını deyil, həm də “qonaqlıq” situasiyasını (ziyafəti) ehtiva edir. “Qonaq xronotopu”nun (M.M.Baxtin anlamında) gerçəkləşdiyi məkanlardan biri mehmanxanadır, yaxud karvansaradır. Mehmanxana, karvansara pragmatik-funksional məkan olsa da, psevdoyaşamı, müvəqqətiliyi simvolizə edir. İnsanlar müəyyən zaman ərzində bir yerdə olsalar da, onları heç nə birləşdirmir: “Tiflisdə, “İslamiyyə” mehmanxanasının üçüncü nömrəsinə iki nəfər musafir düşmüşdü; ikisi də naxçıvanlı idi. Biri bəzzaz Məşədi Heydər idi, biri də ayaq üstə alış-veriş eləyən Məşədi Qulamhüseyn idi.

Həmin gün mehmanxanaya bir nəfər də gəldi düşdü, bu da Şirvanlı Məşədi Məmmədbağır idi ki, özgə nömrələrdə yer olmadığından qabaqkı məşədilərin razılığı ilə həmin üçüncü nömrəyə bir kravat qoydurdu, bunlara yoldaş oldu” (“Nigarançılıq”).

“Poçt qutusu” hekayəsinin məhz qonaqlıq situasiyasında “bəxti açılır”. Yazıçı həmin günü belə xatırlayır: “Min doqquz yüz üçüncü ildə xəstə övrətimi Tiflisə gətirib burada “Şərqi-Rus” sahibi Məhəmməd ağa Şahtaxtılıya rast gəldim. Məhəmməd ağa küçədə mənə rast gəldi və apardı “Ammona” yeməxanasına. Orada məni qonaq elədi və məndən soruşdu ki, yazıdan-pozudan nəyin var?

Mən cibimdən Novruzəlinin poçt qutusuna kağız salmaq hekayəsini çıxartdım verdim Məhəmməd ağaya” (“Xatiratım”).

“Qonaq” yazıçının avtobioqrafik obrazlarından və statuslarından biridir (“Molla əmi”, “Axund Molla Nəsrəddin”, “Molla Dadaş” adları ilə çıxış edir). Ya onu tanımadığı, təsadüfən görüşdüyü şəxs qonaq dəvət edir: “Molla Fərzəli” hekayəsinin qəhrəmanı. Molla Fərzəli İrandan gəlmiş “bir qərib molla”dır. İş-peşəsi məsciddə mərsiyə oxumaqdır. Molla Fərzəlinin əsl mahiyyəti təhkiyəçinin evində (gecələr müəmmalı davranışı, hər səhər hamama getməsi) qonaq olarkən açılır.

“Hələ ki, mərsiyə tamam oldu və məscid sovuşdu, mən də camaatla çıxdım küçəyə, gördüm ki, haman tanıdığım molla mənim dalımcə gəlir. Mən buna tərəf çönüb baxanda bu mənə çox ədəblə dedi:

– Axund Molla Nəsrəddin, bu gecə sizə qonağam.

Dedim:

– Qonaq allah qonağıdır. – Və üz qoyduq bizim mənzilə tərəf” (“Molla Fərzəli”).

“Şeir bülülləri” hekayəsində həmin vəziyyət təkrarlanır:

“– Molla Dadaş, bir gəl bizə!

Məni dəvət edən mənim köhnə dostlarımdan biri idi ki, adını burada söyləməyi lazım görmürəm. İkinci və üçüncü dəfə küçədə rast gəlib, dostumdan həmin dəvəti eşidəndən sonra bir gün axşamçağı getdim onlara”.

Bir həmsəri küçədə onu (təhkiyəçini) tutub saxlayır, ısrarla və xahiş-minnətlə qonaq dəvət edir. Təhkiyəçi birinci dəfə ondan qurtulsa da, axırda ələcsiz qalıb “qonaq dəvət etmə” ritual oyuna girməli olur: “Axşam vaxtı çay içdiyim yerdə bir adam məni çağırırdı. Başımı qaldırıb gördüm ki, Qurbanqulu bəy əllərini belinə qoyub, başını da bir az dikəldib, bizim akoşkaya tərəf boylanır. Mən cavab vermədim.

– Molla əmi, salaməleyküm. Buyur bizə, çay içək.

Dedim:

– Bəy, hazır çayımız stolun üstündə. Sən qabaqca özün buyur bizə. – Və uşağı göndərdim küçə qapısını açsın.

– Molla əmi, and olsun sənə canına, gəlmənəm; sən qabaqca bizə təşrif gətirməsən, mən sizə gəlmənəm” (“Zırrama”).

“Oğru inək” hekayəsində təhkiyəçi özünü qonaq kimi təqdim edir: Çünki yalnız “qonaq gözü” ilə, “gerçək şahid” kimi hadisənin, insanların davranışının mənasızlığını dərk etmək mümkündür. Ona görə də əhvalat birinci şəxsən – qonağın dilindən verilir: “Qaraqılçılıq kəndində bizim yaxın qohumlarımız yaşayır. Onun üçün də mən il olmaz ki, buraya qonaq getməyəm” (“Oğru inək”).

Qonaq ya yad və uzaq məkandan gəlir. “Əvvələn” biz çox ac idik. Havanın belə soyuq vaxtında nə qədər yol gəlib, yorulub, bir elə isti yer və qonaqdust sahibxanə axtarırdıq ki, bir növ rahat olaq. Saniyə, əhli-beytdən ayrı düşüb və qış mövsümünü qütb vilayətə səfər etməkdən bizim ümdə məqsədimiz üz döndərmə idi” (“Kişmiş oyunu”). Ya da personaj qonaq getmə etiketində sui-istifadə edir. İki ac dost başsağlığı vermək bəhanəsi ilə İran konsulunun evinə qonaq qismində təşrif buyururlar (“Konsulun arvadı”).

Qonağı “özgəlik”, “yadlıq” statusundan çıxarıb, “özününkü”ləşdirməyin ilk vacib mərhələsi onu yeməyə dəvət etməkdir. “Molla Cəfər Qasım əmini evinə aparıb qayğanağa qonaq elədi” (“Pirverdinin xoruzu”).

Qonağı evə dəvət etmək, əslində, yeməyə, süfrəyə dəvət etmək deməkdir. “Sirkə” hekayəsinin süjeti qonaqlıq situasiyasından – nahara dəvət etmədən başlayır. Dəvət təklifi bərk acmış dostların ürəyincə olur: “İndi bu saat anam o balıqların ikisini də bişiribdir. Əgər biz bu saat dördümüz də getsək bizə, haman balıqları qoyarıq qabağımıza və şirin söhbət edə-edə məşğul olarıq”.

Qonağın ac olması onun liminallığını, sosial normadan, fiziki yaşam normasından uzaq düşdüyünü göstərir. Məhz yeməkdən sonra, qarnını doyurandan sonra qonaq yenidən “dirilmə fazasına” qayıdır.

Hətta personajın “yaxşı bazarlıq etməsi” ətrafdakı insanlarda qonaqlıq təsəvvürü yaradır: “Evə lap yaxınlaşdıq. Hambal da dilləndi və dedi: “Molla əmi, məşallah, qərribə yeməli mal almısan. Yəqin ki, bu gün qonaqlıq eləyirsən?””

Qonağın absurd duruma düşməsi “yuxu mətni”ndə, ironik kodda gerçəkləşir. İranlı həmsərinin arvadı Pərinisə yuxusunda mərhum qayınanasının onlara qonaq gəldiyini görür: “Xeyir olsun, yuxuda gördüm ki, rəhmətlik Şərəbanı əmidostum minib bir eşşəyə, bizə qonaq gəlib. İndi gəlməsin. Rəhmətlik məni çox istərdi... (...)”

Hə... mən çıxdım rəhmətliyin qabağına və dedim, – indi çıxmayım və indi deməyim, – dedim: ay əmidostu, sən həzrət Abbas, bu nə xəcalətlikdi mənə verirsən?

Rəhmətlik gəlib məni qucaqladı. – İndi qucaqlamasın. – O üzümdən öpdü, bu üzümdən öpdü və qarpızların bir yekəsini gətirib verdi mənə. Allah rəhmət eləsin, torpağı sanı yaşayasan, məni çox istərdi, indi istəməsin” (“İranda hüriyyət”).

Mirzə Cəlildə qonaq getmə/ qonaq gəlmə aktı ritual-absurd oyuna çevrilir. Məhz qonaqlıq situasiyası trikster tipli personajın fırladaqları üçün əlverişli zəmin yaradır. “Quzu” hekayəsinin qəhrəmanı Kəblə Məhəmmədhüseyn Əziz xanın qonaqlıq verməsindən və sərxoş olmasından məharətlə istifadə edir.

Hər il çörəkpulu qazanmaq üçün Arazın bu tayına, Tumanlı kəndinə keçən iki iranlının başına gələn əhvalat “kişmiş oyunu”na çevrilir və bu oyun Baba Sultanın tövləsində baş verir. “Çağırılmamış” qonaqlardan qurtulmaq üçün tez “oyun ssenarisi” (günahsız bir dəvəçinin qarət edilib öldürülməsi, meyitin gizlədilməsi, kişmiş kisələrinin getirilməsi və qonaqların “cinayətə” şahid olması) qurulur.

Qonağın gəlişi özü ilə bərabər hadisələrə məntiqsizlik və absurdluq effekti gətirir. Qızını Zaqatalaya darülmüəllimata gətirmiş ata (təhkiyəçi) mehmanxanada boş yer tapa bilməyib, qonaq qaldığı evin sahibinin – dul erməni qadının hərəkətlərini anlayır (“Qoşa balınc”).

Qonaq – ev sahibi qarşıdurmasının alt yapısında “ölü-diri” paradigmasının bərpasını mümkün edir və bu zaman “müxtəlif əlamətlərin daşıyıcıları eyni oppozisiya hissəsinə keçir (ya diri ölür, ya ölü dirilir)” (T.V.Tsivyan). “Qurbanəli bəy” hekayəsində “qonaqlıq mübadiləsi” mifoloji semantikalı “ölü-diri” qarşıdurmasını aktuallaşdırır. Pristav arvadının ad gününə qonaq kimi dəvət olunmuş Qurbanəli bəy məclisdəkiləri evinə qonaq çağırır: “Amma, ağalar, mənim sözümlü yerə salmayın. Mən sizin hamınızı sabah öz evimə qonaq təklif eləyirəm. Vallah, billah, atamın goru haqqı, mən bilmirəm necə sizin xəcalətinizdən çıxım?”

Amma keflənmiş bəy vədini unudur. Qonaqların qəfil gəlişindən xəbər tutanda isə tövlədə, axurda gizlənməli olur. Burada Qurbanəli bəy “ölü”nü, gizləndiyi axur isə tabutu simvolizə edir. “Axurun içində guya kəfənə bürünmüş bir şey naçalnikin gözüne sataşdı. Naçalnik yanındakı pristavın əlindən yapışıb yavaşca yeridi axurun yanına və diqqət eləyib gördü ki, axurdakı Qurbanəli bəy özüdü. Bunu görcək naçalnik çəpik çalıb, qəh-qəh çəkib güldü və dedi:

– A...a...a... rəfiq, sən burda imişsən?

Qonaqlar da bir-bir gəlib bəyə diqqət ilə baxdılar və çəkilib durdular kənarda.

Qurbanəli bəy yerindən heç tərpənmədi.

Qonaqlar çıxdılar küçəyə, atları mindilər və üz qoydular getməyə” (“Qurbanəli bəy”).

Beləliklə, hekayədə qarşıdurmanın inversiyası baş verir: qonaqlar “dirilər”i, Qurbanəli bəy “ölülər”i təmsil edir.

Bir də ki, naməlum adamın “harasa” qonaq çağırmasının arxetipik əsasını, əslində, ruhun “ölülər” dünyasına aparılması ayini təşkil edir: “Sən öləsən, gerek gedəsən. Qasım ağa da bizdədi. Mirzə Abbas da bizdədi. Onları evdə qoydum, gəldim səni də aparam. Çox da səni görmək arzusundadırlar. Deyiblər Mollanı gətirməmiş evə gəlmiyəsən” (“Zırrama”).

“Ölülər” pyesində Şeyx Nəsrullahın “özgə”liyi, qeyri-müəyyənliyi, sirliliyi onun xüsusi “qonaq” olmasından irəli gəlir. Hamı bu qeyri-adi qonağın yolunu gözləyir. O, ölüləri diriltmək üçün gəlir:

“İskəndər (Zeynəbə). Hey, Zeynəb, vallah, fəndini duymuşam. Qonağın yolunda bu qədər çalışırsan ki, ərin Kərbalayı Novruzu diriltsin?”.

Şeyx Nəsrullah iki dünya – “ölülər” və “dirilər” arasında mediatorudur. Şeyx Nəsrullahın əməlləri və hərəkətləri “o dünya”nın “dirilər dünyası”na daxil olmasına imkan verir. “Naməlum qonaq” (Şeyx Nəsrullah) gəlişi ilə “ölüm məkanı”nı, “ölülər dünyası”nı bir az da genişləndirir.

Həmidə xanımın dəvətilə Sabir təxminən iki ay Mirzə Cəlilgildə qonaq qalır, onun ailəsinin himayəsi altında müalicə olunur. “1910-cu ildə eşitdim ki, bizim istedadlı şair Sabir xəstədir. Mirzə Cəlil ona məktub yazaraq xahiş etdi ki, müalicə üçün bizə gəlsin. Sabir dəvətimizi qəbul edib bizə gəldi” (Həmidə xanım Məmmədquluzadə) və belə deyirlər ki, “Həmidə xanım şairin ailəsinin də Şamaxıdan Tiflisə çağırılmasını təklif edibdirsə də, mərhum razı olmayıbdır. O halda Həmidə xanım yenə öz xərci ilə mərhumu yola salıb və özünə də xüsusi olaraq pul ianə edibdir” (Q.Məmmədli. “Molla Nəsrəddin”).

Evdə kənar şəxslərin (qonağın), yad adamların uzunmüddətli mövcudluğuna son dərəcə dözümsüz olan Mirzə Cəlil üçün Sabirin qonaq qalması fərqli mənə kəsb edirdi: Sabir ağır xəstə idi, artıq “o dünya”nın sakini kimi, “qonağı” simvolizə edirdi...

Mirzə Cəlil qonağı onun qapalı iç dünyasına gözlənilməz, arzuolunmaz kənar müdaxilə kimi, iç nizamına xaos gətirən, sükutunu və hüsurunu pozan təhlükə kimi qəbul edirdi. Həmidə xanım həyat yoldaşının bu həssaslığı haqqında yazır: “Hətta mənim qonaqlarım gələndə belə acığı tuturdu, çünki səs-küy, taqqıltı-gurultu onu düşünməkdən və yazmaqdan qoyurdu. Tərs kimi, son dərəcə iti eşitmə qabiliyyəti vardı. Ən zəif səsləri belə eşidir, fikri yayınır, bundan da əsəbiləşir və hövsələdən çıxırdı. Ona görə də Mirzə Cəlil nə qonaq gedirdi, nə də qonağın gəlməyini istəyirdi” (Həmidə xanım Məmmədquluzadə, “Xatirələrım”).

Çox güman ki, Mirzə Cəlil qonağı şüuraltı faniliyin, məchulluğun, “o dünya”nın, “ölü”nün işarəti kimi qəbul edirdi. Təsadüfi deyil ki, xalq inanc-mərasim düşüncəsində də “ölü” və “qonaq” obrazları eyniləşdirilir.

Mirzə Cəlilin “ləhcəsi”

Mirzə Cəlil nəsrində xüsusi poetik morfolojiyası və sintaksisi ilə fərqlənir. Alliterasiya hadisəsi mətnin daxili assosiativ imkanlarını genişləndirir, nitqin dinamikliyini gücləndirir. Səs qrupunun invariantlığı, “metafonik zəncirləmə” simvolik sözlərin, arxetipik motivlərin, yaxud konseptlərin müəyyənləşdirilməsini mümkün edir. C-ç-ş səslərinin alliterasiyası Mirzə Cəlil üslubunun ekspressivliyini, təhkiyədə ritmin emosionallığını təmin edir. Səs Mirzə Cəlil üçün dünyanı dərk etmə üsullarından biri idi. Həmdə xanım yazır ki, “onun qeyri-adi eşitmə qabiliyyəti vardı” (Həmidə xanım Məmmədquluzadə. “Xatirələr”). Məhz ç-c-ş arxetipik səslərinin vurğusu sözləri, deyimləri təhkiyədə ritmin, intonasianın formayaradıcı elementinə çevirir, təhkiyə dilinin obrazını yaradır. Məsələn: “Bu eşşək məni bir az şəkə salır” (“Danabaş kəndinin əhvalatları”).

Mirzə Cəlilin bu arxetipik fonosemantizmini (əgər belə demək mümkünsə) Naxçıvan dialekti və şivəsi ilə əlaqələndirmək olar. Akademik T.Hacıyev naxçıvanlılara xas olan “ç” səsi fenomenini belə izah edirdi: “Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri oğuz və qırçaq dil məxrəcində görünür. Ancaq Naxçıvan şivə fonetikasında bir istisna nəzərə çarpır. Burada Azərbaycan dilinin dialekt sistemi üçün nadir sayılan ts (ruscadakı ц-ya bənzəyir) səsi özünü göstərir. Bu səs Azərbaycan türkcəsinin tarixi fonetikasında da müşayiət olunmayıb” (Hacıyev T. “Naxçıvan Muxtar Respublikasının muxtar dialekti və onu daşıyanlar haqqında bir neçə söz”).

Təhkiyəçi qeyri-şüuri olaraq səslərin təkrarı ilə, yaxud səslərin təqlidi ilə bir sözün başqa sözdə öz obrazını, başqa sözlərdə davamını “axtarmağa imkan yaradır”: “Cavanlar da çıtmaq çırtıllar” (“Bəlkə də qaytardılar”); yaxud: “...ya tifi uşaq Şərurun şərir quldurlarına rast gələ?” (“Xatiratım”). “C” – “ş” – “ç” səslərinin təkrarı Məmmədhasən kişinin davranışını görümlü edir. “Məmmədhasən əlini eşşəkçinin qurşağına salıb çəkə-çəkə aparırdı”. Yaxud: “Çöçə-çöçə” deyər Məmmədhasən əmi eşşəyi çıxardı küçəyə. Eşşək eşiyə çıxan kimi bir oğlan uşağı, yeddi-səkkiz yaşlarında tumançaq, başıaçıq və keçəl, özünü cırırdı küçəyə və ağlaya-ağlaya, çığıra-çığıra qaçıb yapışdı eşşəyin quyruğundan” (“Danabaş kəndinin əhvalatları”).

Mirzə Cəlidə alliterasiya hadisəsi təhkiyədə elə bir kontekst yaradır ki, bir söz başqa sözlərdə öz gizli varlığını aşkar edir, yəni “söz... özünə doğma səs mühiti ilə əhatə olunur” (Y.Tinyanov) və bununla da bədii simvolik status qazanır. “Poçt qutusu” hekayəsini nəzərdən keçirək. Bəzən adama elə gəlir ki, bu əsərin bütövlükdə mənalar dünyası (c), (ş) səslərinin təkrarı – “qara magiyası” üstündə qurulub!

“...Sonra gəlib un çuvalının birisinin ağzını açdı, içindəki undan bir çimdik götürüb, gətirdi tutdu xanın qabağına...”;

Yaxud: “Qaç, çaparaq kağızı sal poçta”; “Novruzəli əliboş gəlməmişdi; çünki xanı görcək əl ağacını dayadı qapının bucağına və başladı qapının o biri tayını açmağa. Qapını açıb bir yüklü ulağı sürdü həyətə “çöçi–çöçi” deyə–deyə və yükün arasında üç–dörd cücəni çığırdı–çığırdı yerə qoyub, yükü açıb dolu çuvalları saldı yerə...” (“Poçt qutusu”).

Mirzə Cəlildə hər bir situasiyanın müvafiq səs obrazı var. Qarışıq, anlaşılmaz səslərin, cingilti və kar samitlərin təkrarı xaos, psixoloji durumundan xəbər verir: “Ər və övrət əlbəyaxa oldular. Muradqulu və Heydərqulunun nəvələri, analarının çığırtı səsi, Xudayar bəyin anqırtısı evə elə bir vəlvələ saldılar ki, guya bu saat dünya dağılacaq” (“Danabaş kəndinin əhvalatları”). Bu səslər adətən uzaqdan gəlir və özü ilə mütləq qeyri–müəyyənlik, qorxu və təhlükə gətirir, nigarancılığı, təlaş gücləndirir. Baş verəcək hadisənin işarətləri öncə “ç”, “s”, “ş”, “c” səslərilə gəlir. “Bu heyndə küçədə mərəkə qopdu. İtlərin hürüşməsi, adamların qaçışması, at tappıltısı. Və bir az keçdi, küçə qapısı döyüldü” (“Qurbanəli bəy”).

Mirzə Cəlilin yaddaşı, gördüklərindən daha çox, səs obrazlarını tutub saxlayır. O, səs kontrastlarını, səs çeşidlərini qalabalıq, “xor”, “qrup” halında təsvir edir. Məsələn, zəvvarların yolasalma səhnəsi səs fonunda Məmməd həsən kişinin tənhalığı və köməksizliyi görünür: “Atların kişnəməyi, eşşəklərin anqırtı səsi və övrət və uşaqların ağlamağı bir–birinə qarışdırıb arşə qalxırdı” (“Danabaş kəndinin əhvalatları”).

O, heyvan səsləri ilə insan səslərinin birgə “iştirak”ını təmin edir. Absurdluq, mənasızlıq bütün canlıların səslərini sanki eyniləşdirir: “Pristavin həyatında it yiyəsini tanımırdı. Səsdən və qeyli–qaldan qulaq tutulurdu: bir yanda quzular mələyirdi, bir yandan qıçları bağlı cücə və toyuqlar çığırdılar, bir yanda qlavaların atları kişnəyirdilər. Bir tərəfdən pristavin qulaqları uzun tulaları gah qlavanın üstünə atılıb “haff” eliyirdilər, gah da katdanın üstünə tullanıb “haff” eliyirdilər. Hərdən bir pristavin arvadı balkona çıxıb nazik səslə çığırdı: “tişe”, yəni, “yavaş” (“Qurbanəli bəy”).

Dahi yazıçı pyeslərin remarkalarında bu səslərin alliterasiya seyrindən “qurtula bilmir”. Məsələn: “...Məşədi Ağakişi on iki yaşlı oğlu Əsəd ilə bahəm xırman döyürlər. Məşədi Ağakişi, əlində yaba, küləşi eşləyib qarışdırır. Bir vələ iki öküz qoşulub...” (“Danabaş kəndinin məktəbi”); “...Yuxarı başda sandalya üstə əyləşib Həzrət Əşrəf...” (“Dəli yığıncağı”).

Personajların hərəkətlərinin və jestlərinin ardıcılığı cümlədə “c” və “q” səslərinin də ardıcılığını izləməyə imkan verir. “Gülbahar kitabı qoyur qoltuq cibinə və gedir oturur pəncərənin qabağında, dizlərini qucaqlayır və baxır çölə tərəf” (“Anamın kitabı”).

Mirzə Cəlildə bu dünyanın absurdluğu yuxunun məntiqsizliyinə uyğun gəlir. Yuxu elə bir semiotik hüduddur ki, bir gerçəklik başqasına keçir, yaxud başqa bir gerçəkliyin davamı olur. Yuxudan kənar səslərdə “yuxu mətni”nin özünə inteqrasiya olunur, yəni “yuxu

mətni"nə birləşir. Mollanın azan səsi ilə uşağın ağlamağı yalnız personajın yuxusuna daxil olmur, həm də "ölülər dünyası"nın davam etdiyini göstərir. "Əhvalım elə pozğun idi ki, yuxu–zad məndən çox uzaq idi. Bir az huşlandım və gördüm ki, mən bir balaca uşağam və şəhərimizin qəbiristanında ölü dəfn eləyirlər. Axundumuz Hacı Molla İsmayıl meyit namazı qılır. Bir qədər axundun avazına qulaq verəndən sonra yavaş–yavaş yuxudan ayılmağa başladım və uşağın ağlamağı ilə azan səsi eşitdim" ("Zəlzələ").

"C" və "ç" səslərinin evfonik prinsipi "iki dünya"nın sərhədini işarələyir, personajın başqa bir gerçəklikdən gəlməsinə imkan verir. Bir obrazda, bir frazada səslərin, səs qruplarının uyğunluğu və ya yaxınlığı mətnə xüsusi ahəngdarlıq gətirir. "Sübh olcaq cavuşun münacatı kəndi əhatə eləyib... "Çavuş Çaylax" məhəlləsinə daxil olub... Həyətdən on beş–on altı yaşında bir oğlan çıxıb bir əlində bir çanaq qəndab, o biri əlində bir çift corab. Çavuş qəndab içib corabı aldı və qoydu atının tərkindəki xurcuna" ("Danabaş kəndinin əhvalatları"); yaxud: "Nəcərnək onun üstə çıxır qovdu kənara və rusca atlılara dedi ki, içəridən dilmancı çağırırlar" ("Danabaş kəndinin əhvalatları").

"Ç", "s" və "ş" səslərinin təkrarı "o dünyanın akustik varlığını daha da görümlü edir: "Orası məhz yadımdadır ki, cahıllardan bir neçəsi bir–birinin qulağına bir şey pıçıldaya–pıçıldaya, yavaş–yavaş başladılar bizə səmt yavıqlaşmağa, yoldaşım başını pəncərənin içinə soxub baş ilə pəncərənin şüşəsini para–para edib özünü bir növ həyətə saldı" ("Kişmiş oyunu"); Yaxud: "Qonaqların bir neçəsi akoşkadan baxdılar küçəyə. Atlar daha da ucadan başladılar kişnəməyə. Qurbanəli bəy akoşkadan başını çıxartdı küçəyə və çığırdı" ("Qurbanəlibəy").

Mirzə Cəlil "səs dünyası"nda "ağlamaq" feilinin təkrarlanması qəhrəmanların acı, sosial, psixoloji durumunu oxucuya yansıdır: "Novruzəli bir neçə dustaqlar ilə oturub damın bucağında və uşaq kimi ağlayır, gözünün yaşını çuxasının ətəyi ilə silir" ("Poçt qutusu").

Ç–c–s səslərinin təhkiyədə ardıcılığı və sıxlığı cümlədə, abzasda "yanıltmac effekti" də yaradır. Diqqət edin: "Akuşkalar təzə akuşkaya oxşayırlar. Qalan üç divarın hərəsində iki taxça, taxçalarda düzülüb mücrü–mis və çini qab, boğça. Bir taxçada var bir qəlyan. Sol səmtdən divara iki–üç mis məcməyi dayanıbdı" ("Danabaş kəndinin əhvalatları"). Bu alliterasiya kompleksi qaranlığı bir az da səsli edir, onu infernal məkana çevirir: "Qaranlıq bucaqlarda taxça kimi dəşiklərə düzülüb saxsı qab–qaşıq" ("Danabaş kəndinin əhvalatları"). Qaranlıq obrazı isə Mirzə Cəlildə ictimai–sosial məzmunlu metaforalardan biridir.

...Həmidə xanım "Molla Nəsrəddin" jurnalının beş illiyi münasibətilə bir divar saatı alıb hədiyyə olaraq Mirzə Cəlilin kabinetində asır. Mirzə Cəlil kəfkipli saatın yeknəsəq "çiq..çiq...çiq" səsindən əsəbiləşir və saatın kəfkinə dəsmal bağlayıb dayandırır".

Göründüyü kimi, Mirzə Cəlilin güclü arxetipik ləhcə yaddaşı, səs duyumu onun dünyasını mifoloji mətnə və onomapoetik sistemə çevirir.

♦ P o e z i y a

Təvəkkül GORUSLU

AYDIN BİR YOLA

Sökəsən səmanın bulud yaxasın,
Sıxasan torpağa tərini tökəsən!
Geydirib Günəşə qara çuxasın,
Külək əsdirəsən, sərin tökəsən!

Yuyula şəhərin tozu- torpağı,
Evlərin, parkların gülə surəti.
Bərq vura ağacın yaşıl yarpağı,
Düzələ yağışdan sonra qaməti!

Çıxıb yuvasından quşlar oxuya,
Böcəklər nəğməyə tuta züyunü.
Səkidə, hasarda daşlar oxuya,
Əks edə şəhərin o səs-küyünü!

Yuyulmuş torpağın qalxa qoxusu,
Buxarı ləbaləb ruhuna dola!
Qaçadamların antik yuxusu,
Qalxalar, çıxalar aydın bir yola!

BİLİNMİR

Ürəyim odlanmış soba kimidi,
Qapısı, bacası bağlanmış, amma,
Alışmaq məqamı, yanmaq dəmidi,
De necə alışma, de necə yanma!

Tüstüm ki çıxmayır, rəngim qaralıb,
İçimə hisimdən qurum tökülür.
Havasız qalmışam, nəfəs daralıb,
Gözümdə bir dünya uçar, sökülür!

Şaxta, sis vurubdu içimi, çölü,
Düşüncəm dumana, çənə bələnib.
Ocağım üstünü tutduqca külü,
Başıma özümün külüm ələnib!

Könlüm ki sızlayan uda dönübdü,
Havası bilinmir, tonu bilinmr.
Taleyn işığı, nuru sönübdü,
Əvvəli görünmür, sonu bilinmir!

BU DÜNYANIN

Daş olanı özündədi, gətirməz,
Fəş olanı üzündədi, ötürməz,
Xoş olanı sözündədi, götürməz,
Bu dünyanın imanı kaş, yönü kaş!

Biri ağlar, biri gülər baxtında,
Birin saxlar, biri ölər taxtında,
Birin bağlar, biri dilər vaxtında,
Bu dünyanın zamanı çaş, günü çaş!

Öz daşında çaxılacaq bir gün də,
Öz xoşunda çıxılacaq bir gün də,
Göz yaşında yıxılacaq bir gün də,
Bu dünyanın amanı yaş, ünü yaş!

GÖRƏN, BİLƏN YOX

Yenə bahar gəlir, yenə yaz gəlir,
Amma ki, yurduma gedən, gələn yox.
Qəlbləri bir həsrət, bir nisgil dəlir,
Çiçəyi açırmı, görən, bilən yox!

Eyvanda palçıqdan yuvasın qurub,
Şimşəktək şütüyüb, özünü yorub,
Hərdən də naqildə oturub, durub,
Qaranquş uçurmu, görən, bilən yox!

Xatirə boylanır köhnə, təzəli,
Vətən təsviridi sonu, əzəli,
O orman dilbəri, meşə gözəli,
Cüyürü qaçırmı, görən, bilən yox!

Kim görsün, kim bilsin xəbər halından,
Çıxıbmı nurani nənəm şalından,
Boylanıb, göz vurub Dəfin Yalından,
Günəşi saçırmı, görən, bilən yox!

Çəkirmi peç altda məstan xoralar,
Səfini düzübmü telli durnalar,
Arandan yol gələn naxır, fermalar,
Dağlara köçürmə, görən, bilən yox!

YAŞIL-YAŞIL***Mesencerin balaca yaşıl işığına***

Pəncərəndə yaşıl yanır,
Yanır, yanır... yaşıl-yaşıl.
Pəncərəndə yaşıl yanır,
Səni anır yaşıl-yaşıl!
Pəncərəndə yaşıl yanır,
İşıq saçır yaşıl-yaşıl.
Arzularım pöhrələnir,
Yarpaq açır yaşıl-yaşıl!

Pəncərəndə yaşıl yanır,
İşıq uçuşur yaşıl-yaşıl.
Duyğularım ləpələnir,
Sənə qaçır yaşıl-yaşıl!
Pəncərəndə yaşıl yanır,
İşıqlanır yaşıl-yaşıl.
Ürəyimdə yaz oyanır,
Yaşıllanır yaşıl-yaşıl!

PAYIZ YELLƏRİ

Yenə yellər əsir könlümün üstdən,
İçimi sovurur payız yelləri!
Yenə zildən əsir, yox işi pəsdən,
Ax payız yelləri, payız yelləri!

Yaman sakitlikdi, nədən gəldi ki,
Qəlbimdə payızdı... hardan bildi ki,
Nəşə rənglərini nədən sildi ki,
Ax payız yelləri, payız yelləri!

Elə bil xəzəldi sovrulur sözüm,
Saralmış kəlamda göyərməz çözüm,
İçimin tozundan tutulub gözüüm,
Ax payız yelləri, payız yelləri!

Duyğular küləyə qarışıb gedir,
Fikirlər alında qırışıb gedir,
Bir ömür taleylə barışıb gedir...
Ax payız yelləri, payız yelləri!

PAYIZI SEÇİR

Sallanıb qaşları yenə səmanın,
Buludun ayağı yeri süpürür.
Külək də sızladır yenə kamanın,
Dənizin sinəsin silir, köpürür!

Yarpaqlar fırlanır sarı ulduztək,
Payızın qarımı göylərdən yağır?

Kollar ki, bükülür utancaq qızıtk,
 Payız büsat qurub, edir çal-çağır!

Xəyalım ilişib üfüqdə qalıb,
 Buludmu sallanıb, torpaqmı pörtüb?
 Küləkmı səmanın çarşabın alıb,
 Torpağın yas tutan üzünə örtüb!

...Həyat yazdan keçir, payızdan keçir,
 Önündə şaxtalı qışı var hələ.
 Goruslu yenə də payızı seçir,
 Qələmi şikayət etsə də belə!

PAYIZ DÜŞÜNCƏLƏRİ

Yaya əl eyləyən ömür nəğməsi,
 Küləkli payızın səsinı çalır!
 Lövbərin qaldıran ömür gəmisı,
 Dumanlı payızın sisinə dalır!

Bir başqa şövq ilə əsdikcə külək,
 Meşədə, bağlarda sədikcə külək,
 Dişiyə saplağın kəsdikcə külək,
 Zədəli budağın yarpağın salır!

Ahəstə gəlməyir, yellənib gəlir,
 Gəlinmiş dumanla tüllənib gəlir,
 Qaynana qorxudur dillənib gəlir,
 Təbiət evində yerini alır!

Şaxtalar gələndə qışla boşanar,
 Dartılmış qırovlu qaşla boşanar,
 Qar düşər ağarmış başla boşanar,
 Hələ evindədi, yerində qalır!

Azər LAÇINLI

DƏYİB

Bu gün təbiətin səsi kallaşib,
Canına dağların soyuğu dəyib.
Yamyaşıl yayının rəngi qaçıbdı,
Üzünə payızın quyruğu dəyib.

Başı üstə durub bulud karvanı,
Göz yaşı isladır çılpaq ormanı.
Ağacı əlində gördüm zamanı,
Sərhədə həsrətin oyuğu dəyib.

Azərin qəlbinə dərd oxun taxdı,
Ağzından alovu göylərə çıxdı.
Sinəsi saralmış dağlara baxdı,
Köksünə şaxtanın ayağı dəyib.

QORXDUM

Qarışqa görəndə yolu dəyişdim,
Xətrinə dəymədim, günahdan qorxdum.
Qanqaraldan sözlə gün qaraltmadım,
Üzümə açılan səhərdən qorxdum.

Arxadan namərdtək daş tullamadım,
Dərdsiz ürəklərə dərd xallamadım.
Özgənin malına nəfs yollamadım,
Ünvana çatacaq mən ahdan qorxdum.

Azərəm, ölçülü ömür sürmüşəm,
Həqiqət bağında meyvə dərmişəm.
Mən dünyanı sonunacan görmüşəm,
Əməlsiz olmadım, Allahdan qorxdum.

ŞAHISAN

Sevdin çox da bənövşənin ətrini?
Gözəl, özün çiçəklərin şahısan.
Sinənin altda eşq bulağı qaynayır,
Sevgi dolu ürəklərin şahısan.

Seyr etdiyin solun, sağın gözəldi,
Nar bitirən güllü bağın gözəldi,
Dağ qarısan, vallah, qarın gözəldi,
Can titrədən mələklərin şahısan.

Azər, haqqı zülmətdə də görmüsən,
Cana keçən günlərini hörmüsən.
Bu ceyrana qəlbi qurban vermişən,
Vüsal dolu diləklərin şahısan.

VERİN

O sərin havalı, soyuq bulaqlı,
Daşları xınalı dağımı verin.
Quzu otardığım yal-yamaqları,
O xoşbəxt uşaqlıq çağımı verin.

Güneyi qayalıq, quzeyi meşə,
Qaya axan çayı sürtdi dişə.
Yaddan çıxma bilməz müqəddəs guşə,
O cənnət solumu-sağımı verin.

Hər rəngə çalardı açan gülləri,
Orda havalıydı sazın telləri.
Yaylaqda yaylayan ulu elləri,
Bülbüllər oxuyan bağımı verin.

Ordaydı sədaqət, ordaydı hörmət,
Ayrılıq gözümə çökdürdü zülmət.
Qara saçlarımı ağartdı qürbət,
Qəlbə gənclik verən tağımı verin.

Azərəm, taqətim qalmayıb daha,
Yuvamı itirdim, sığındım aha.
Laçınsız dərd dönüb başımda şaha,
O bütöv ömrümü-sağımı verin.

ANLA

Səfalı dağların sərinliyini
Dumanlar içindən keçəndə anla.
Daşlarda şırlayan buz bulaqların
Cana şəfasını içəndə anla.

Necə yırğalayır göllər sonasın,
Görmüşəm qartalın qaya yuvasın.
Yanağı qızardan yaylaq havasın
Ciyərə sübh çağı çəkəndə anla.

Yamaca yan verib dəryaz döyəndə,
Nəğmədir zindana çəkil döyəndə.
Lay zirindən çalma libas geyəndə,
Çəmən gözəlliyin biçəndə anla.

Zirvələr qoruyub uca ismətin,
Ellərə veribdir qarlı sərvətin.
Küskün bənövşənin cənnət qiymətin
Ətiri ətirdən seçəndə anla.

Azər təbiətdən alıbdır payın,
Əvəzi olmayıb baharın, yayın.

Ruhları dincəldən şələlə hayın
Qənşər güneylərə köçəndə anla.

SƏNDƏDİ

Gözəl, gül bədəndə güllü donunla
Bahara dönmüsən, ətir səndədi.
Qəlbimi qəlbinə bağlayan tellər,
Mənası eşq olan sətir səndədi.

Tilsimli baxışın etməz imdadı,
Səntək su sonası, denən, hardadı?
Od tökür başıma həsrətin odu,
Canımı qoruyan çətir səndədi.

Mənə həyat verən o ay üzündü,
Dünyama nur saçan günəş gözündü.
Dərdimin dərmanı şirin sözündü,
Dərmanı dilində gətir, səndədi.

Gözəllik şahısan, fərman verirsən,
Tilsimli aləmdə ömür sürürsən.
Tutduğun dünyanı özün görürsən,
Şair Azər kimi əsir səndədi.

Laçın

HƏCƏR

QIZILGÜL QURUSU

♦ Hekayə

Arvada söz vermişdim ki, evə pərdə almaqda ona kömək eləyəcəm. Düzü, belə işlərdən başım çıxmır, həm də boş-boş şeylərə pul xərcləməyə əlim açılmır. Aldığım iki yüz əlli manat maaş özümü ancaq görür. Pərdədi də, neçə illərdir asılıb ordan, çığırıb qaçmır ki. Evi yüngülvari təmir eləmişdik, arvad pərdələri də təzələmək həvəsinə düşmüşdü. Birtəhər ağılıma yeritdi. Şənbə günü:

– Sabah gedək, sənin pərdəni alağ. Başımı xarab elədin, – dedim.

O, cinli-cinli üzümə baxıb heç nə demədi. Bildim ki, sözünü içində saxlayıb. Pərdəni alandan sonra cavabımı verəcək:

– Dədəmin evinə almırdıq ki, öz xarabana alırdın də. Evin bu qədər əziyyətini çəkdiyim bəs deyil, xərcini də mənə çəkdirirsən. Bütün işləri yükləmişən belimə, canım çıxır... Sən gərək evlənməzdin, ömrün uzununu subay-səlliminə gəzəydin və sair, və ilaxır...

Nə isə, səhər tezdən arvad yır-yığış edə-edə mənə:

– Əlimdə işim var, pəncərələri bağla, külək vurur, şüşələri sındırır, – deyəndə artıq geyinib ayaq üstə dayanmışdım. Arvadım hazır olanda “Ya Allah” – deyib evdən çıxdıq. Qapıdan çıxan kimi o, məndən on beş addım uzağa qaçar, sonra dayanıb ona çatmağımı gözləyər. Düz iyirmi ildir ki, beləyik: nə o yerişini yavaşltmır, nə də mən addımına haram qatmıram. Ananın qarnından bu dünyaya düşəndən ikimiz də bu cürük: o tənlik, mən astagəl. İndi evə pərdə almaq ola, əri də arvadın yanında ola. Pəh, di gör də, yerışı ikiqat sürətlənib. Sevindiyindən uçar, gözündən gülür.

Dayanacağa çatmamış:

– Hayana gedəsiyik? – deyə soruşdum.

– “Sədərəy”ə getməyə. Madmazel şeysən, iki sıra gəzən kimi deyəcəksən, ay, yoruldu. Niyə bunu almırsan? Elə hamısı bir-birinin tayıdı, qabağına çıxan birinci dükandan al, çıxaq gedək... Taa nələr... “Neftçilər” tərəfə gedək. Yerini fikirləşmişəm. Yaxşı mağazalar var.

“Mağazalar” sözü qanıma itin qanına döndərdi. Yenə mağazalar... Bir mağaza olsaydı, kefim bu qədər pozulmazdı. Nə isə, yola düşdük. “Vosmoy”un bazarına çatanda arvad avtobusdan düşüb mənə işarə elədi ki, gəl. İnsafən, yolpulumu da verdi. Gözümü ağartdım ki, bura “Neftçilər” deyil axı, burda niyə düşürsən? O da gözünü ağartdı ki, dedim, düş, gəl. Düşdüm. Sorğuma cavab ala bilmədiyim üçün genə mat-məəttəl baxıram üzünə.

– Ay Allahın bəndəsi, bura elə “Neftçilər”in böyrü deyil? Desəydim, bura gələsiyik, “Vosmoy”un bazarının adı gələndə allergiyan qalxır axı, dəli olursan. “O xarabada adama kələk gəlirlər... Tərəzidə aldadırlar... Tünlükdü... İydən adam boğulur... Az qalırlar, adamı da tutub satılar”, – deyirsən. İrəlindən demədim ki, heç olmasa, bura qədər rahat gələsən. Bax, o gördüyün mağazalar var ha, yan-yanə dörd dənə, ordan alasıyıq. Gəl arxamca, – deyib qabağa düşdü.

Bazara girmədiyimiz üçün Allahıma şükür eləyib düşdüm onun arxasınca. Öndən eni cəmi iki-üç metr olan mağazanın qapısını açıb içəri girəndə gözlərim böyüdü. İçəridən elə bil dükənı üfürüb böyütmüşdülər. Eni-uzunu nə boyda! O qədər də müxtəlif rəngli, naxışlı pərdələr asılıb ki, baxanda başım gicəlləndi. Düşündüm ki, bu basırıqda lazım olanı gəzib tapınca, ömrüm yarılanar. Hövsələm nə gəzir? Arvad isə bunları görəndə gözləri işıqlandı, əlimdən tutub (son dəfə nə vaxt bir-birimizin əlimizdən tutduğumuz yadımdan çıxıb) dar cərgələrin arasına soxuldu. Ürəyim çırpınır, qan beynimə vurmuşdu.

– Gərək gəlmiyəydim... Gərək gəlmiyəydim. Özü alardı də həmişəki kimi... Mənim burda nə itim azıb axı? – deyə düşünürdüm.

Böyründən keçdiyimiz pərdənin birini gözü tutan arvadım qəfil “tormoz” verib dayandı. Pərdənin qulağından tutub o birilərin arasından çəkərək bəri çıxardı. Neçə dəfə o üz-bu üzə çevirib heyran-heyran baxdı və öz-özünə mızıldandı:

– Nə qəşəngdi axı. Bu rəngi elə xoşluyuram.. Abıdır?... Su rəngi... Yoo, bu çox tündür... Nəsə ayrı cür deyirlər buna...

Beynim qıjıldadığından, qulaqlarım küyüldədiyindən son sözləri tam eşitmirdim. Birdən pərdə qalaqlarının arasından uzun, arıq boyunlu bir armudbaş çıxdı, yekə ağzını açaraq irişə-irişə arvadıma baxıb:

– Qızılgül qurusu.., – dedi.

Baş pərdələrin arasından qəfil və bədənsiz çıxdığı üçün, yəni bədən görünmədiyi üçün ikimiz də bərk diksindik. Həm də bu söz məni cin atına mindirdi. “Necə yəni qızılgül qurusu? Kimdi qızılgül qurusu? Mənim arvadıma deyir? Kopoolu qəfil çıxıb qorxuzduğu bəs deyil, hələ bir arvadı qurumuş gülə də oxşadır..”

– Kimnənsən, ə, sən? – deyib gözlərimi qıyaraq bərk fısıldadım. Hələ də bədəni pərdələr arasında gizlənən armudbaş yenə irişib çənəsini arvada sarı uzatdı.

Hövsələm bir qırıq oldu. Bircə addım kənara cəkilib həyat yoldaşımı birinci dəfə görürmüş kimi, başdan-ayağa süzdüm. Evli olduğumuz iyirmi ildə, bəlkə də, birinci dəfə idi, ona bu cür müştəri gözü ilə baxırdım. Geyimi babat olsa da, ayaqqabısı çox nimdaş idi. Neçə illərdi, evdə qulaqlarım döyənək olmuşdu:

– Padaqra məni öldürür. Ora-bura yük daşımaqdan oldu. Axşamacan ayağım altımı görmür. Bir normal ayaqqabı da ala bilmirəm. Tapıb aldıqlarımı da cındırı çıxınca geyinirəm. Neyləyim, ayrısını arayıb alınca, ləlik oluram. Camaat özünə fikir verir, salonlara gedir, bədənini başdan-ayağa yığdırır, mən heç olmasa ayaqlarımın bu “şişka”larını müalicə eləyib canımı qurtara bilmirəm...

Arvad gözümə köhnəlmiş nimdaş paltar kimi, arıq, qırıxmış əlləri, soluxmuş yanaqları elə qurumuş gül kimi göründü. Qanım bərk qaraldı. İş yoldaşlarım tez-tez ora-bura “baş vurur”, əməllərindən forslana-forslana, qımışa-qımışa danışar, mən isə hələ də səbr eləyərdim. Günah... zina... cəhənnəm əzabı... sədaqət..., filan və s... Arada bir həvəsə gəlib damağımı dəyişmək istəsəm də, ərincəkliyim, “zamanı semiçka kimi çırtlamağım” (arvadın sözüdür), ləngliyim burda da özünü göstərirdi. Elə bil gözləyirdim, kimsə bir nəzəni qızıl padnosda gətirib qoyacaq qabağıma ki, buyur, Sadıq bəy, sənindir, kef elə. İndi arvada baxanda ilk dəfə idi ki, bu cür axmaqcasına sadıqlıyımə və ləng olmağıma acığım tutdu. Düşündüm ki, deyəsən, çox yubanmışam. İlləri boş-boşuna vermişəm yelə. Tərpənmək lazımdı. Mütləq tərpənmək lazımdı. Yox bir, nə vaxtacan get naxıra, gəl axura, bu “qurumuş qızılgül”ün dır-dırına qulaq as. Elə bu “qurumuş qızılgül” sözü birdən beynimi yerindən oynatdı. Necə yəni, qurumuş qızılgül? Qeyrət damarım tutdu, nə tutdu... Çox yubanmağımdan doğan təəssüf və peşmançılığın üzərinə arvadıma belə deyən armudbaşa olan qəzəbim gəldi. Əlimi uzadaraq kişinin yaxasını birtəhər ələ keçirib dartdım, bədənini pərdələrin arasından bəri çıxardım. Skelet kimi arıq bədən qarşımda peyda olanda arvadımın gözü kəlləsinə çıxdı, həyəcanla:

– Neyliyirsən, Sadıx, neyliyorsən? Dəlisən? A kişi, sən Allah, nağayırdı-ğındı?– dedi.

Onun belə təşvişə düşməyi, armudbaşın skelet kimi arıqlığı, arvadıma elə deməyi cəsarətimi bir az da artırdı. Kişinin çənəsinə bir yumruq ilişdirib:

– Kopoolu, mənim arvadıma deyirsən qurumuş gül? Alıcılarla belə rəftar eliyirsən, qurumsax? Sən öl, səni öldürürəm, – deyib “skeleti” boşladım. Çənəsinə dəyən zərbə, deyəsən, ağır olmuşdu. Yekə ağzının alt çənəsi bir tərəfə əyildiyindən əli ilə çənəsinə tutub düzəltməyə çalışarkən irilmiş, təəccüblə və qorxa-qorxa baxan gözlərini üzümə zilləyib dinənə qədər pərdələrin arasından yumru bir qadın peyda oldu:

– Noolub, burda noolub, Canəli, səni vurdu bu kişi? Neyləmişən? – deyəndə sözünün sonunu bitirməyə aman vermədən, hücuma keçdim:

– Arvadıma ağzına gələnı deyır. Məni görmür, elə bilir, arvadım təkdi. Gəlmişik evimizə pərdə almağa (burda özümü qayğıkeş, ailəcanlı ər kimi göstərməyə fürsət düşdüyündən, lap canfəşanlıq elədim), bu da satıcının mərifəti...

Kişi bir söz deməyə macal tapmamış, sifəti qıpqırmızı qızaran yumru qadın ağzını açıb tūpürdü bunun üzünə:

– Boyunu yerə soxum. Öl, yerə gir. Bə nə vaxt adam olassan? Mənim “klent”lərimi niyə qaçırdırsan, a biqeyrət? Min dəfə demişəm, bu qurumsaxlığını tərgit. Tərgit bu qurumsaxlığını. Onun-bunun üzünə az iriş. Yaxşı ki, Allah saa bir yaxşı sir-sifət, can-baş vermiyib. Yoxsa heç yerində durmazdın, – dedi, sonra üzünü mənə tutub, – qardaş, fikir verməyin buna. Hərdən ağılı çaşır. Gəlin sizə bir kofe, çay süzüm. Pərdə almağınızda da özüm kömək eliyəcəm. Narahat olmayın. Qiymətini də nə qədər desəniz, aşağı salacam.

“Yumru”nun belə deməyi məni bir az da ürəkləndirdi. Həm də qiyməti istədiyimiz qədər aşağı salacağına o qədər sevindim, düşündüm ki, deyəsən, elə müftə verəcək...

Kişi elə yazıq görkəm aldı, elə zavallı sifətə düşdü ki, birdən-birə onu vurduğuma peşman oldum, yazığım gəldi. Bütün bunlar elə ani olmuşdu ki.. Arvadım dişini dişinə sıxıb dinmirdi. Amma üz-gözündən nəyinsə yerində olmadığını anladım. Nəsə kəlləmayallaq olmuşdu yenə. İşlər tərsə düşəndə, o, bu cür baxır. Bir armudbaşın üzünə baxdı, bir mənim:

– Bu yazıq kişi nə dedi ki, camaatı vurursan. Heç bilirsən “qurumuş qızılgül” nə deməkdir? Pərdənin rəngini deyir bu adam. Bu rəngə qızılgül qurusu deyirlər... “Matovı” qızılgül... Niyə bir şey almağa çıxanda mənim qanımlı itin qanına döndərirsən? Həmişə sevincimi qursağımda qoyursan. Gərək heç səni gətirməyəydim. Ta almıram, gəl çıxacaq gedək. Bu abırnan alınan pərdədən nə çıxacaq? Hər dəfə baxanda qanım qaralacaq. Sonra həmişəki kimi, bayquştək təkcənə gəlib özüm alaram, – dedi.

Arvadım həm hirslənmiş, həm də doluxsunmuşdu. Elə ona da yazığım gəldi, amma lap azca. Qaldım elə-belə. Bilmədim, neyləyəm. Armudbaşın üzünə baxanda çıxılmaz vəziyyətə düşməyim daha çox ağırlaşdı. Arvad əlimdən tutub yenə çəkə-çəkə sürətlə qapıya yönəldi. Bilirdim ki, evdə həmişəki tamaşanın təkrarı başlayacaq:

– Necə də bədbəxtəm... Sənə gəldiyim günə daş düşəydi. Camaatın ərleri...

Mən də qapını çırpıb gedəcəm, iş yerimin yanındakı çayxanada bir-iki siqaret çəkəcəm. Tanışlarımla çay içə-içə nərd, domino oynayacam, həmişəki kimi hamını udacam, sevinib qürurlanacam, hər şeyi unudub qayıdacam evə...

Biz qapıdan çıxar-çıxmaz, arxamızca yumru arvadın səsi küçəni başına götürdü:

– İt oğlu, hara qaçırsan? Mən də deyirəm bəs, kişim bunun o soxulcana oxşar arvadına nəsə deyib. Pərdə almağın gözüvə girsin, kişimi niyə vurursan günahsız yerə?! Getmə, dayan, bu dəqiqə səni polisə verəcəm! Dayanmayan biqeyrətdi...! Dayan, kopoolu...!

Arvadım əlimdən darta-darta addımlarını yeyinlətdi. Sonra qaçmağa başladıq. Zarafat deyildi, eşitmişdim, bir yumruğa üç il həbs düşür. Özümüzü ilk qarşımıza çıxan taksiyə salıb: “Sür”, – dedik. Maşına əyləşən kimi arvadım:

– Ömründə məni bir dəfə də taksiyə mindirməmişən, – dedi.

Cavab vermədim. Fikrim arxada, “Səni polisə verəcəm” – sözlərinin yanında idi. Arvadım monoloqunu xısın-xısın, yana-yana davam etdirdi:

– İllər boyu bazarı, dükənləri tək dolaşdım. O vaxtı lap cavan, gözəl-göyçək gəlindim... Niyə heç düşünmürdün ki, birdən buna bir söz deyərlər, bir iyrənc hadisə olar? Avtobuslarda ayaqüstə, yorğun-arğın, basırıqda ona-buna söykənə-söykənə, o-bu sürtüşə-sürtüşə yol yortmuşam, ağır zənbillər daşımışam, onda qeyrətin oyanmırdı, indi dilə gəldi?! Mən sənnən neyliyim axı?! – deyəndə, elə yazıq görkəm aldı ki... Gözlərinin giləsini şüşə kimi örtən göz yaşları donub orda qalmışdı. Onun ağlamasını istəmirəm. Bundan qorxuram. Həqiqətən, çox qorxuram. Belə məqamlarda elə bilirəm, bunlar bir lənətlik kimi məni bədbəxtliyə, sonu məchul və pis nəticələnən qədərə sürükləyir. Bu hiss ağır daş kimi çökür üstümə. Ona görə evdən qaçmaqla, arvadımdan uzaqlaşmaqla bu hisslərdən yaxa qurtarmağa, əhvalımı düzəltmək üçün yoldaşlarımla görüşməyə can atıram. İndi taksidə bunları dinləməyə, onun göz yaşını görməyə məhkumdum, qaçmağa yer yoxdu...

Öz binamızın nömrəsi doqquzdur. Hər ehtimala qarşı, taksini beşinci binanın yanında saxladıb düşdük. Maşının getməyini gözləyib tərpəndik. Binamızın qarşısına çatanda sonuncu mərtəbədə olan mənzilimizin açıq pəncərəsindən özünü çölə atmış pərdələri küləyin yellədiyini, onların sanki bizə əl elədiyini gördüm. Külək vurduqca tam açılan pərdələrin ətəyində ordan-burdan şırım kimi süzülmüş yarıqlar səmann fonunda apaydın görünürdü.

Coşqun XƏLİLOĞLU

Şübha

◆ Hekayə

Qatarla ezamiyyətə gedirdim. Kupe yoldaşım Dünyamin kişi söhbətci, xoşbənzir bir adam idi. Biz yola körpü salmaq üçün ordan-burdan söhbət edirdik. Yol yoldaşım başına gəlmiş maraqlı bir əhvalat danışdı:

– Sovet dönəmində tikinti idarələrinin birində müdir işləyirdim. Səhər planlaşdırılmasından sonra adətim üzrə kabinetdə oturub gündəlik işlərlə məşğul olurdum. Birdən katibə qapını açıb:

– Dünyamin müəllim, yanınıza gələn var, – dedi.

Mən: “Qəbul günü gələr, bu gün işim çoxdur” – dedim.

Katibə çıxdı və tez də içəri qayıtdı:

– Yenə xahiş etdi ki, onu qəbul edəsiniz. Deyir, mütləq görüşməliyəm, çox vacib işim var.

Mən tərəddüdlə:

– Yaxşı, de, gəlsin.

Qapıdan içəri səliqə ilə geyinmiş, üzü tərtəmiz qırılmış, saçları zövlə daranmış, boy-buxunlu, 35-40 yaşlarında, qalstuklu, ciddi görkəmli bir kişi daxil oldu. Düşündüm ki, çağırılmamış qonaq heç də təmiz niyyətlə gəlməyib. Allah evini yıxmışlar, yəqin yenə məndən döşəyiblər yuxarılara. Gələn ya “Xalq nəzarəti”ndəndir, ya da “KQB”dən. Yadıma birinci olaraq aylıq plan düşdü. Yerinə yetirmişik, ürəyimdə sevindim. Bəlkə əmim oğlunun adına aldığı maşının mənə məxsus olduğunu biliblər... Ya da həyat yoldaşıma srağagün ad günündə hədiyyə etdiyim bahalı brilyant qaşlı üzükdən xəbərdardılar. Olmaya Mərdəkanda tikdirdiyim bağ evi haqqında nəse məlumat alıblar. Yox, yox. Birdən... Birdən məndən düz iyirmi yaş kiçik bir qadınla qeyri-rəsmi yaşadığımdan duyduq düşərlər ha...

– Xoş gəlmisiniz, – mən özümü güclə topladım. Ona əyləşmək üçün yer göstərdim.

– Sağ olun! – Səsindəki rəsmiyyətdən fikrimdə yanılmadığımı təsdiqlədim. “Yazıblar, özü də möhkəm yazıblar. Dünən nazirlikdəki dostum üçün üç kub taxta materialı göndərmişdim. Yəqin yolda tutulub.

Cəhənnəmə ki..." Özümü ələ almağa çalışdım. Keçən dəfə də belə bir iş olmuşdu. Birtəhər razı saldım. Olmasın bir-iki ayın qazancı.

Düyməni basıb katibəyə iki stəkan çay gətirməyi tapşırdım.

– Çay içmirəm, sağ olun, – razılığını bildirdi.

"Hə, çay içmir. İşlər şuluqdu. Yəqin, ciddi yoxlama aparacaq".

—Dünyamin müəllim, bilirsiniz, niyə gəlmişəm...

Sözünü ağzında yarımçıq qoydum:

– Əcəb eləyib gəlmisiniz, həmişə Siz gələsiniz, – demişdim ki, gözlərim şalvarının ütüsünə sataşdı, yəqin, bu şalvarı ilk dəfədir ki, geyinib. İllərlə həsrətini çəkdiyim, indi-indi yerimi bərkitdiyim müdir kreslosu gözüm-dən düşdü. İşləyəndə də belə vəzifədə işləyəsən e... – həsəd hissi keçirdim.

Dəqiqələr saat kimi uzun görünürdü. Kürəyimdən tər damcıları axdığını hiss etdim. Bu zaman alnımda da tər muncuqları olduğunu başa düşdüm. Cib dəsmalını çıxarıb üz-gözümü silməyə başladım. Onun qürurlü, məğrur baxışları altında özümün kiçildiyimi, yumağa döndüyümü hiss edirdim.

– Müəllim, hamı sizdən...

İnanın ki, bu sözləri eşidəndə az qaldım özümdən gedib yerə yıxılım, sanki ürəyimdən bir tel qırıldı. O, sözünə davam elədi:

– ...razıdır. Ona görə də sizdən xahiş eləməyə gəlmişəm. Doğrusu, deməyə də utanıram.

Yüz faiz məni dolayır. Arxayındı ki, məni həbs etdirəcək. Güclə eşidiləcək səsə, "buyurun" dedim.

– Mən qəsəbədəki məktəbdə müəllim işləyirəm. Dünənki külək vaxtı pəncərəmiz açıq qalıb, şüşələri sınıb. Gəldim ki, mümkünə, mənə kömək edəsiniz.

– Yaxşı, gözləyin. – Dərindən nəfəs alaraq müaviniyə zəng edib müəllimə kömək etməsini göstəriş verdim. Müəllim təşəkkür edib kabinetdən çıxdı. Mən isə hələ də özümə gəlməmişdim.

GÜLBƏY

Yenicə iş başladığım təzə idarədə bir-birindən fərqli xasiyyətli, mənə qəribə təsir bağışlayan adamlara rast gəlirəm. Burada onun-bunun dalınca danışmaq, qeybət eləmək, yalandan gülmək, yalandan qəmlənmək adi haldır. Mən bu cür adamlara heç cürə uyğunlaşa bilmirəm. Hər an yalqızlığımı, tənhalığımı hiss edirəm.

Təzə həmkarlarımdan birinin adı Gülbəydi. Adı nadir adlardan olduğu kimi, özü də "təkrarsız" adamdı. Yaşı yetmişə haqlamış bu kişi xarici görkəmcə mollaya oxşayır. Həmişə üzündə saqqalı, başında papağı, əlində təsbehi olur. Özünü tərifləməyi xoşlayır. Dediynə görə əvvəllər bu idarədə, daha doğrusu, bu idarə əvvəllər lap trest olanda rəis müavini işləyib. "Qurub-yaradıb, xalq üçün can qoyub, nə qədər bina tikdirib, park sal-

dırıb..." Amma idarə binasının görkəminə, onun həyətinə baxanda kişinin dediklərinin doğru olmasına şübhə etməyə bilmirsən. Əşşi, sənin müavinlikdən çıxdığın bir əsrdir ki, tikdiklərin uçub-tökülüb, əkdiklərin quruyub?

Gülbəyin işinin adını da bilən yoxdu. İxtisasca iqtisadçıdır. Amma çətin ki iqtisadiyyatdan başı çıxa. Gah o şöbədə gəzir, gah bu şöbədə... Keçmiş fəaliyyətindən, mübarizliyindən danışır, özünü tərifləməkdən yorulmur. Nahar fasiləsi zamanı, Allah göstərməsin, onun-bunun nə yeyib, nə içdiyini öyrənməsə, qiyamət qopar. Yemək təklif edilsə, – "yox, mən bu gün orucam" – deyər və diliylə sulanan ağzını silər.

İdarəmizin xidməti avtobusuna Gülbəy birinci minər, ən qabaqda əyləşər. Yol boyu boş-boşuna danışar, onun-bunun ünvanına xoşagəlməz sözlər söyləyər. Bərəlməmiş gözləri də ki, Allah göstərməsin, avtobusa minənlərin sumkasında olar. Birindən bir naringi alar, o birindən bir alma istəyər...

Nə isə... Deyəsən, mətləbdən uzaqlaşdım. Az qala yadımdan çıxmışdı, Gülbəy həm də hacıdır. Onu "Hacı" deyər çağıranda elə görkəm alır ki, gözləri sevincindən az qala hədəqəsindən çıxır. Zarafat deyil, kişi sən, mənim tayım deyil, hacıdır. (Bu yerdə mən bütün dindar və imanlı əsl hacılardan üzr istəyirəm.) Düzdür, hələ bir yaxşılığının şahidi olan yoxdu. Amma elə danışır ki...

Bir dəfə Gülbəy kollektivdə yeni olduğuma görə özünü mənə yaxından tanıتماq üçün tərcümeyi-halından bəzi məqamları danışdı. Sən demə, Gülbəy Sovet dönməində ateist olub. Özü də partiya fəalı kimi "Böyük Lenin" ideyalarının təbliğatçısı olaraq dinə qarşı mübarizə edib. Az adama nəşib olan "Əməkdar təbliğatçı" adına layiq görölüb. 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri Gülbəyi də "sarsıdıb". "Əməkdar təbliğatçı" adından imtina edib. Respublikanın mərkəzi qəzetləri, televiziya Gülbəyin bu "cəsarətini", "milli təşşübkeşliyini" başlayıblar ciddi şəkildə işıqlandırmağa.

– Bu hadisədən sonra mən başladım dini kitabları oxumağa, şəriəti öyrənməyə, dinin tələblərinə əməl etməyə, haqq yoluna qayıtmağa. Şükür Allaha, hacı da oldum. Yaxşı ki o vaxt mənə verilən fəxri addan imtina etdim, – Gülbəy danışmağa davam etdi. – Mən haqqı hər şeydən üstün tuturam. Fəxri adımlı təşşidləyən kitabçanı yandıranda, elə bil, ürəyimdən tikan çıxdı. Bacıoğlu, amma görürsən də, elələri var ki, ancaq şəxsi mənafeləri üçün çalışırlar. Ad üçün, şöhrət üçün, pul üçün min dona girirlər. Belələrini görəndə ürəyim ağrıyır.

Gülbəyin bu söhbətindən bir-iki ay keçmişdi. Xəbər yayıldı ki, kimin fəxri adı varsa, ona dövlətimiz əlavə pul vəsaiti verəcək. Bir gün eşitdim ki, mühasibatlığa fəxri ad aldıqlarını təşşid edənlərin arasında Gülbəy də var. Bəli, bəli. Həmin Gülbəy – vaxtilə fəxri addan guya imtina edən, kitabçasını yandıran Gülbəy...

Təranə ARİFQIZI

QIFIL

♦ Hekayə

Bir gündə nə qədər yol qət eləmişdilər. Ağır döyüşdən sonra balaca bir kənddə düşərgə salıb, yarım saatlıq fasilə vermişdilər. Ağır çəkmənin içində döyənək olub qızaran ayaqlarını çayın ilıq suyunda yuyan əsgərlərə yemək yemələrini tapşırdı. İti addımlarla kəndin dolayı küçələrini keçərək çəpərsiz, divarsız balaca bir həyəətə yaxınlaşdı... Ürəyi tez-tez döyünürdü. Sanki atasının səsinə eşidər kimi oldu. Üzünü əlləri ilə qapayıb, yerə oturdu...

* * *

Arif çiyindəki ov tüfəngini arxaya itələyib dizi üstə çökdü. Oğlunun gözlərinə dolmuş yaşı iki əlinin baş barmağı ilə yana sıgalladı, alnından öpdü, əlini onun çiyinə qoydu:

– Ağlama, yekə kişisən, bu nədir, gözünün suyunu axıdırsan? Bu gündən evimiz sənə əmanət. Sən ağlasan, mən arxayın gedə bilmərəm axı... Ağlama, kişi ağlamaz!

Ceyhun körpə dodaqlarını büzüb, boğazına dolmuş qəhəri uddu. Atası ona “kişi balam” deyəndə, xoşuna gəlirdi, uşaq qüruru ilə qoltuğunun altı şişirdi. Amma indi əlində deyildi. Atası onu qoyub gedirdi. Mühəribəyə gedirdi. Uşaq da olsa, bunun yaxşı bir şey olmadığını başa düşürdü. Bu nə dənizdə neft çıxarmağa, nə də rayonda yol çəkməyə bənzəyirdi. Atası evi ona tapşıırırdı. Dostlarının da ataları gedirdi. Arif onu qucaqlayıb bağrına basdı, qalxıb yeyin-yeyin daş cığırla həyəət qapısına yönəldi. Küçəyə çıxdı, alçaq barıdan Ceyhuna əl elədi. Köhnə “ZİL” maşını kişilərlə dolu idi. Kimin gücü nəyə çatmışdı, onunla silahlanmışdı. Elə bil mühəribəyə yox, ova gedirdilər. Amma ürəklərindəki qətiyyət gözlərindən oxunurdu. Getməliyidilər. Yoldaşları əl atıb Arifə maşına minməyə kömək etdilər. Uğuldayıb torpaq yolun tozunu göyə sovuran maşın signal verərək kəndarası yolla uzaqlaşdı. Uşaqlar hay-küylə maşının dalınca qaçdılar. Arxadan maşını izləyən Ceyhunun içindən birdən dəli bir hayqırtı qopdu:

– Ata!!!

– Mən qayıdacağam, oğlum!!

Tozla örtülmüş yoldan küləyin gətirdiyi, adamların səsi, maşının uğultusu arasından güclə eşidilən bu sözlər Ceyhunun qulağında əks-səda verdi.

* * *

Deyir, yetim böyüyər, fələyin pislili özünə qalar. Doğulan da anasını itirən, yeddi yaşında atasını müharibənin dəhşətlərinə gömən Ceyhun qonşulardan, qohumlardan atalı-analı oldu. Onların əl tutması ilə yaşadığı altı il onun körpə ürəyini həm kövrək, həm də qaya kimi sərt elədi. Həyatın girdabında boğulmadı, əksinə, pisliliklərə inad böyüdü. Atasını döyüşə getməmişdən həyətlərinə bir nar ağacı əkmişdi. Ceyhun onun üstünə bıçaqla ata-anasının adını yazmışdı. Ona gecə-gündüz qulluq eləyirdi ki, tez böyüsün. İlk barını gətirən ili Ceyhun ata ocağını da, nar ağacını da qonşuları Talib kişiylə tapşırıb, Bakıya oxumağa getdi. Bu gedişinin çox uzun çəkəcəyini heç ağına belə gətirmədi. Doğulduğu torpaq, ata yurdu, uşaqlarla çilingağac, futbol, yeddidaş oynadığı məhəllələri, ilk barını yeyə bilmədiyi nar ağacı – uşaqlıq xatirələri erməni tapdağında illərlə inlədi.

Ceyhun oxumağını bitirib işləməyə başlamışdı. Öz istəyi ilə düşmənlə üz-üzə postda zastava rəisi getmişdi. Hər gün əlindəki binoklla daşı daş üstə qalmayan evlərə, ağacları kökündən baltalanmış həyətlərə baxır, ürəyindəki nifrət daha da böyüyürdü. Gözünün önünə budaqlarından qıpqırmızı meyvələri sallanan sevimli nar ağacı gəlirdi. “Görəsən, onu da baltalayınlar? Yazdığım adlar silinibmi ağacın üstündən?” Səbirsizliklə o yerlərə ayaq basacağı günü gözləyirdi. Hərdən az qalırdı, qaça-qaça getsin. Heç nəyə baxmadan, təhlükəni düşünmədən. Öz kəndlərinə yaxın olan zastava da vardı. Amma oraya getmək ona təklif olunsaydı, ürək eləməmişdi. Doğulduğu yerləri görərsə, bu qədər səbirli olmayacağını bilirdi.

* * *

Ailə qurmuş, ev-eşik sahibi olmuşdu. Vəzifəsi, rütbəsi artmışdı. Kənardan baxanlar ona bəxtəvərlik verirdi. İçindəki ağırlar daş kimi ürəyinə oturmuş, üstü qalın qaysaq bağlamışdı. Amma iki qaşının ortasına iz salmış düynünün açılması üçün nəşə olmalıydı. Günlər, aylar arxada qaldıqca, əzizlərinə, əli çatmadığı yurd yerlərinə yaxınlaşdığını ürəyində hiss edirdi. Hərdən dünyanı lərzəyə gətirəcək ən müasir silahlarla əsgərlərə təlim keçəndə atasının çiyinə asıb vuruşmağa getdiyi ov tüfəngini xatırlayırdı. Və ürəyindən yanıqlı bir “kaş ki..” – səsi çıxaraq, dişlərinin arasında əzilirdi.

* * *

Ağacın budaqlarından qıpqırmızı nar qopartdı, cibindəki bıçaqla kəsib başının üstünə qaldırdı. Nar dənələrinin payız günəşinin şuaları altında necə bərq vurduğuna baxmağa başladı. Bağın hər tərəfi nar ağacı idi. “Bəs, atam əkdirdi ağac hanı?” – deyərək, ətrafına baxmağa başladı. Hə, su quyusuna yaxın bir yerdəydi. Bir az da irəli yeridi. Elə bil meşədə, cəngəllikdə idi. Ayağı nəyəsə ilişdi. Əyilib əliylə çürümüş yarpaqları, kol-kosu təmizlədi. Atasının quyularının ağzına görə düzəltdiyi dəmir parçası idi. Paslanmışdı. Bir-iki təkənla qapağı qaldırdı. İndiyə quyumu qalardı? Baxımsızlıqdan içi dolmuş, üstünü kol-kos basmışdı. Boğazına tıxanmış qəhəri udub, quyunun ətrafına göz gəzdirdi. Gözünə cavan nar kollarının arasında bir metr hündürlüyündə baltayla boynu vurulmuş ağacı görəndə, sanki ürəyinə bıçaq saplandı. Ağacın dibinə çöküb, onu tumarladı, gövdəsinə göz gəzdirməyə başladı. Birdən gözlərinin içi parladı. Bıçaq tiyəsilə yazdığı adlar ona baxaraq, – bax biz

buradayıq, bizi yox edə bilmədilər. Adımızı yazdığı bu ağacın kökündən həyətdə onlarla nar ağacı baş qaldırdı, bar verdi. Sənin bir gün gələcəyini bilirdik, oğlum. Bu meyvələri sənin bir gün yığacağını, bizə sahib çıxacağını bilirdik... – deyə, sanki dil açıb danışmışdılar.

Ceyhunun boğazındakı qəhər göz yaşlarına dönüb üzaşağı axır, ağacdakı balta izlərinin arasına dolurdu. Qoyub getdiyi evlərindən əsər-əlamət yox idi. Gündən, yağışdan, qardan bozarmış, evin qapısı yarısı yerdə, yarısı daş-kəsəyin arasında boynubükük durmuşdu. Söykəndiyi torpaq onu yıxılmağa qoymamışdı. Qıfıl yerini qanqal kolu örtmüşdü. Əlini atıb onu kökündən çıxardı, kənara tulladı. Bu həyətdə girəndən Tanrı ikinci dəfə onu sevindirmək istəyirdi deyəsən. Qapının üstündəki qıfıl paslı gözləri ilə ona baxırdı. Yaşdan toranlaşmış gözlərini silib, bir də baxdı. Həmin qıfıl idi, öz əlilə qapıya salıb bağlamışdı. Açarın birini Talib kişiye vermiş, birini də... Qeyri-ixtiyarı əlini döş cibinə apardı. Amma bu qıfıl açarla açılmazdı. İllərin acısı, nifrəti, həsrəti yığılmışdı onun içində. Çiyindəki avtomatın qundağını sıxdı. “Bu qıfıl açılmalıdı! Mütələq açılmalıdı! Açar açmazsa, güllə açar!” Avtomatdan atəşi ilə paslı qıfılın açılması bir oldu...

SİRLİ TƏBƏSSÜM

Uşaqlar əllərindəki çubuğu yerə cırpa-cırpa qışqırırdılar:

- Nəbov, ay Nəbov, dağlar kimindi?
- Dağlar mənimdi, Nəbov əmi, dağlar mənimdi!

Cındırından cin ürkən, qurd gözü kimi işıldayan, qan sağılmış gözləri ilə uşaqları süzən Nəbi uşaqları “yağladı”:

- İt balaları, dayanın bir, dədəvuza deyəcəyəm.

Uşaqlar əl çəkmədilər. Bir-birilə itələşərək ona yaxın gəlib, biclik, şıltaqlıq yağan gözlərini cin gözlərə dikərək ağız-ağıza verdilər:

- Dağlar mənimdi, dağlar mənimdi...
- Nəbov, acıqini... şorbaqini... Dağlar mənimdi...

Üst-üstə geydiyi köhnə paltarların cibindən daş çıxarıb var gücü ilə onlara tərəf atmağa başladı. Uşaqlar divarın arxasında gizləndilər. Üz-gözündən çirkli tər axan Nəbi birdən yerə çökdü. Oyuncağı əlindən alınmış uşaq kimi ağlayaraq, əllərinin arxası ilə gözlərini tez-tez silməyə başladı. Kimsə uşaqlara təpindi:

- Ay vələdüzzinalar, cəhənnəm olun burdan! Ağlama Nəbi, qovdum uşaqları...

Cibindən kağız pul çıxarıb ona uzatdı:

- Al bu pulu, yemək alarsan.

Gözləri işildadı. Göz qırpımında pulu kişinin əlindən qapdı:

- Amma dağlar mənimdi... onlara de də, nolar... – Gözləri yenə doldu...
- Sənindi, ağlama. Heç kəs dağları səndən ala bilməz. Get evə, durma burda.

Dəcəllər yenə gəlib səni acıdar...

O, uşaqlar qaçıb gedən tərəfə yan-yan baxıb kələ-kötür çomağını onları qovalarcasına göydə fırladıb, qurd kimi mırıldanaraq ordan uzaqlaşdı:

– Vermərəmm... dağlar mənimdi, mənim!

* * *

Nəbinin doğulduğu kənd günün hər saatında müxtəlif rəngə çalan uca dağların arasında yerləşirdi. Dan ulduzu göyün üzünü tərk etməmiş, nənəsi onu yavaşca dümsüklədi:

– Dur bala, vaxtdı.

Yuxusu sanki dovşan yuxusu idi. Nənəsinin səsinə dik atılıb, geyindi. Əlüstü şirin çayını başına çəkib, içində şor, pendir dürməyi olan heybəsini çiyninə atdı. Kələ-kötür çomağını çiyninə qoyub tövləyə sarı getdi. Bu gün sürünü Dəmirli yaylağına tərəf aparacaqdı.

Sübhün şəhində yuyunmuş otlar ayaqlarını isladır, dağlardan çobanyastığı çiçəyinin ətri süzülüb onun içinə dolurdu. Gün yerindən çırtlamamış, sürü yaylaq yerində şirin-şirin otlayırdı. Nəbi bacılarına mırçalıq saqqızı söz vermişdi. Bir gözü sürüdə, təpənin üstündə onu çağıran mırçalıq kollarına tərəf yeridi. Yarım saata heybəsini doldurdu. Evdə onun baş tərəfini kəsib südünü yığacaq, həzin odda bişirib saqqız düzəldəcəkdı. Əvvəllər lap çox yığırdı. Düzəldib dost-tanışa, qohum-qardaşa da verirdi. Kəndin marketi xaricdən – İrandan, Türkiyədən gəlmiş şirin saqqızla dolandan sonra təbii dağ otundan hazırlanmış mırçalıq saqqızının üzünə baxan olmadı.

Artıq nahar vaxtıydı. Sürünü dağ armudunun kölgəsində yatırıb, yağışdan qorunmaq üçün götürdüyü plaşı yastıq kimi bürmələdi. Əllərini başının arxasında daraqlayıb uzandı. Tərtəmiz göyün üzündə bir tala qara bulud sürünürdü. Gözünü zirvələrdə gəzdirdi. Günəşin işığı dağın sinəsində göy-qırmızı rəngə çalırdı. Necə də gözəl rəngi vardı bu dağların. Nəbi özünü bu dağlarsız təsəvvür edə bilmirdi. Yaşı az olsa da, sanki əlli ildi bu dağların arasında yaşayırdı. Hər çığırına, hər izinə bələd idi. Dağın o üzünü erməni kəndi idi. Erməni kəndi deyəndə, yəni əlli-altmış il bundan qabaq haradansa qovulmuşdular, qaraçı köçü kimi gəlib orda ev-eşik olmuşdular. İndi dindirəndə elə danışırıdılar ki, sanki olmayan əcdadları guya, burada yaşayıb. Bir də görürdün, dağı fırlanıb hansısa çığırnan bu üzə gəlib çıxdılar. Dağın bu tərəfi sanki cənnət idi. Göz götürə bilmirdilər.

Nəbi erməni uşaqları ilə heç vaxt dostluq eləməzdi. Onların tülkü sifətlərindən zəhləsi gedirdi. Şirin dillərinə salıb yaltaqlansalar da, xeyri yox idi. Nəbi üz vermirdi. Böyrü üstə döndü. Başını göy otların üstünə qoydu. Torpağın səsinə dinləməyə başladı. Bulağın yer altındakı zümzüməsi ürəyini sərinlədirdi. Atlı qarışqaların ayaq səsləri... Hardasa yaxınlıqda sürünən ilanın fişiltisi aydın duyulurdu. Bir də mis qab cingiltisi... Elə bil keçilərin zıncırovları bir yerə yığılıb torpağın altında səs salmışdı. Başını qaldırıb yatışmış mal-heyvana göz gəzdirdi. Heç nə yox idi. Zıncırovlu keçilər sakitcə gövşəyirdilər. Yox, səs yerin altındakı uzaqlıqdan gəlirdi...

Dikəlib əllərini dizində çarpazladı. Oturduğu yerdən dağın arasından keçən əyri-üyrü cığır, kəklikotulu, yovşanlı təpələr, dağın ətəyi, dibində su şaqqıldayan dərə aydın görünürdü. Uzaqda yüklü bir canlı hərəkət edirdi. Başını boynuna qısmış, yükün altında ikiqat olmuşdu. Gələn qalayçı Simon idi.

Çiyində mis qab-qacaq var idi. On-onbeş gündən bir yolunu kəndə salırdı. Ev-ev gəzib qalaylatmaq üçün mis qab yığırdı. Bu dəfə gələndə nənəsi balaca mis qazanı da vermişdi Simona.

– Sən Allah, ay Simon, qəşəng qalaylayarsan. Bu qazanın az qala iki yüz il yaşı var. Nəsil yadigarıdır.

Nənəsi qazanı verəndə Nəbi qaşqabağını tökmüşdü. Nəyə görəsə bu erməniyə heç güvənmirdi. Öz-özünə fikirləşirdi ki, niyə erməni Simon əzab-əziyyətlə bu mis qabları çiyinə yığıb eşşək kimi o tərəf-bu tərəfə daşıyır? Yəni aldığı beş-on quruşa dəyməzdi. Həyatını əkib-töksəydi, bundan çox qazanardı. Bir dəfə nənəsinə demişdi bu sözləri.

– Ay bala, xalxın sənətini əlindən almayacağıq ki. Onun işi odu. Sən get, öz işinlə məşğul ol. Böyüklərə ağıl öyrətmə! – ağzının üstündən vurmuşdu.

Simon cingildəyə-cingildəyə çatıb təlisi çiyindən yerə saldı. Qabların səsinə sürü dik atıldı. Bir yiyələrinə, bir də Simona baxıb yavaş-yavaş otluğa dağılmağa başladılar.

– Balaca, suyun var? Cızdığım çıxır.

Nəbi onun istidən və yorğunluqdan pörşələnmiş qırmızı sifətinə baxdı. Gəndən gələn mərhəmət hissini təsiri ilə yanındakı əsgər matrasını ona uzatdı. Bir də yaşca ondan az qala onbeş-iyirmi yaş böyük idi. Erməni suyu hortahortla içib boş qabı ona qaytardı:

– Bu mis qablar da elə ağır olur ki. Gətirincə ləliyim çıxdı, – deyə, gileyləndi.

– Sizin qazanı verim sən apar. Yüküm bir az yüngülləşsin.

Nəbi çiyinlərini çəkdi. Nə düşündüsə:

– Apararam, çıxart ver, – dedi.

Qalayçı qabları yerə töküüb qazanı təlisin dibindən çıxardı. Qabların işığı göz qamaşdırırdı. Nənəsinin qazanı da təptəzə olmuşdu. Deyəsən, ən ağırı da elə bu qazan idi. Simon yerə tökdüyü qabları yenidən təlisə yığıb, əlini onun başına çəkdi:

– Sağ ol, balaca. Keylax yüngülləşdi yüküm. Axşama kəndə qayıtmalıyam. Getdim mən.

Qalayçı Simon ayı kimi yanlarını basa-basa uzaqlaşdı gözdən itdi. Nəbi onun bütün hərəkətlərinin altında gizli bir saxtakarlıq hiss edirdi. Amma nə? Niyə ona elə gəlirdi, özü də bilmirdi. Gözlərini onun getdiyi tərəfdən çəkib, üzünü dağlara tutdu. Dərindən nəfəs aldı. Ciyərləri təmizləndi. Sürünü haylayıb bir yerə yığdı. Yemək yeməyi yaddan çıxarmışdı. Armud ağacının kölgəsində oturub nənəsinin qoyduğu dürməyi yeməyə başladı. Qazanı mırçalıq yığdığı heybənin yanına qoymuşdu. Dürməyi yeyə-yeyə hərdən onu süzürdü. Birdən qazanın ağız tərəfində kiçik bir yazı gözünə dəydi. “Bu haradan çıxdı? Bizim qazanın üstündə yazı yoxdu axı...” Buta naxışları vardı, onları görmüşdü. Nənəsinin hərdən bunu dilə gətirdiyinin də şahidi idi:

– Bu nəsil yadigarının üstündə bir yazısı da yoxdu. İtsə, tapılmaz.

Amma erməni Simona güvənib onu qalaylamağa vermişdi. Bu fikirlə dürməyi yerə qoyub qazanı əlinə götürdü. Əvvəlcə elə bildi nənəsi Simona tapşırıb qazanın üstündə nəseə yazsın. Yazıya təzədən diqqət edəndə sanki onu ildırım vurdu. Parlayan qazanın ağız tərəfində, ilk baxışda nəzəri çəkməyəcək

yerdə kiçik xaç şəkli cızılmış, qabağına ermənicə “Ermənistan-Yerevan-min yeddi yüz doxsan” yazılmışdı. Bıçaq vursaydın, Nəbinin qanı çıxmazdı. Öz-özünə Simonu asıb-kəsməyə başladı:

– Hə, demək bundan yana bu əziyyəti çəkir, it uşağı. Özlərinə tarix yazırlar. Özü də bizim dədə-baba yadigarlarımızla. İndi qayıdacaqsan bu yolnan, neynək. Sənin öz dilinə yaltdıracağam bu yazdığını.

Günəş yavaş-yavaş dağların arxasına çəkilsə də, sürü yamaclara yayılmışdı. Nəbi mis qazanı qara daşın üstünə qoyub, gözünü kənddən gələn yola dikmişdi. Vaxt daraldıqca, ürəyi sanki sinəsindən çıxacaqdı. Birdən qarşıdakı təpənin arxasından Simonun qaraltısı göründü. Nəbi səsinə içinə ataraq üzünü dağlara tutdu. Gözü günəşin fonunda dağın lap zirvəsində siluet şəklində görünən iki dağ keçisinə sataşdı. Sanki olacaqlara şahid olmaq üçün onları Tanrı göndərmişdi.

– Balaca, hava qaralacaq bir azdan. Niyə tərپənmirsən? Qurda-quşa yem olarsan...

Simonun gülərək dediyi sözlər onu diksindirdi. İyrənirdi ondan. Murdar sifətini görməyə təhəmmül edə bilmirdi.

– Qazan yadından çıxar ha...

“Hə, qazan”. Burda niyə gözlədiyini sanki unutmuşdu. Qəfildən mis qazanı daşın üstündən alıb, Simona yaxınlaşdı:

– Bu nədi?

– Nə?

– Bu yazı nədi, yazmısan bura? – Nəbinin gözləri qəzəblə parıldadı.

Simonun dili topuq vurdu:

– Məən yazı yazma..mışam.

Nəbi qazanı az qala onun gözünə soxdu:

– Bəs kim yazıb?

– Bilmirəm, yazı ordaydı. Ver baxım!

Qazanı alıb əlinin içinə keçirdi. O biri əliylə qlobus kimi fırlamağa başladı. İki gün qabaq yazdığı yazı aydınca oxunurdu.

– Burda nə var ki, qazanın istehsal yeri və tarixi yazılıb da... Yəqin əvvəllər fikir verməmişən. Bizdən satın almısınız da, olmaz? – gözündəki istehza aydın sezilirdi. Sanki onu ələ salırdı. Qəfildən qulağının dibindən aldığı zərbədən səndələdi. Nəbinin qolunda belə güc olacağını təsəvvür etməzdi.

– Ə, tülkü, sənin dədən iki yüz il bundan qabaq buralarda nə gəzirdi? Demək sizindi hə... bir yumruq da gözünün altından tutdu.

– Fil qulağında yatmısan ey, balaca! Burda hər şey bizimdi. Gəzdiyin torpaq, bu dağlar... hamısı! – Simon zərbə yerini ovuşduraraq dilini dinc qoymurdu.

Nəbinin gözünə heç nə görünmürdü. Onun bu gözəl dağlarına da sahib çıxmaq istəyirdi bu tülkü-sifət! Zərbəni zərbə dalınca endirməyə başladı:

– Sözüünü geri götür, denən, dağlar sizindi! Tez ol de, yoxsa əlimdə qalacaqsan!

Bu qədər alçaqlıq, həyasızlıq olmazdı. Simon qorxusundan yalvarmağa başladı:

– Balaca, axı biz qardaş kimiyik. Nə fərqi var, siz, ya biz. Sizin kənddə nə qədər duz-çörək yemişəm. Evlərinizin hörmətli qonağı olmuşam. Vurma, nə olar...

– Yediyin duz-şörək tutsun səni! Çörəyi dizinin üstə olan şərəfsiz! Sabah bütün kəndin önündə üzr istəyəcəksən! Dediklərini geri götürəcəksən!

Simonun canına vicvicə düşdü. Əgər onun nə zibil olduğunu bilsəydilər, daşqalaq edərdilər. Nəbini yola gətirsəydi, yaxşı olardı. Bir müddət buralardan uzaqlaşardı.

Onun erməni hərflərini tanıyacağı ağına belə gəlməmişdi. Haradan biləydi ki, Nəbinin ermənilərə olan inamsızlığı gizlicə bu dili öyrənməsinə səbəb olub. Sanki günün birində bunların olacağını bilirdi. Amma indiyə qədər ermənicə bir kəlmə söz ağzına almamışdı. Necə deyərlər, tanımaq üçün dostun da, düşmənin də dilini bilmək vacibdir, düşüncəsi ilə yaşamışdı. Bu, ona qardaş deyən erməni olsa belə... O, boynunu qısaraq yazıq bir görkəm aldı. Mis qazan bir tərəfdə düşüb qalmışdı. Nəbi qanlı-qanlı ona baxırdı. Simon nə fikirləşdisə, gözləri hiyləgərcəsinə parıladı. Heç bir şey olmamış kimi, yeriyib qazanı qaldırdı:

– Al, balaca, qazanı da götür get. Nənənin gözü yoldadı. Sürü də artıq yolu ağzına alıb, getməyə hazırlaş, səni gözləyir.

Nəbi qeyri-ixtiyari geriyə, yamaca boylandı. Keçilər zıncırovlarını silkləyərək qabağa düşmüşdülər. Arxasınca getməsə belə, sürünü düz evə aparacaqdılar. O, Simonu da özüylə bərabər kəndə aparmaq istəyirdi. Haqq-hesab bu gün çürüməliydi. Birdən arxadan dəyən zərbədən gözləri qaraldı. Göy üzü dağlarla birgə başına fırlanmağa başladı. Gözünə mis qazanı iki əli ilə bərk-bərk tutmuş, qorxu və nifrətlə ona baxan Simon dəydi. Əlini güclə boynunun ardına apardı. Çomağını əlindən buraxmadan üzünü üstə daşların üstünə düşdü. İş belə görən tülküsfət qazanı yerə atıb arxasına baxmadan oradan uzaqlaşdı. Daşların üstüylə dərəyə yuvarlanan mis qazanın cingiltisi dağlarda əks-səda verdi. Dağkeçiləri ürəküb qaçdı. Zirvədən bir qartal qalxıb, göydə dövrə vurmağa başladı... İndiyə kimi heç kimin qabağına çıxıb, yolunu kəsməyən dağ bəbirləri bu səsdən oyanıb qalayçı Simonu dağın özüünə keçməyə qoymadılar...

* * *

Bütün kənd adamı gözünü açıb onu belə görmüşdü. Haradan gəldiyini bilmirdilər. “Dəlidi” – deyib, yola verirdilər. Onu kənd dolandırırdı. Üst-üstə geyindiği paltarından tutmuş, rezin qaloşuna kimi. Kimin qabağına çıxırdısa, qəpik-quruşdan ovcuna qoyurdu. Bəzən uzun müddət yox olurdu. Deyirdilər, dağları görməyə gedib. “Dağlar mənimdi” kəlməsi dilindən düşməzdi. Vay o gündən ki, uşaqlar bu sözü onu cıratmaq üçün deyəydilər. Sanki dünya başına yığılırdı. Kötür çomağını əlindən yerə qoymazdı. Sanki kimdənsə qəfil zərbə alacaqmış kimi, ətrafına ehtiyatla baxardı.

* * *

Molla sübh namazına gələndə onu xalçanın üstündə uzanmış gördü. Yatmış bilib səs salmadı. Namazı bitirib getməyə hazırlaşanda gözü Nəbinin üzünə sataşdı. Üzündə qəribə, sirli bir təbəssüm vardı... Çomağını bağrına basmışdı. Açıq qalmış gözlərində yaş donmuşdu. Deyəsən, ölüm pərdəsi onu artıq çox uzaqlara – müqəddəs dağlarına aparmışdı. O, əlli-altmış il bundan qabaq özüylə bu kəndə gətirdiyi sirləri o təbəssümə bələyib torpağın altına aparmağa hazırlaşdı...

♦ Redaksiyaya məktub

Vaqif ABBASOV

Azərbaycanın ilk Ombudsmanı Elmira Teymur qızı Süleymanovaya yubiley təbriki

Əzizimiz Elmira xanım!

Sizi 85 illik yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edir, möhkəm can sağlığı, həyat uğurları arzulayırıq. Siz dünya şöhrətli kimyaçı alim, kimya elmləri doktoru, professor olmaqla yanaşı, həm də görkəmli dövlət və ictimai xadimsiniz. Apardığınız elmi və təşkilati işlər Sizin şəxsiyyətinizin ali səviyyəsinin inikasıdır.

Siz Azərbaycanda Ombudsman təsisatını ən yüksək səviyyədə yaratmaqla Azərbaycan dövlətinin dünya miqyasında nüfuzunun daha da artmasına xidmət etmisiniz.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük uzaqqörənliklə Ombudsman vəzifəsinə məhz Sizi təklif etməsi təsadüfi deyil. Siz 17 il müddətində Ombudsman kimi, eyni zamanda şöhrətli alim kimi böyük işlər gördünüz.

Sizin həyatınız hamımız üçün bir nümunədir.

Azərbaycan xalqı Sizi çox sevir. Siz bu böyük sevgiyə layiqsiniz. Yubileyiniz mübarək.

Vaqif ABBASOV

ELMİRA ANA

*Azərbaycanın ilk Ombudsmanı,
professor Elmira Süleymanovanın
yubileyinə həsr olunur.*

Dahilərdən, müdriklərdən dərs alan,
Alimliyin zirvəsinə ucalan,
Alimlərə yol açaraq ucaldan,
Sən belə insansan, Elmira Ana.

Böyük töhfə verdin dünya elminə,
Kimyada adın var layiq yerində,
Bu layiq yerin də çox uca zirvə,
Sən belə alimsən, Elmira Ana.

Hər zaman ucaldın qadın adını,
Yüzlərlə qadınlar belə ucaldı,
Belə dəyər aldı qadın haqları,
Qadını ucaldan, Elmira Ana.

Böyük dəyər verdin Sən uşaqlara,
Səslədin onları lider olmağa,
Çoxları çatdılar bu böyük ada,
Liderlər anası Elmira Ana.

Xalqın unudulmaz Ulu Öndəri
Sənə layiq olan dəyəri verdi,
Oldun insan hüququ Müvəkkili,
Birinci Müvəkkil Elmira Ana.

Yeni təsisatı ölkə bəyəndi,
Burda qanunlar və ədalət ali,
Müvəkkil işini dünya bəyəndi,
Sevilən Müvəkkil Elmira Ana.

Dövlətə xidmətdə böyük zəhmətin,
Xalqın ürəyində şərəfli yerin,

Dövləti xalqına daim sevdirdin,
İşin çox dəyərli, Elmira Ana.

Yorulmaq bilmədən çalışan QADIN,
Hər zaman fəxrison Azərbaycanın,
Qoy səni hifz etsin böyük Allahın,
Yarat, yaşat, ucalt, Elmira Ana.

İnsan hüququnun ilk Müvəkkili,
Həsr oldu ömrünün on yeddi ili,
Müvəkkil sözünü etdin şərəfli,
Şərəfli ömürlü Elmira Ana.

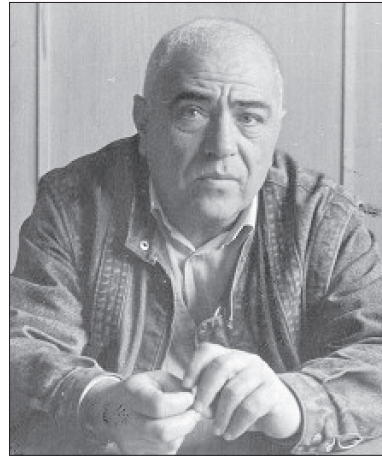
Ən ali dəyəri verib dövlətin,
Almısan dövlətin “Şöhrət”, “Şərəf”in.
Böyük əməllərlə buna haqq etdin,
Şöhrətli, Şərəfli Elmira Ana.

Bu günlərdə akademik Yusif Məmmədliyəv adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun Baş direktoru görkəmli alim – akademik Vaqif Abbasov məktubla redaksiyamıza müraciət edib, Azərbaycanın ilk Ombudsmanı Elmira xanım Süleymanovanın 85 illik yubileyi münasibətilə yazdığı təbrik sözlərini Azərbaycan yazıçıları ilə bölüşmək arzusunda olduğunu bildirəndə, düzü, bu, bizim də ürəyimizdən oldu. Görkəmli kimyaçı-alim Elmira xanım Azərbaycanda ombudsmanlıq institutu yaradılanda və bu ali təşkilatın ilk Ombudsmanı vəzifəsinə məsləhət görüldəndə, o, uzun illər idi ki, əsasən, elmi dairələrdə tanınırdı. Az bir müddətdə Elmira xanım rəhbəri olduğu bu təşkilatdakı geniş şəxəli fəaliyyəti sayəsində bütün ölkədə tanındı. Elmi təfəkkürü, geniş dünyagörüşü və xüsusən yüksək mədəniyyəti ilə xalq arasında böyük hörmət qazandı. Ziyalılığı, insanpərvərliyi insanların ona asanlıqla müraciət etməsinə imkan verirdi. Bütün fəaliyyəti dövründə Elmira xanım haqqın, ədalətin tərəfində dura bildi, qarşıya çıxan problemləri qətiyyətlə həll etməyə çalışdı.

Görünür, onun bir alim, həm də dövlət və ictimai xadim kimi fəaliyyətini illərlə yaxından izləyən Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun Baş direktoru Vaqif Abbasovu Elmira xanımın yubileyi münasibətilə yazdığı təbrik sözlərini, şair olmasa da, poetik bir dildə tamamlamağa sövq edib. Biz də akademik bu ürək sözlərini jurnalımızın səhifələrinə çıxardıq.

Hörmətli Vaqif müəllimin təbrikinə biz də məmnuniyyətlə qoşulur, Elmira xanıma möhkəm cansağlığı və elmi fəaliyyətində uğurlar arzulayırıq.

İntiqam QASIMZADƏ

Oktaý ŞAMİL**AZADLIĞIN
QUŞQONMAZINDA
AY HALƏSİ**♦ **Esse**

Mən daxilən avropalıyam! İçdə, içəridə irrasional işıq azadlığım var. Gözlərimi yumuram, hər şey avropasayağıdır. Səliqə-sahman, insaf-mürvət, geniş azadlıq, qayda-qanun... elə bilirəm Avropadayam. Deyib-gülürəm. Özümü sözməsəl, ali dərəcədə hiss edirəm. Xortdan, cin, vampir, qansoranlar yoxdu. Amma açan kimi dünya dəyişilir, didilib tökülür. Dünyanın bütün azadlıqları qaranlığa çəkilir. O saat da buynuzlar üzə çıxır, arxasında cin, şeytan, qulyabanı... görürəm də hamı vampirdi... “Ətalət” və “kəsavət”in tən ortasıyla üzürəm.

Qan qrupumdan olan əcinnələr kabus kimi alır üstümü. Biri çiynimə çıxır, saçımı sıgallayır. O biri qabağımda göz yaşı tökür. Eynilə yuxulardakı kimi, əyilib qulağıma pıçıldayır: “Bə filankəsə filan qədər borcum var, qaytara bilmirəm. Son ümidim sənə!”

Bu cür doğrama yalanı dəfələrlə eşitsəm də, dözüürəm. Çünki müsəlmançılıqdı. Müsəlman ölkəsindəyəm.

Bir başqası deyir: “Qohum qohuma bə nə gündə gərəkdi?! Tanış lazımdı. Filan işə görə incidirlər...”

O gəlir “uşağım xəstəxanadadı”... Bu gəlir “əsgər gedirəm”... Mən tək, onlar çox... Görürəm tordayam. Nəfəsim kəsilir. Balıq kimi çabalayıram.

Ev, ailə, iş, yaşayış qayğılarımı da buna əlavə edəndə, təzyiqim çıxır iki yüzə... Üstəlik, narkotikimə çevrilmiş bu yazı-pozular... Ziyalı öz qınına çəkiləndə qınamayın, onun özgə əlacı yoxdu...

“İç hürriyyət”dən bezib dışarıya dartınıram. İşıldaquş kimi öz işığımla “bayır dünya”ya baxmaq istəyirəm... Amma hanı? Çöl başdan-başa öz-başınalıqdı, “soyhasoydu, sathasatdı, darthadartdı”... Hərə burda bir piratdı...

Mənzilimin damından qayğılarım damır. Amma aylığım kommunal xərclərimi ödəmir. Dərd xirtəkdən, boğuluram! Televiziya kanalları da bu dərdi dəyişə bilmir. Kanalı dəyişirəm, dərd dəyişmir. Cinlər və canilər

səltənəti burda həyat əlaməti saxlamayıb. İnsan və onun yaşam tərzini çoxdan unudulub. Su gəlmir, qaz yox, elektrik problem... Düzümlər amma düzür ödəmələri... "su pulu", "qaz pulu", "ışığı pulu"... həтта "zibil pulu"... Bu zibil hardandı, bilmirəm. Rüşvətdi bəlkə, ona görə ölkə zibillənib?! Hər nəşə, quşbaşı qardı, yağır. Onlar işə yığır!..

Maraqlısı budur, Rüşvət və Korrupsiyanı Ştepsel və Trapunkaya bənzədirilər, xalqı güldürür. Hamı bir-birinə indi pul gözü ilə baxır, pul dili ilə dindirir. Məsələn, təxminən bu cür: "Dollar xanım! Necəsiniz? Yevro bəy necədi? Bizim "məmməd" ömrünü sizə bağışladı! "Şirvan" can üstündədi! "Şvedbanka" daşbaşçı salamı söyləyin!.."

Halbuki o azadlıqdan ötrü düz 14 gecə-gündüz mən o "Meydan"da dayanmışam. Azadlığını dinşəyənlərə dayağ durmuşam. Sonra gördüm oyunlar gedir, aralandım. Çoxu bu işdən yararlandı, amma mən yaralandım!

"Dərddən-qəmdən, kəmdən, yersiz qayğıdan, gördüm bir tərəfim tamam uçulur"... Depresdəyəm. Vaxt dayanıb. Ha tərənirəm – sükutdu, ha boylanıram – qəbir evi, meh tərənir.

Qəfildən telefonum zəng çaldı. Beynimdə ani anatomik işıq yandı. Qaranlıqlar oyandı. Yadıma düşdü, o üzde, ehtimalımda hələ telefon azadlığım qalır. Sevindim. Dəstəyi qaldıranda gördüm "qar-qar" qarıldayan qarışığı. "Alo", "alo"dan sonra o da ilğıma dönüb çəkildi, itib-batdı.

Çayır basan yaddaşımın kövşənliyini aralaya-aralaya gedib uşaqlıq illərimə çatdım. Gördüm 9 yaşlı Oktaydı, damağında "Belomor". Rəngi mor, gəzişir "qazi-qazi"; Porsuğu tütüyə basıb, bu işdən razı-razı... Düşündüm, aha, bir siqaret azadlığım da var. Tez də təkzib etdim! Çünki yasaqdı, yasaq etmişəm. Altı ildə dilimə dəymir. Bu azadlığın təhtəşüurla heç nə vəd etmədiyini anlayandan sonra üreyim sıxıldı. İçəridə "ümid" adlandırdığım bala bir pöhrə yığıldı.

Başımı qaldıranda gördüm şüyümsüz Şəmi kimi cır tut ağacı. Məhrum! (Xacə!). Pəncərəmin önündə yelləncəkdedi. Martın ilk qədəmidi deyər, yarpaq yerləri göz-gözdü, həddi-buluğa çatmış qız məməsi kimi çırtlaşıb. Onu sınağa çəkən küləksə Oğlandı, şitləşib; İnadla ağacı oymağındadı. Təbiət toya hazırlaşır. Qaratoyuqların hərdən gəlib ovqatıma qatılan nəğmələrə bu yaşdakı müvazinəmi tənzimləyirdi. Azadlığı damarda duymaq üçün bəlkə elə bu qədər də bəs idi...

Amma avropalı içim rahatsızdı. Təlatümlər yaradır, genişlik axtarırdı. Getdikcə vəhşi çöl azadlığı təşnəsinə bürünürdüm. Yadıma düşdü, Dəniz var, çoxdandı görmürəm! İnsandan vəfalı o boyda kəniz var! Nə vaxtdandı saçına sığal çəkə bilmirəm. Amma ona bu anda yetmək müşküldü. "İçəridə üreyimin sarı bir simi də qırıldı".

"Mütləq azadlıqlar" yəqin "mif"di. Ya heç yoxdu, olmayıb. Olubsa da, "Adəm dövrü"nə aiddi. Bəlkə bu söz uşaqlıq dolu fantaziyalardı. Sevgi dolu macəralardı. Macəralarda ötən ömürdü. Ya ömür səmasına səpələnmiş ulduzlardı. Baxanda uzun pleyadadı. Yaxud ilğımdı, uzaqdan

əl edib çağırır. Getdikcə də uzaqlaşır. Çata bilmirsən. Səma boyunca bəyaz süd yoluna çevrilir.

Deyirəm, doğmalarımdan kimsə bu an burdaca olsaydı, məxsusi duyulan bu mülahizələrə də yer qalmazdı. Mehmanın, Nazimin ailəsi böyüyüb, qayğıları artıb, böyük qayğılar ardıncadı. Toğrulum (!) Marsda, karsda, karsdədi, danışa bilmir. Birinci sinfə gedən Günelimsə (başına dolanım onun!) Şamaxıda, nənəsigidədi. Daha nə qaldı, nə deyəm?..

İnsan yaşa dolduqca azadlığının dairəsi daralır. Ötən il halal sayılanlar bu il haram görünür. O boyda Haramı dağına enəsən gerek. Əlahəzrət təbiət cızından çıxanı cəzalandırıb cızına salır. Tarazlayıb-tənzimləyir. "Cızza" bilməyəni ovuna qatıb qovur. Qova-qova ovur, ova-ova ovundurur. Bir də görürsən qum saatındasan, süzülüb qurtarmısan...

Genişliyə can atan niyyətim hər halda real varlıq olaraq sağlamdı, yaşayır. Hamının səsləndirdiyi bayağı bir şüarı rəngi təşərsə da, sevincə qatıb mən də səsləndirirəm: "Yaşasın Azadlıq!"

Zəncirini qırmış it kimi bu dəqiqə azadlığında azmışam. Dünya boyda bir genişlikdə nə edəcəyimi, hara gedəcəyimi bilmirəm. Sıpcınıb götürülürəm. Deryadakı kit kimi burdan vurub ordan çıxıram. Yazıçılar Birliyi, doğma ocaq... Səndən yaxın bu dünyada kim olacaq?!..

"Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"ndə "azad bədə mücahidləri"nin yanından sivişib ötürəm. Onlara "ipucu" lazımdı deyəsən. Mənəse Məmməd! Nazim Hikmət demişkən: "Məmmədciyim" yoxdu. O biri addımda Ələkbərin yanındayam.

– Çoxdan bir işim vardı, – deyirəm, düzəlib. Sevinci bölüşməyə əməllicə əsas var. Deyilənlərin fərqi nə varmayan Ələkbər sətirlərin arasından əlini uzadıb görüşür. Özünə xas nəzakətlə gülümsünür. Amma bu gülümsəmədə azadlıq yoxdu. Əksinə, əzilən, əzildikcə də proletarlaşan bir şairin təbəssümünü görürəm. Ədəbi proletarların zəncirdən savayı, əlbəttə, nəyi var da itirə?!..

Bu an bu azadlıq dairəsinin bu başında mənəm, o başında Ələkbər. Dünya boşdu! Boşalıb, xalidi. Bircə Allah bu işdən halidi. Təhlükəsizlik kəmərinə bağlayıb uçaqda uçuruq; hava laynerində! İnsanlar aşağıda, başı aşağı başağda... xırda-xırda xırdavatında! Gündəlik işində, vərdişində! "Yüyürən kim burda, yortan kim... Papağı əyri qoyan, şalvarını dartan kim"... Qazanan tamahlanıb bir də qazanmaq istəyir. Qazanmayanların qazanı boşdu. İş yeri yox, ümidini tək Allaha bağlayıb. Qurbanolduğum da o üzdəncə qapısını bağlayıb. Yeddi milyon sıravisini sıraya düzüb saxlayıb.

Bura lahmacundu! Lahmacunda üç stolluq xudmani bir otaq! Otaqda biz – "azadlıq elçisi", bayrağımızı stolun tən ortasına sancıb çəkisizlik şəraitində ofisiənti gözləyirik. Sol əldə qəfəs! Qəfəsdə qoşa saz tutan iki aşiq-bülbüllər... Oxuyub inləyir, sükuta bürünən ürəyimiz də bu naləni dinləyir...

Bu da ofisiənt! İşgüzar əda ilə qələm-kağızını stolun üstünə qoyub sifarişimizi gözləyir. "O günkü həngdə!" – deyirik, "həmin ifadə"!..

Deyilişin tərzi-təğəyyürünə, ya nəyinə görəse gülümsünür. Daha heç nə soruşmur. Qələm-kağızını götürüb gedir.

Bülbüllər işində, aşiqlik deyişində... "Rekviyem"di bəlkə bu, qəfəsdə, quş dilində?! Ya qürbət şeirləridi Nazimin?! Həm lirik-lakonik, həm düşüncəli... Xeyir-duadı bəlkə də, ayırd edə bilmirəm...

Mən quş dili bilən Süleyman, bir əhli-iman, səsləri ayıraraq araşdıraraq, tutub-tutuzdurub yaraşdıraraq yaraşdıraraq kəlmələrə çevirirəm. İnsanlar bezib-bezitməyində, küsüb-küsülməyində. Quduzlaşıb quduranlar nifrinlər tökməyində... Bu nifrinlər sunamiyə çevrilib insanları basmağında... Gerçek bülbüllər susub-susdurulmuş, uğursuz ulduzlar – madonnalar, plastik primadonnalar peyda olmuşdu. Hamısı da eyni... "camış balası, quyruğu ağ!"...

Qəfildən qapı açıldı, səkkiz polis sərsəmi yaydan çıxan ox kimi gəlib sancıldı. Bu nə sayaq sədi?! Bülbüllər o dəqiqə səsini "xırp" kəsdi. Qulağıma səda gəldi: "Sizinki bura qədər bədi!"..

Mənə elə gəldi bunlar ya "gestapo"dan bezən-təzənlər, ya Pinoçetdən əlini üzənlər... Arpa yeyən at kimi finxırırdılar...

Quşlar barmağı üstündə, dim-dik! Barmaqılığa keçirilən yerlərinə acıqlanırdılar elə bil – "Bir dimdik", "İki dimdik"... Hərdən dinşək kəsilirlər. Bu da bir quş kəşfiyyatıdır...

Amma arada baş alıb gedən küyə lətif səslər qoşulurdu. Fərqi nə varılma-dığını görəndə bu səslər apaydın ifadələrə çevrilirdi. Hətta küyü əridirdi...

Mənə elə gəldi bura azadlığın ən uca nöqtəsidir. Bəlkə quşqonmazdır. Ay görünürdü ordan "halə" şəklində. Süzürdü göydə Ay, "piyalə şəklində!.." quşqonmazdan o yana...

Möcüzəydi. Quşlar bu möcüzəni qəfəsdə tapmışdılar. Qəfəs-məhbəs! Məhbəs-Şabran!.. Şabran Fələkini bada verən tiran! Amma özü darısqal, bir misqal! Axsitanın təhriki ilə Xaqani də burdadı. Onlar məhbəs şeirləri deyir, mərsiyələr söyləyirdilər... Və zəriflik beləcə küyü üstələyirdi...

Amma Key oğlu Küy yatmayıbmiş, karın könlündəkiydi. Bir anlıq duyuc düşdü. Asayışı qoruyurmuş kimi, bülbüllərə ilişdi. Belindəki naqana, əlindəki dəyənəyə uyğun ayağa qalxıb stolun üstündəki skaterti bir göz qırpımındaca çəkib götürdü. "Gestapo"lu addımlarla aparıb qəfəsin üstünə atdı. Büküb-bürmələdi, belədi.

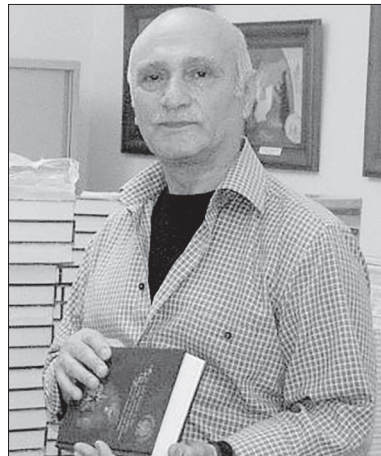
Bir yaxşı bax Oktay Şamil, ibrət götür, bütün azadlıqların sonu belədi...

Etiraz əlaməti olaraq mən səsimi qaldırdım. "Belə olmaz" dedim, əfəndilər! Siz müstəqil Azərbaycanın müstəsna polislərisiniz. Bəlkə biz bilmirik, azadlığı boğan "fris"lərisiniz!? Bu hərəkətinizdə heyret yoxdu.

Artıq hövsələmiz daralmış, qanımız qaralmışdı. Bayaq təsvir olunan o bahar cənnətini indi şaxta, qar almışdı. İçilən arağın marağı qaçmışdı. Növbəti bədəni biz rəmzi olaraq susdurulan bülbüllərin sağlığına qaldıraraq ayağa qalxdıq...

♦ Dünya, səndən kimlər keçdi...

İNTİQAM MEHDİZADƏNİN “LOTEREYA”SI

Yaddaşlarda daha çox publisist kimi qalan İntiqam Mehdizadə yetmişinci illərin ədəbi meydanında “Lotereya” hekayəsi ilə göründü və bir neçə ay sonra bu hekayənin Almaniyada – özü də Qərbi Almaniyada nəşr olunması və bu xəbəri də SİTA-nın yayması İntiqama qəfil bir şöhrət gətirdi. Ədəbi ictimaiyyət – əsasən, cavanlar hər yerdə “Lotereya”dan danışır dılar. Doğrudanmı, ədəbiyyatımıza yeni bir nasir gəlmişdi? O zamanlar dostluq etdiyimizdən yana, demək olar ki, həftədə bir-iki dəfə görüşürdük, bütün yeni yazdıqlarımızı bir-birimizə oxuyurduq və demək olar ki, mən İntiqamın yazdıqlarından xəbərdar idim. Qərara aldığımız ki, çap olunmamış hekayələrini “Lotereya” ilə birlikdə “Gənclik” nəşriyyatına təqdim edək ki, kitab kimi çap olunsun. Gənc yazıçı üçün ədəbi dərgilərdə çap olunmaq o qədər də asan məsələ deyildi... Bir neçə ay sonra “Gənclik” nəşriyyatından aldığımız rəy məni təəccübləndirdi, İntiqamı isə, deyəsən, sındırdı... və o bir daha mənə hekayə oxumadı. Və elə o əpəfədə təskinlik vermək üçün ona nə isə söyləyəndə dedim: “Mən nasirliyə xobbi kim baxıram, mən onsuz da, jurnalistəm”. O, həqiqətən də artıq özünü jurnalist kimi tanıdığını bilmişdi və dövrün ən populyar “Azərbaycan gəncləri” qəzetində “podval–podval” yazıları çap olunurdu. Əsəsən, incəsənət aləmindən yazırdı, rəssamlardan, heykəltəraşlardan, aktyorlardan və s. Və bu “ana mövzusunə” son anlarına kimi sadıq qaldı. 40 ilə qədər Azərbaycan radiosunun müxtəlif redaksiyalarında çalışdı, baş redaktor vəzifəsinə kimi yüksəldi. Uzun illər məşhur “Bulaq” verilişinin redaktoru və əsas yazarlarından biri oldu. Son illər o, təqaüdə çıxandan sonra da arabir “Bulaq” yazırdı. Özünün “Bulaqlarını” kitab halında da nəşr etdirmişdi. Publisistik kitablarından isə ən çox diqqətimi çəkən “Maralı qoca dağlar”dı. Mən bu kitaba onun taleyi kimi baxırdım və ində də bu düşüncədəyəm... Son illər ovçuluğa meyil salmışdı, ana yurdu

İsmayılıya tez-tez dönürdü ki, ova getsin və son zamanlar görüşəndə mənə, əsasən, ovda gördüklərindən danışdı və hiss eləyirdim ki, daha hər hansı söhbət onun üçün maraqlı deyil...

O ki qaldı cavan yaşlarında ona məşhurluq gətirən "Lotereya" hekayəsinə, maraqlıdır ki, o, özü də öz ədəbi qəhrəmanı kimi həmişə lotereya alırdı. Bir insan kimi risk etməyi sevirdi, amma nə isə udduğu yadıma gəlmir. Hətta, iyirmi il növbədə dayanandan sonra dövlətin ona verdiyi dördotaqlı mənzili biznesə qoyub müflis olması da yadımdadır. Ailənin tək övladı olsa da, qayğısız yaşamamışdı, şəxsi həyatı uğursuzluqlarla dolu idi. Atasına daha çox ehtiyacı olduğu bir vaxtlarda bir "büdrəmə" nəticəsində Orta Asiyada həbs olunmuş atasının yanına gedib-gələli olurdu. Onu dəfələrlə bərə ilə Xəzərin o tayına – Krasnovoqdska yola salmağım yadıma düşür... O, necə deyərlər, qəpik-qəpik pul yığırdı ki, atası ilə növbəti görüşə gedə bilsin. O, cavan yaşında yeddi ilə qədər belə bir "yük"ün altına girməli olmuşdu. Yadımdadır, o, reallıqlardan çox, alın yazısından danışdı... Sən demə, alın yazısı da belə.., xəstə yatmadı, kimsəyə əziyyət vermədi... Son görüşümüzdə demişdi ki, aktyor, xalq artisti Əli Zeynalov haqqında material toplayır, kitab yazacaq. Yeri gəlmişkən, hələ cavan yaşlarında Əli Zeynalov haqqında bir neçə dəfə yazmışdı, Əli Zeynalovdan müsahibə almışdı. Yəqin ki, bunun bir səbəbi də, vaxtilə atasının Əli Zeynalovla bir qrupda oxuması, bir səhnədə oynaması idi. Bəli, onun atası da aktyor olmaq istəyirmiş... Yeri gəlmişkən, İntiqamın "canında" da aktyorluq var idi və o, kimi istəsə, məharətlə peşəkar səviyyədə parodiya eləyə bilirdi. Söhbətcildi, heç bir məclisdə dostları darıxmağa qoymurdu. Ümumiyyətlə, dostları çoxdu, onun İsmayılıda baş tutan toyuna gedən həmkarları gözlərim önünə gəlir: Musa Yaqub, Çingiz Ələkbərzadə, İntiqam Qasımzadə, Abbas Abdulla, Kamil Vəli Nərimanoğlu, Vaqif Əlixanov, Elxan Məmmədli, Rafiq Səməndər, Səməndər Rzayev, Faiq Hüseynov, Ramiz Rövşən və s. Yeri gəlmişkən, hələ tələbəlik illərində Ramiz Rövşənin şeirlərini təbliğ eləyən iki həmyaşıdı vardısı, biri İntiqam idi.

İki bayram məndən böyük olsa da, tələbəlik illərini başa vurandan sonra (o, bir kurs məndən irəlidə idi) mənə daha öncə əsgərliyə apardılar. Ancaq, altı ay sonra İntiqamdan aldığım növbəti məktubdan bəlli oldu ki, artıq o da əsgərlik çəkir. Məktublaşırıdık və təbii ki, yazmağa söz də tapırıdık. Uç ilə qədər eyni tələbə yataqxanasında, qonşu otaqlarda yaşamışdıq...

Əsgərlikdən qayıdandan sonra nə mənə, nə də onu "Azərbaycan gəncləri" qəzetinə işə götürmədilər, halbuki, əsgər mündiri geyinməyə ordan getmişdik. Sovet qanunçuluğunda da kifayət qədər boşluqlar var idi, biz neynəyə bilərdik ki? Aylarla işsiz qalandan sonra Azərbaycan radiosunun müxtəlif redaksiyaları ilə əməkdaşlıq etməyə başladıq; qismət elə gətirdi ki, hər ikimizi eyni Baş redaksiyada işə götürdülər və hər ikimizə Az.TV-nin qırmızı üzlü vəsiqəsini verdilər.

Bəli, o zamanın da uğurlarından biri bu idi. Çünki iş tapa bilməyən qələm əhli o zaman da kifayət qədər idi.

Mən Azərbaycan radiosunda çox qalmadım, amma İntiqam təqaüd yaşına da bu söz, sənət ocağında çatdı. Minlərcə, bəlkə də onminlərcə radio verilişinin ssenarisini yazdı, bir Baş redaktor kimi yeni jurnalist nəsiləri yetişdirdi; bu gün iş başında onun tələbələridi, əlindən su içən cavanlardı və mən bir radio həvəskarı kimi onların verilişlərinə maraqla qulaq asıram. Sitarə xanımın, Əfsanə Nəcəfovanın səsi məni o illərə aparır..

Səksəninci illərdə dalbadal mənim hekayələrim, povestlərim çap olunmağa başlayanda, İntiqam məni axtarıb tapırdı, təbrik eləyirdi və qeydlərini də hökmən bildirirdi. O görüşlərdə mən bir dəfə də olsun soruşmadım ki, o, niyə hekayə, povest yazmır? Çünki bunun səbəbini bilirdim. O, əsil hekayənin, povestin, ya sadəcə, şeirin nə olduğunu bilirdi. Bəlkə də yanılıram, amma mənə bu aşırımda onun yolunu kəsən bu duyğu idi. Hətta hərdən mənə elə gəlir ki, bu duyğu yaşıdılarımın bir çoxunun yolunu kəsdi və onlar sıradan hekayələr, povestlər yazmaqdan, susdular... İntiqamın müəlləsi dərinə və son illərdə də oxumağından qalmırdı.

Qəribəlikləri kifayət qədər idi: bir də göürdün ki, "letuçka"da otuz il ülfətdə olduğu bir həmkarını yaş yuyub, quru sərdi.

Ağıma da gəlməzdi ki, heç zaman şeir yazmayan İntiqam həyat yoldaşı Züleyxa xanımın ölümünə nəzmlə elegiya yazar və hətta bu bədii parçanı "Azərbaycan" jurnalına təqdim edər. O zaman cavan olsam da, İntiqam xalası qızı Züleyxanın elçiliyinə məni də göndərmişdi və iş elə gətirdi ki, onları Səadət Sarayında rəsmi kəbin kəsəlməyə də mən apardım və şahid kimi məndən də nə isə soruşdular...

Beləcə, bir az düşünəndə, daha kövrək məqamlar yada düşür, nə deyim...

Maraqlandım, soruşdum və həmkarım Qorxmaz Şıxəlioğludan öyrəndim ki, İntiqamı İsmayilli rayon qəbiristanlığında, atasının, anasının yanında torpağa tapşırırlar. Nədənsə, bir neçə dəfə yolum düşən (unudulmaz publisist Aydın Səlimzadəyə görə) bu xiyaban mənim nəzərimdə dünyanın ən gözəl qəbiristanlıqlarından biridir; dağ döşündə, ağacların çevrəsində, həmişə də yaşıllıq içində... Elə bil o qəbiristanlığın ağacları payızda da, qışda da yarpağını tökmür... Amma mənim ədəbi nəslimin yarpaq tökümü çoxdan başlayıb... bir yarpaq da belə düşdü... Bəli, bu yarpaq da müxtəlif illərdə məzəli avtoqraflarla mənə bağışladığı kitablarına indi bir başqa gözlə baxdığım İntiqam Mehdizadədir...

Məmməd ORUC
10 iyun, 2022

♦ Mətbuat tariximizdən

ƏHMƏD HƏMDİ QARAAĞAZADƏ

Azərbaycan istiqlal hərəkatının iştirakçısı, Azərbaycan Milli Şurasının üzvü olan Əhməd Həmdi Qaraağazadə Milli Şuranın “Azərbaycan Məclisi-Məbusanın təsis haqqında qanun”una (1918, 19 noyabr) əsasən, Cümhuriyyət parlamentinin tərkibinə “Müsavət və bitərəflər fraksiyasının üzvü kimi daxil olmuşdur. Dövrün müxtəlif mətbuat orqanlarında türkçülük, istiqlal idealları ilə yoğrulmuş ictimai-siyasi məzmunlu yazılarla çıxış edən publisistin mətbu fəaliyyətinin tədqiqatlardan kənarda qalması acı təəssüf doğurur.

Bu sırada “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 - aprel 1920)” [1; 2] adlı əsər “Azərbaycan parlamentinin tarixinə dair qiymətli kitab” [7] olmaqla yanaşı, həm də Əhməd Həmdinin publisistik məqalələrinin bir hissəsinin toplanıb təqdimi baxımından dəyərli mənbə kimi də qiymətləndirilə bilər. Bu kitabda Azərbaycan mətbuat tarixinin tədqiqatçısı Şirməmməd Hüseynov türkiyəli araşdırmaçı, professor Yavuz Akpınarın köməkliyi ilə Əhməd Həmdinin həyatı haqqında məlumatlar da təqdim etməklə gələcək araşdırmalara çıxır açmış oldu.

Azərbaycan mühacirlərinin nəşr etdirdikləri “Azəri-Türk” dərgisinin 1928-ci il 20-ci sayında redaktor Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin İstanbulda vəfat edən Əhməd Həmdi bəylə bağlı “Əməkdaş haqqında” [6] adlı məqaləsi və nekroloq xarakterli “Əhməd Həmdi mərhum müxtəsər tərcümeyi-hal” [3] yazısı böyük şəxsiyyət haqqında ilk tədqiqat kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Əhməd Həmdi bəy haqqında öz düşüncələrini, xatirələrini qələmə alan M.Ə.Rəsulzadə ədiblə ilk tanışlığı, onun həyat və fəaliyyətinin qayəsi barədə məlumat verir. Tərcümeyi-haldan məlum olur ki, əslən acaralı olan ədib Batumda doğulmuşdur. Acaranın əsilzadələrindən olan atası hələ uşaqkən ona həm türk və həm də fransızca təhsil vermişdir. İstanbula gələn Ə.Həmdi burada türkcə təhsilini davam etdirir.

1917-ci il Rusiya inqilabı illərində Əhməd Həmdi Bakıya gəlir. Bütün Qafqasiya müsəlmanlarının mədəni və siyasi hərəkatının mərkəzi olan

Bakı Əhməd bəyin həyatında böyük rol oynayır. İlk olaraq "Açıq söz" qəzetində gürcü dilindən tərcümələr edən ədib sonralar qəzetin yazarlarından biri olur. Böyük ideoloq M.Ə.Rəsulzadə ilə tanışlıq da məhz bu qəzetin redaksiyasında oldu: "M.Ə.Rəsulzadə "Azəri-Türk" jurnalında dərc etdirdiyi "Əməkdaş haqqında" məqaləsində yazırdı: "'Açıq söz"ün çıxar-çıxmaz gürcü qomşularımız arasında və mətbuatında mühüm bir əks-səda oyandıra bilməsi ancaq Həmdi sayəsində olmuşdu..." [2, s.543]

Ədib "Açıq söz" qəzetində "Gürcü mətbuatı" rubrikası altında tanınmış gürcü qəzetlərindən Azərbaycanla bağlı seçmə məqalələr tərcümə etməklə bərabər, bəzən bu yazılara münasibət də bildirirdi.

"Açıq söz"ün 118-ci (23 fevral 1916) sayında həmin rubrika altında Tiflisdə çıxan "Saxalxo purseli" qəzetində Zaqatala müsəlmanlarının tarixi keçmişini və müasir həyatını əks etdirən "İnqiloda" [5] sərlövhəli geniş məqaləsinin tərcüməsi təqdim edilmişdir. Digər sayda gürcü mətbu orqanı olan "Dreiba"nın yaranma tarixi və fəaliyyətindən, ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında, eləcə də Qafqaz xalqları arasında sülh və əmin-amanlığında oynadığı roldan bəhs edən "Dreiba"nın əlli illiyi" [4] adlı tərcümə məqaləsi də mövzu və aktualıq baxımından maraq doğurur.

Əhməd Həmdi mətbu fəaliyyəti ilə nəinki Azərbaycanda milli-azadlıq şüurunun formalaşmasında böyük rol oynadı, həmçinin bu ideal uğrunda mübarizəyə də çağırış etdi. "İstiqlal" qəzetinin başlığı altındakı Əhməd Həmdiye məxsus "İnsanlara hürriyyət, millətlərə müsəvat!" şüarındakı məfkurəçilik roluna böyük qiymət verən M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: "Bu dövrdə məfkurələri bir tərəfdən dini islamçılıq, digər tərəfdən rus demokrasiyi miqyasında sosialistlik olan bezi münəvvərlər Müsavatın türkçülüyündən və Azərbaycan şüarının elanından dıksinmiş ikən, Əhməd Həmdi bu məfkurəni bənimsəmiş və "İstiqlal" qəzetəsinin məsul bir mühərriri olacaq qədər bu qayəyə isinmişdir". [6]

Müsəvat fırqəsinin rəsmi orqanı olan "İstiqlal"da fəaliyyətindən sonra Ə.Həmdi Azərbaycan Məclisi-Məbusanının üzvü və parlamentin mətbu orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin baş yazarlarından – analitiklərindən biri olur.

Qəzetin, xüsusilə, 1919-cu ilin noyabrından 1920-ci ilin aprel ayına qədərki saylarında onun 40-dan çox maraqlı, analitik yazılarını görə bilərik. O, bu məqalələri "Ə.H.", "Ə.Həmdi" imzaları ilə qələmə almışdır.

Əhməd Həmdi publisistik janrlardan sənətkarlıqla bəhrələnmişdir. Publisistikasında analitik təhlillərlə ictimai-siyasi, tarixi, dini, hüquqi məsələlərlə bağlı məqalələr daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalələr konkret fakt və hadisələrə, məntiqi fikir və mülahizələrə əsaslanmaqla ideyalar mübarizəsində kəsərli silaha çevrilir. 1917-1920-ci illərin ictimai-siyasi həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Əhməd Həmdi publisistikasında öz əksini tapmasın. İstiqlal və hürriyyət, suveren dövlət quruculuğu, erməni separatizmi və təcavüzkarlığı, daxili-siyasi durum, Azərbaycanda öz müstəmləkəçilik hökmranlığını bərpa etməyə çalışan Qərb və onun havadarlarının tənqibatçılıq siyasəti, ordu quruculuğu, iqtisadi problemlər Əhməd Həmdini düşündürən məsələlər idi.

Əhməd Həmdi 1918-ci ildə istiqlaliyyətini yenidən əldə etmiş Azərbaycan dövlətinin ictimai-siyasi həyatını diqqətlə izləyərək özü də bu tarixi prosesin iştirakçısına və təbliğatçısına çevrilmişdir.

Ə.Həmdi "Azərbaycan" qəzetinin 28 may 1919-cu il tarixli 190-cı sayında dərc olunmuş "Böyük bir gün" məqaləsini milli qürur günümüz olan Cümhuriyyətimizin elan olunmasının ildönümünə həsr etmişdi. Ədib bu tarixi günü müsəlman aləminin müqəddəs günləri ilə əlaqələndirir: "Günlər vardır ki, böyük bir həqiqəti elan etmiş, ...böyük peyğəmbərləri doğurmuş, ...bütün insaniyyət üçün mövcibi-iftixar olmuş, ...kiçik bir millət böyümüş, böyük bir milləti oyandırmış, böyük vətənpərvərlərdən böyük millətlər yetişdirmiş...". Burada Nuhun bir gün tufana düşməsi təbiətlə bəşər arasındakı mübarizənin tarixi, İsa peyğəmbərin şagirdlərinə dediyi "Sənə sağdan toqat vurarlarsa, sol tərəfini çevir!" sitatı sülh aləminin qapısının açılması kimi təqdim edilir.

Bu "Bir gün"ü bəşəriyyət tarixində, mədəniyyətdə tərəqqi və təkamül meyarı kimi təqdim edən ədib başqa tarixi hadisələrdən misallar da gətirərək qeyd edir ki, bu gün Rusiya ixtilal etdi, bu gün Lehistan, Ukranya, Litva, Finlandiya, Sibiriya, Qafqasiya ayrıldı və bir gün gəldi ki, həmin gün türklərin günü oldu:

"Azərbaycan elanı-istiqlal etdi!.....qiymətli olan günlər kiçik millətlərin məsərrət və məhzun günləridir." [1,s.163]

Əhməd Həmdi 1920-ci il yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransının Ali Şurasının qətnaməsilə müttəfiq və birləşmiş dövlətlərin Azərbaycan hökumətini de-fakto səviyyəsində tanınmasını tariximizin böyük bir günü kimi qiymətləndirir. "Azərbaycanın böyük günü" (14 yanvar 1920) məqaləsində qürur hissi ilə göstərir ki, Azərbaycan istiqlalının təsdiqinə qədərki dövr uzun və böyük şərəf və fəzilət tarixi kimi kitaba düşəcək: "Bu gün həqiqətən bir Azərbaycan var, bir də Azərbaycan türkünün beynəldüvəl təsdiq və qəbul edilmiş siyasi, milli bir mövcudiyyət və istiqlaliyyəti var!..." [2,s.261]

Bu günü bütün çəkilən əziyyətlərin, keşməkeşli yolların mükafatı adlandırان Əhməd Həmdi hər kəsi qüvvətli bir arzu, hərarətli bir iman ilə hər işdə müvəffəqiyyət qazanmağa səsləyir. Ədibin haqqın və hüququn təsdiqi adlandırdığı bu tarixi gün 1991-ci ildə yenidən bərpa edildi və dövlətçilik ənənələrinin inkişafında böyük rol oynadı.

Ədibin "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində dərc etdirdiyi "Azərbaycan Parlamanının birinci illiyi" (9 dekabr 1919, №340), "1920-ci il" (1 yanvar 1920, №1), "Sərvəqt olmalıdır" (12 yanvar 1910, №10), "İstiqlaliyyətin amilləri və nəticələri" (18 yanvar 1920, №14), "Sovet hökumətinin təklifinə cavab" (19 yanvar 1920, №15), "İcmali-siyasi" (1 fevral 1920, №20), "Bolşevik təhrikatı" (2 fevral 1920, №21), "Bolşeviklər və biz" (12 fevral 1920, №30), "Qars məsələsinə dair" (15 fevral 1920, №32), "Türkiyə məsələsi" (19 fevral 1920, №36), "Batumi məsələsi" (27 fevral 1920, №41), "Bir ehtiyac" (2 aprel 1920, №65) və digər məqalələri onun istiqlal savaşında məsləkdaşları ilə birgə addımladığını və necə bir siyasətçi

olduğunu təsdiqləyir. Ə.Həmdinin istər Azərbaycanda, istərsə də mühacirətdəki əsərləri AXC dövrü tarixini öyrənmək baxımından da əhəmiyyətlidir.

Əhməd Həmdi 27 oktyabr 1919-cu ildə "Azərbaycan" qəzetində qələmə aldığı "Məmləkətimizin halı nasıldır?" məqaləsində bugünkü günümüz üçün də əhəmiyyətli olan çox ciddi bir məsələni gündəmə gətirir. Burada biz xarici və yerli bədxahların diqtəsi ilə ölkəni siyasi oyunlar meydanına çevirmək istəyən müxalif parlament üzvlərinə və mətbuat nümayəndələrinə qarşı əsl vətəndaş mövqeyini görürük: "Bir məmləkətdə müxalifətin qiymət və səmimiyyəti o zaman təsdiq olunur ki, müəyyən və müştərək mənfəətlər iycə bilindikdən sonra millətin həyatı-siyasiyyə və amali-milliyəsinə prinsip ədd edilən məsələ və mövzularda ixtilaf edilsin". [2, s.18]

Belə müxalifəti sağlam, ali və mötəbər qəbul edən müəllif sağ və sol müxalifətin pozuculuq fəaliyyətlərini Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı düşməncilik mövqeyi kimi qiymətləndirir. Müxalif mətbu orqanların isə parlament üsulu ilə idarə olunan və tam şəkildə demokratik qaydalara uyğun fəaliyyət göstərən, eləcə də Parlament kürsüsündə "Mətbuat qanunu" müzakirə edilən hökumətin Nikolay və Əbdülhəmid hökumətləri ilə müqayisəsini "şəxsi təərrüzlər və şəxsi rəqabətlər" kimi xarakterizə edir: "Az-çox müxalif qəzetləri oxuyan və müxaliflərin tənqid və təriflərini eşidənlər də heyrlər içərisindədir: – Nə olmuş, nə varmış? "Zəhmət sədası" məmləkəti böyük bir bəla və fəlakət içərisində görüyor. Məmləkət batıyor, hökumət yox, rüşvət alanlar çox, məhkəmələr pozuq, burjualar ciblərini dolduruyor, fəqərəyi-kasibə soyuluyor. Sağ tərəfdə "İttihad" isə daha böyük vəlvələ çıxarıyor. Bugünkü varlığımız, daxili və xarici siyasətimiz bərbaddır. Bizim dediklərimizə kimse əhəmiyyət vermiyor. Hər kəs öz cibinin faydasına baxıyor və sairə." [2, s.18]

Həm problem və həm də məzmunca müasir dövrümüzü də əks etdirən məqalədə ədibin müxalif qüvvələrə ciddi, kəskin və aydın şəkildə cavabı onun publisist qələminin kəsərini göstərir: "...Təəccübdür, bir məmləkətdə parlamentarizm üsuli olduqdan və demokratik bir cümhuriyyətdə bulunduqdan sonra nə üçün hər fərd əqlinə və məntiqinə görə dilini işlətməsin?

Hökumət göydən enmiş bi şeymidir ki, hər yazı yazanın, hər ağzı işləyənin boş tənqid və təərrüzlərinə məruz qalsın?" [2, s.18]

İstiqlaliyyət mövzusu Əhməd Həmdi publisistikasının ana xəttini təşkil edir. O, Zaqafqasiya cümhuriyyətləri arasında Azərbaycan və Gürcüstanın bir gündə istiqlaliyyətlərinə nail olmalarını alqışlayır, bunu hər iki cümhuriyyətin siyasi həyatı üçün şərəfli bir hadisə kimi qiymətləndirir. Ədib "İstiqlaliyyətin amilləri və nəticələri" (18 yanvar 1920) məqaləsində Azərbaycan və Gürcüstan ittifaqının Azərbaycanı xristian düşməni, Gürcüstanı ixtilalçı kimi tanımaq istəyənlərə–mənfur qüvvələrə böyük zərbə olduğunu qeyd edir. Zaman keçdikcə Azərbaycanın siyasi xadimləri və Gürcüstan rəhbərlərinin bu siyasi ittifaqın güclənməsi, möhkəmlənməsi

yolunda atdıqları addımları təqdir edən ədib ölkəsinin qarşısında daha məsuliyyətli və mədəni fəaliyyət sahəsi açıldığını göstərir: "Azərbaycanın əcnəbi dövlətlərlə rabitəyə girməsi Azərbaycanın əmniyyətini, təmmini, sözünü qüvvətləndirməyə bir vasitə ola biləcəgi kibi, hər dürlü tərəqqi və inkişafına yol açar. Bundan sonra Azərbaycanın maliyyəsi müğləq bir məsələ degil, feli bir amil (le factur reale) olmuşdur. Bu gündən etibarən Azərbaycanın maliyyəsi və pulu beynəlmiləl (directcon) maliyyata) daxil olmuş hesab olunur". [2, s.285]

Ədib istiqlaliyyətin nəticələri sırasında Azərbaycandan xaricə gedən səfirlərlə birgə ölkəni tanımaq, inkişafını sürətləndirməyin də mümkün-lüyünü qeyd etməklə bərabər, həmçinin əlaqələri genişləndirərək xarici sərmayədarlarla münasibət qurmaq imkanının da yarandığını diqqətə çatdırır. Aydın məsələdir ki, bu da yeni yaranmış Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi ticarət siyasətində və dövlətin büdcə məsələsində böyük rol oynayır. Əhməd Həmdi analitik kimi dövlətin iqtisadi inkişaf sahəsində açılan imkanlardan danışmaqla bərabər, bu məsələlərin dövlət üçün əhəmiyyətini də nəzərə çatdırmağa çalışmışdır. Ədib müstəqilliyin verdiyi ən böyük önəmi –"Xarici düşmən ilə sülh, yaxud hər b etmək bizim üçün tamamilə kəndi ixtiyarımıza" [2, s.18] malik olmağımızı da istiqlalımızın nəticəsi kimi qiymətləndirir.

"Bu da dostluqmu?" (7 aprel 1920)" məqaləsi ədibin bugünkü günümüzün reallığı, Azərbaycanın tarixən üz ləşdiyi çox clddi bir problemə-Qarabağ ətrafında baş verən hadisələrə qonşu dövlətlərin, eləcə də Gürcüstanın mətbuat orqanlarının qeyri-müəyyən məlumatlarla, təhriflərlə, obyektivlikdən kənar yanaşmasına etirazı idi: "'Borba" ilə bərabər gürcücə intişar edən "Ertoba", "Sakartvelo", "Saxalxu saqəə" və "Şroma" qəzetələri... Qarabağ hadisələrini bitərəfanə təhlil və tədqiq edəcəkləri yerdə qurnazcasına təsni etdikləri təqsirlərlə Azərbaycana sərzənişlərdə bulunuyorlar". [2, s.468]

Qafqaz millətləri arasında çıx a biləcək bütün ixtilafları quru sözlər və boş nəsihətlərlə həll etməyi düzgün yol hesab etməyən Əhməd Həmdi qeyri-müəyyən istinadlardan uzaq olub həqiqəti yazmağı tövsiyyə edirdi:

"Təəssüf olunur ki, Gürcüstan mətbuatı Qarabağ hadisələri üzərində bizi müəyyən bir fakt ilə müttəhim etmiyorlar. Yazdıqları qeyri-müəyyən istinadlardır". [2, s.468]

Ədib Ermənistan və Gürcüstan qoşunlarının bir-birinə qəsdini də imperializmin Cənubi Qafqazda apardığı siyasi oyunlardan biri kimi qiymətləndirir. Belə bir qarşıdurma yaşayan Gürcüstanın bəzi mətbuat orqanlarının Azərbaycana qarşı ittiham irəli sürməsinə kəskin tənqid edən Əhməd Həmdi gürcü mətbuatından sitat gətirir: "Şimaldan bir bolşevik təhlükəsi var. Cənubdan da iki qonşu dövlət yekdigərlərilə hər b ediyor. Azərbaycan kəndisini nə qədər məsuliyyətli olduğunu fərq edəmiyor, ermənilərlə müharibəyə girişiyor. Bu yazıları yazan mühərrirlərin insan ilk nəzərdə Qafqasiyadan xaric bir məmləkətdə olduqlarını zənn edər". [2, s.468]

Ədib Şimaldan gələn təhlükədən Ermənistanın qurdcasına sui-istifadəsinə münasibət bildirərək yazır: "Və bu qurdcasına oynanılan oyuna qarşı Azərbaycan qoyuncasına ərzi-mütaviətmi etməli idi? Bu məsuliyyət əqli-səlim sahibi üçün də aşkar bir şeydir ki, kim bu hadisələri qurmuş, kim əlaltı bu planları hazırlayıb da birdən Qarabağ üzərinə saldırmış isə ona aiddir." Müharibəyə girişən də Azərbaycan deyil, Ermənistanın təşkil edib də iləri sürdüyü bandalardır". [2, s.468]

Əhməd Həmdi Azərbaycanın demokratik bir hökumət olaraq tarixi faktları, gerçək həqiqətləri araşdırmadan mətbuatda özünə yer tapan belə yazılara etiraz olaraq bunu bir imperalizm taktikası və diplomatiyası adlandırmasına haqq qazandırır.

Yüz ildən çox keçməsinə baxmayaraq, bu gün də Avropa mətbuatı klassik erməni təbliğatına sahib çıxaraq Azərbaycana qarşı qərəzli, böhtan xarakterli yazılar dərc etməklə imperalizm taktikalarını həyata keçirirlər.

Əhməd Həmdinin günümüzün reallığı baxımından böyük maraq doğuran "Bir həqsizlik" (14 aprel 1920, №74) məqaləsi 1918-1920-ci illər erməni siyasi terrorist hərəkatının Zaqafqaziyada törətdikləri islam qətləmini və bu soyqırımlarla bağlı xeyli faktları ortaya qoyur. Məqalədə həmçinin Qars əyalətində islam qətləmini, Ordubad, Qarabağ müsəlmanlarına qarşı həyasızcasına davam edən hərbi hərəkata, erməni-daşnak silahlı quldur dəstələrinin dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törətdiyi basqınlar və kütləvi qırğınlarla bağlı Antant dövlətləri nümayəndələrinin etinasızlığına və onlara olan havadarlığına ədibin münasibəti və analizi bugünkü günümüzə də səsləşir: "Naxçıvan, Ordubad müntəzəm erməni taborları tərəfindən yaxılıb-yıxılır ikən Paris, Londra və yaxud Nyu-Yorkdan gələn və Ermənistanın nizamilə mütəhəssis olan və müxil Ermənistan üçün məsudi-əməl və niyətlər pərvərdə edən Avropa müməssilləri bu həqayiq faciə, bu vəqayə... hüzüri-qəlb ilə baxdılar. " [2, s.486].

Ermənistan Məclisi-Məbusanında hökumətin rəisinin erməni əsgərlərinin "qəhrəmanlığından" bəhs etdiyi və Antant dövlətlərinin Zaqafqaziyadakı nümayəndələrinin Ermənistanı təhdid edəcəkləri halda Azərbaycana nəsihətamiz nota göndərmələrinə etiraz edən Əhməd Həmdi yazır:

"Dağılan köylər müsəlman köyləri, imha edilən canlar müsəlman canı, günlərcə süngü və qılınc ucunda taxılan müsəlman qadın və cocuqları olduğu halda əsl xain Ermənistan burada da məzlum oluyor, burada bigünah çıxıyor, ona rəhmət oxunuyor... Məzlum islamları yenə zalim Ermənistan basdırır, məğdur yenə Ermənistan olur". [2, s.486]

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində də tarixin təkrar olunduğunu, beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən erməni daşnak terror təşkilatlarının dəhşətli cinayətləri və onlara havadarlıq edən Avropa dövlətlərinin imperalist siyasəti ilə üz-üzə dayanaraq müstəqil Azərbaycan dövlətinin apardığı mübarizənin şahidiyik.

Əhməd Həmdi "Azərbaycan" qəzetində Qarabağ problemi ilə bağlı dərc etdirdiyi yazılarında bu məsələnin tarixi köklərini, Rusiyanın Qafqaziyada apardığı siyasətin mahiyyətini, Qars faciəsi, Zəngəzur, Naxçıvan, Ordubad

hadisələrində o tarixi siyasət ənənəsinin təkrar edilmiş səhifələrinə bir araşdırmaçı publisist kimi münasibət bildirmişdir. “Vəziyyətə hakim olmalıdır” (31 mart 1920, №64) yazısında təqdim olunan faktlar və analizlər çox maraqlıdır.

Əhməd Həmdi Ermənistanın tarixi bir ənənəsini- Rusiya üçün Qafqasiya üzərində istənilən vaxtda ortalığı atəş və qanla qarışdırmaq vasitəsi olduğunu yaddan çıxarmağın hansı faciələrlə nəticələndiyini faktlarla təqdim edir: “Biz daima şahid olduq ki, Rusiya ilə Qafqasiya arasında birincisinin bütün amali-siyasiyyə və ehtirasatına amil və vasiitə olan ikinci bir millət və məmləkət vardır ki, bu gün də “Ermənistan” namı altında Qarabağ hadisələrini hazırlamış və “bulanıq suda balıq ovlamaq” məharətini tamam vəsaitlə icrayə girişmişdir”. [2, s.445]

Ədib 1905-ci il oktyabr inqilabı zamanında, AXC dövründə Qarabağ hadisələri ilə birgə Zəngəzurda, Qars faciəsində, Naxçıvan və Ordubadda baş verən qanlı fəlakətlərdə erməni daşnakların böyük rolunu bu siyasətin bir üzü kimi təqdim edir. I Dünya müharibəsi dövründə Rusiya-Türkiyə müharibəsində daşnakların fəaliyyətini önə çəkən Ə. Həmdi yazır: “Rusiya namınə Qafqasiyada diktatorluq edən və o tarixdən etibarən müsəlmanlar ilə ermənilər arasında bilainqita vuruşmaların zühuruna bilqəsd təsir edən yenə daşnaklar degilmi idi?” [2, s.445]

Əhməd Həmdi bu məqamda ermənilərə xas olan bir fakta da diqqəti cəlb edir. Şimaldan Rusiya təhlükəsi baş verən zaman ermənilərin dərhal cənubdan qonşu bir hökumət və millətə təcavüzlə onu zəiflətmək kimi planının- məkrli siyasətinin iç üzünü ortaya qoyur. Ədib belə siyasi vəziyyətlərə laqeyd qalmağımızın acı nəticəsini göstərir: “...neçün Qarabağ kimi Azərbaycanın göbəyində bulunan bir yeri xudaya əmanət buraxaraq nagehani bir təərrüzə hədəf olmuşuz?” [2, s.446]

Əhməd Həmdi bu məqalədə istiqlalımıza düşmən olan qüvvələr qarşısında məsuliyyətimizi dərk etməyə, bütün mənası ilə “vəziyyəti-siyasiyyəyə hakim” olmağa çağırır.

Əhməd Həmdinin siyasi məzmunlu publisistik yazılarında analitik kimi hadisə və faktlara yanaşması, eləcə də mülahizələri maraqlıdır. “Çiçərinin notası münasibətilə” (8 fevral 1920 №26) məqaləsində Rusiyanın-Sovet hökumətinin xarici siyasətində Azərbaycana qarşı tutduğu istiqamətə aydınlıq gətirən ədib Çiçərinin ittiham xarakterli notasının arxasında gizlənən qaranlıq məsələləri şərh edir: “Minlər, yüz minlərcə türk, bolşevik Rusiyasının boyunduruğu altında, Lenin hökuməti naminə qanlarını, canlarını fəda etdikləri halda Başqırdıstan, Türkiistan, Qırğızıstanın müstəqil bir hökumətləri varmıdır? Xayır! Bunlar həp birer alət, vasitə olmuşlar. Beynəlmiləl inqilab, beynəlmiləl şüarlar naminə qurban olub getmişlərdir”. [2, s.317]

Sovet Rusiyasının Azərbaycanla etilaf qurmaq əvəzinə öz çirkin siyasətilə onu özünə tabe etməyə çalışmasına, Çiçərinin Azərbaycan-İngiltərə münasibətlərini pozmasına və istiqlaliyyətimizin Denikin təhlükəsi ilə təhdidinə kəskin qələmi ilə cavab verir: “Azərbaycan xaricdən rəçtəyə

möhtac degildir. Azərbaycan türkligi, kəndi qanı və canı bahasına əldə etdiyi bir səadəti doğrudan-doğruya mühafizəyə də müqtədir. Doğrudan-doğruya onun uğrunda canını fəda etməyə hazırıdır". [2, s.317]

"Azərbaycan" qəzeti ilə əməkdaş olduğu dövrdə müntəzəm olaraq beynəlxalq ictimai-siyasi prosesləri bir politoloq kimi izləmiş ədib baş verən hər bir hadisəni, yeniliyi obyektiv və qərəzsiz şəkildə təhlil etmiş, hər bir problemə öz münasibətini bildirərək əsas qayəsinə – türkçülük, azərbaycançılıq ideyalarına hər zaman sadıq qalmışdır.

Göründüyü kimi, AXC dövründə tarixi proseslərin gedişində önəmli rol oynayan, hadisələrin və faktların açılmasında və izahında mühüm işlər görən şəxsiyyətlər sırasında Əhməd Həmdinin ictimai, siyasi və ədəbi yaradıcılığının hərtərəfli öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə bərabər həm də mətbuat tariximizin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Bu onun yaşadığı dövrü və mühiti daha dolğun və düzgün əks etdirməklə yanaşı, əldə olunan təcrübədən daha səmərəli şəkildə faydalanmağa, müsbət ənənələrin qorunub saxlanılmasına da yaxından kömək edəcəkdir.

Aygün ƏZİMOVA

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 - aprel 1920)". (Araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi, lüğətin tərtibçisi Ş. Hüseynov). 3 cildə, II c. Bakı: Qanun, 2016, 551 s.
2. "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918 - aprel 1920)". (Araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi, lüğətin tərtibçisi Ş. Hüseynov). 3 cildə, III c. Bakı: Qanun, 2017, 559 s.
3. Əhməd Həmdi mərhum müxtəsər tərcümeyi-hal. "Azəri-Türk" jurnalı, 15 noyabr 1928, №20
4. Qaraağazadə Ə.H. "Dreiba"nın əlli illiyi "Açıq söz" qəz., 13 mart 1916-cı il, № 131.
5. Qaraağazadə Ə.H. İnkiloda. "Açıq söz" qəz., 23 fevral 1916-cı il, № 118.
6. Rəsulzadə M.Ə. Əməkdaş haqqında. "Azəri-Türk" jurnalı, 15 noyabr 1928, №20
7. Rüstəmov Solmaz-Tohidi. Azərbaycan parlamentinin tarixinə dair qiymətli kitab. "Azərbaycan" qəz., Bakı, 2016-cı il, 4 mart.

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Vaqif YUSİFLİ

Lənkəranın söz havası

SÖZƏ QÜVVƏT: 1850-ci ildə şuşalı maarifpərvər ziyalı Sadıq bəy Mehmandarov (o, Lənkəran qəzasına məhkəmə katibi təyin olunmuşdu) Lənkərana gedərkən Qaradonlu gömrükxanasında tərcüməçi işləyən Mirzə İsmayıl Qasirlə görüşür (Qasir əslən ağdaşlı idi, şair və müəllimdi). Sadıq bəy onu Lənkərana dəvət edir, öz mülkündə onun üçün «Üsuli-cədid» məktəbi açır və Qasir məktəbdarlıqla məşğul olur. Amma Qasir tezliklə Lənkəranda yazıbyaradan şairləri öz ətrafına toplayır və bir ədəbi məclis təşkil edir, «Fövcül-Füsəha» («Natiqlər yığıncağı») adlandırır bu məclisi. XIX əsr Azərbaycan ədəbi prosesini tənzim edən bir çox ədəbi məclislər təşkil edilmişdi (Gəncədə «Divani-Hikmət», Qubada «Gülüstan», Naxçıvanda «Əncümənüş-şüəra», Şamaxıda «Beytüs-Səfa», Qarabağda «Məclisi-Üns», «Məclisi-Fəramuşan», Bakıda «Məcməüş-Şüəra»). «Fövcül-Füsəha» Qasirin rəhbərliyi ilə onun ölümünə qədər (1900) fəaliyyətini davam etdirir və digər ədəbi məclislərlə sıx əlaqələr yaranır. Ustad Seyid Əzim Şirvaninin ən çox sevdiyi şairlərdən biri də Qasir idi. «Fövcül-Füsəha»da Qasirlə yanaşı, Molla Fəttah Səhban, Ələkbər Aciz, Mirzə Ələkbər Mühəqqir, Molla Məhəmməd Mücrim, Mirzə İsa Xəyali, Məhəmməd həsən Nəccar, Hüseynqulu Şuri, Mirzə Ələkbər Səburi kimi istedadlı şairlər də iştirak edirdilər. Beləliklə, Azərbaycanın Cənub bölgəsinin mədəni mərkəzi sayılan Lənkəranda ədəbi həyat qaynar dövrünü yaşayır. Təbii ki, bu başlanğıc təsirsiz qalmır.

Əsr yarımından sonra «Fövcül-Füsəha» Lənkəranın qocaman ziyalısı, sağlığında şəhərdə heykəli qoyulan Mirhaşım Talışlının səyi və təşəbbüsü ilə bərpa olunur.

LƏNKƏRANDA ƏDƏBİ HƏYATIN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

XX əsrdə Cənub bölgəsində ədəbi həyat öz inkişafının yeni və daha sürəkli mərhələsinə daxil olur. Xüsusilə, əllinci illərdən başlayaraq Cənub bölgəsində o vaxta kimi görünməmiş istedadlı yazarlar meydana çıxır (Şəker Aslan, Mirhaşım Talışlı, Əlisa Nicat, Vaqif Hüseynov, Hüseynbala Mirələmov,

Yaşar Rzayev, Abbasağa, Məmməd Kazım, İltifat Saleh, Zeydulla Ağayev). Cənub bölgəsi Azərbaycan ədəbi həyatının irəlici qollarından birinə çevrilir. Bunu nəzərə alıb Lənkəranda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin zona şöbəsi təşkil edildi (1977). Şöbənin ilk sədri o zaman «Dağlar oğlu» romanı ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən Məmmədhüseyn Əliyev (1925-1994) oldu. Cənub bölgəsində yaşayan ən məşhur şair isə Şəkər Aslan idi (1935-1995). O, keçən əsrin əllinci illərində yaradıcılığa başlamışdı, Xalq şairi Nəbi Xəzri onun şeirlərinə uğurlu yol yazmışdı. Şəkər Aslan uzun müddət Lənkəranda çıxan «Leninçi» qəzetinin redaktoru oldu, ömrünün son illərində isə Yazıçılar Birliyi Lənkəran zonasının rəhbəri idi. Şəkərdən sonra bu vəzifəyə İltifat Saleh (1935-2019) seçildi.

Mən Cənub bölgəsində yazıb-yaradan şairlər sırasında çox sevdiyim bir şairin adını çəkməsəm, günah olar. Şəxsən mənim ədəbi həyatımda böyük rol oynayan Vəqif Hüseynovu (1936-1985) unuda bilmirəm. O, Masallıda – rayon «Çağırış» qəzetində redaktor idi və bu qəzet respublikada çap olunan rayon qəzetləri arasında birincilik qazanmışdı. Mən də tələbəlik illərimdə bu qəzetin səhifələrində tez-tez çıxış edirdim.

Bu yazıda mən əsasən Lənkəranda ədəbi həyatın son iyirmi ildəki gedişatından söz açacağam (Cənub bölgəsinin digər rayonlarında yaşayıb-yaradan və Azərbaycan ədəbi həyatında da tanınan yazarlardan söz açmaq xeyli vaxt aparar). Burada – Lənkəranda ədəbi həyatın spesifik, özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə müəyyən təsəvvür yaratmalıyam. Əlbəttə, Lənkəranda yaranan əsərləri qətiyyən Azərbaycan ədəbi prosesindən təcrid etmək olmaz, necə deyərlər, hər hansı hissə tamın, bütövün daxilindədir. Lakin heç də qərribə deyil ki, hər bir bölgədə yaranan ədəbiyyatın özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri var. Onları aşağıdakı qaydada sıralamaq istəyirəm.

1. Lənkəranı «Cənub mirvarisi» adlandıranlar qətiyyən səhv eləməmişlər. Nəinki Azərbaycanın, dünyanın gözəllik tablolarından, cənnət məkanlarından biri olan Lənkəran bir tərəfdən Talış dağları, bir tərəfdən isə Xəzər dənizi ilə qovuşur, Azərbaycanın sitrus aləmi, dəmirağac meşələri kimi nadir sərvətləri Lənkəranda qərar tutub. Şəkər Aslan bir şeirində yazır ki:

***Burdadır ən gözəli
Bağçanın da, bağın da.
Lənkəran bir gözəldir
Bəzənib Xəzər adlı
Güzgünün qabağında.***

***Qızların yanağında
Qızılgülün rəngidir.
Lənkəran elə bil ki,
Xəzərin yaxasında
Qızılgül çələngidir.***

(Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Şəkər Aslanın təşəbbüsü ilə nəşr olunan «Söz» jurnalı indi də fəaliyyətini davam etdirir. İstedadlı jurnalist Sevdə Əlibəylinin redaktorluğu ilə...)

Lənkəranın özünəməxsus flora və faunasını – onun təbiət gözəlliklərini, burada yaşayan insanların adət-ənənə, məişət xüsusiyyətlərini heç bir şair lənkəranlı şair qədər təsvir edə bilməmiş.

2. Lənkəranda digər bölgələrlə müqayisədə iki ədəbi janr – qəzəl və sonet daha çox yazılır, bu mənada Lənkəran şairləri Şərqlə Qərbin ədəbiyyatlarını bir araya gətirirlər. Qəzələ meyil etmək «Fövcül-Füseha» ənənəsindən və ümumən klassik poeziyamızdan – Füzuli şeirindən gəlir. Lənkəranda yaşayan bir neçə şair istisna olmaqla elə bir şair tapa bilməzsiniz ki, qəzələ və əruza müraciət etməsin. Bu əruzçuların ön sırasında mərhum şair Mirhaşım Talışlı dururdu. Mirsalam Babayev, Ağamir Cavad, Ziyafət Yəhya, Tofiq Həsəni, Mahirə Nərimanqızı (Lənkəranda ilk «Divan» bağlayan şairə), Xanəhməd Nahid, Xaqani Muğamatoğlu, Xilqət Talıbov (onun da «Divan»ı var), Əhməd Haqsevər, Röyal Həşri, Vüqar Fərzullayev, Ağababa Nakam kimi lənkəranlı şairlər qəzəl yazmaqdan yorulmurlar. Əlbəttə, adlarını çəkdiyim bu şairlərin bir çoxunun qəzəllərini və əruzda yazdıqları şeirləri yalnız həvəskar səviyyəsi hesab etmək olar. Amma bu janrda daha çox diqqəti cəlb edən, təcrübə qazanan bir neçə şairin – Ağamir Cavadın, Xanəhməd Nahidin, Xatirə Xatunun, Xilqətin adlarını xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Lənkəranda yaşayan şairlərin qəzələ meyli haçansa yeni bir ustad qəzəlxanın yetişəcəyinə də inam yaradır. Ən cavan şairlərdən Xaqani Muğamatoğlunun bir qəzəlini nümunə gətirək:

**Dedim: ey gül, hər an eşqində çəkən nalə mənəm,
Dedi: ah çəkmə, səbəb səndəki bu halə mənəm.**

**Dedim: ah çəkməyimə səbəb qarə xalındır,
Dedi: həsrət səni qoymuş o qara xalə, mənəm.**

**Dedim: həsrət dediyin danələnilib çeşmimdə,
Dedi: çeşmində sənin danələnen jalə mənəm.**

**Dedim: al oldu ürək surətinə baxmaqdan,
Dedi: fəxr eylə ki, salmış onu zəvvalə, mənəm.**

**Dedim: atəşli bu eşq ovladı, Xaqani, mənə,
Dedi: döz, layiq olan çünki bu iqbalə mənəm.**

«Azərbaycan soneti» adlı bir məqaləmdə qeyd etmişdim ki, Lənkəranda sonet «fırtınası» Şəkər Aslanın sonetləri ilə başladı. Şəkər Aslan müasir poeziyamızda ilk sonetlər çələnginin də müəllifidir. Sonetlər çələngi isə şairdən istedad tələb edir, gərək burada sonetin həm məzmununu, həm də forma-struktur xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayan. Vəqif Hüseynov, Mirhaşım Talışlı, İltifat Saleh, Balayar Sadiq, Elşad Səfərli, Ağamir Cavad, Qorxmaz Kadusi, Tərlan Əbilov, Əhməd Haqsevər, Hacı İltifat Cəfərli, Əli Nasir, necə deyirlər, Şəkər Aslanın Lənkəranda açdığı «sonet məktəbinin» müdavimləri oldular. Biz bu xüsusda «Azərbaycan» jurnalının 2021-ci il sentyabr sayında «Azərbaycan soneti» adlı məqaləmizdə geniş söz açdığımızdan, təfərrüata varmırıq. Lakin bir məqamı xüsusilə nəzərə

çarpdırmaq istəyirik. Sonet müəlliflərindən biri – şair-tədqiqatçı Elşad Səfərli «Sonet janrı və Azərbaycan soneti» adlı sanballı bir monoqrafiya çap etdirdi (elmi redaktoru Hüseyn Həşimli). O, həmçinin sonetin bir sıra işlənməmiş yeni növlərini də Azərbaycan poeziyasına gətirdi. Sonet haqqında bu söhbəti də Elşad Səfərlinin bir sonetindən nümunə gətirməklə bitirək:

***Sizi sonet yazmağa çağırıram, a dostlar,
Bir az qoşma, gəraylı yazmağa aram verin.
İndi ki, təbinizdə yaratmaq qüdrəti var,
Sonet üföqlərini genişləndirin şeirin.***

***Nə qədər eyni ruhda əsərlər yazmaq olar,
Bir az da addımlayaq böyük sənətə doğru.
Bəlkə də, aranızda yatıbdır Petrarkalar,
Oyanın Petrarkalar, üzö sonetə doğru.***

***Qataq öz şeirimizə intibah incisini,
Yeni əsri döndərək gəlin, sonet əsrinə.
Biz fəth etsək sonetin Şekspir zirvəsini,
Bu, bir bəzək olacaq Azərbaycan şeirinə.***

***Zaman yetişdirdikcə sonet yazan kəsləri,
Gec-tez üzə çıxacaq Dantenin varisləri.***

DÖRDÜNCÜ «HAKİMİYYƏTİN» ARAYIŞI: Lənkəranda ədəbi həyatın son illərdəki vəziyyəti barədə bölmənin rəhbəri yazıçı Qafar Cəfərliyə müraciət etdik. O, ixtisasına görə hüquqşünasdır, lakin gəncliyindən bədii yaradıcılıqla məşğul olub, indiye kimi neçə hekayələr, povestlər kitabı çap olunub, əsasən detektiv janrda qələmini sınayır. Qafar müəllim İltifat Salehin vəfatından bir il sonra Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Lənkəran bölməsinin rəhbəri təyin edildi. Məmmədhusəyn Əliyev, Şəkər Aslan və İltifat Salehdən sonra filialın dördüncü sədri kimi fəaliyyətə başladı. Sədr təyin olunduğu bu ilyarım ərzində elə bir həftə olmayıb ki, həm Lənkəranda, həm də filialın əhatə etdiyi Masallı, Yardımlı, Astara, Cəlilabad, Lerik rayonlarında ədəbi tədbir keçirilməsin. Qafar Cəfərli bizə filialın fəaliyyəti ilə bağlı bir neçə səhifəlik arayış təqdim etdi. Bu rəsmi arayışı oxuduq və bizə məlum oldu ki, AYB Lənkəran Bölməsinin bu dördüncü «hakimiyyət» dövrü işgüzar və qaynar fəaliyyəti ilə seçilir. Ən əvvəl filialın ədəbi orqanı olan və tam səkkiz il ərzində nəşrini dayandırmış «Şəfəq» jurnalı bərpa olundu, artıq onun dörd sayı oxucuların ixtiyarındadır. Yazıçıların yubiley tədbirləri isə intensiv şəkildə alır. Biz o tədbirlərin bir neçəsində şəxsən iştirak etmişik – dahi Nizaminin 880 illiyi, İsmayıl Şıxlının 100 illiyi, Mikayıl Müşfiqin, Qabilin, Şəkər Aslanın, Camal Yusifzadənin, Vaqif Hüseynovun, Sabir Rüstəmxanlının, Səyavuş Süleymanlının anım və doğum günləri maraqlı bədii proqramlarla yadda qalıb. Filialda şair və yazıçılarla görüşlərin keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Təkcə filialın binasında deyil, Lənkəran rayonunun orta və orta-ixtisas təhsili müəssisələrində, şəhərin sərhəd xidməti hissəsində, ayrı-ayrı kənd və qəsəbələrdə yazıçılarla belə görüşlərin çox faydası olub. Filialda təkcə

Cənub bölgəsi yazarları ilə deyil, Azərbaycanın tanınmış şairləri, nasirləri ilə də görüşlər keçirilir, lap son iki ayda şairlərdən Elçin İsgəndərzadə və Fəxrəddin Teyyub, yazıçı Əyyub Qiyasla Lənkəran yazarları və oxucularının görüşləri «Oxucu-yazıçı» debatına ən parlaq misal ola bilər. Təbii ki, Lənkəran filialında müstəqilliyimizin 30 illiyi, İkinci Qarabağ müharibəsi və şəhidlərimizlə bağlı tədbirlərin keçirilməsini də unutmaq olmaz – İkinci Qarabağ müharibəsində şəhid olan lənkəranlıların əziz xatirəsinə həsr olunan «Payızın 44 anı» (Qafar Cəfəri və Xatirə Xatun) kitabı, «Ədəbiyyatımızda vətənpərvərlik. Vətən mənə oğul desə», «Şəhidlər ölməz» mövzularında keçirilən tədbirlər də xüsusi önəm daşıyır.

Əlbəttə, biz Qafar müəllimin təqdim etdiyi rəsmi arayışın bütün maddələrini burada xatırlatmaq istəməzdik. Lənkəranda və filialın əhatə etdiyi digər rayonlarda keçirilən onlarla kitab təqdimatlarını, imza günlərini, oxucularla görüşləri bir-bir sadalasaq, statistikaya enmiş olarıq. Ona görə də, Qafar müəllim gerek bizi bağışlasın. Və deyirik: Yorulmayasan, Qafar müəllim, sükənə belə möhkəm saxla!

ONLARI SİZ DƏ TANIYIRSINIZ... Əziz oxucular, Lənkəranda yaşayan yazarların əksəriyyətini siz də yaxşı tanıyırsınız. Vaxtilə «region ədəbiyyatı» deyilən bir ifadə vardı. Ayı-ayrı əyalətlərdə (şəhər, rayon, qəsəbələrdə) az-çox respublika səviyyəsində tanınan bəzi yazarlar olsa da (Lənkəranda Məmməd Hüseyin Əliyev, Şəkər Aslan, Vaqif Hüseyinov, Qubada Mövlud Qonaq, Naxçıvanda Hüseyin Razi, Əlyar Yusifli, İsmayılıda Musa Yaqub, Sumqayıtda Xasay Cahangirov, Əşrəf Veysəlli, Ofelya Babayeva), Masallıda Məmməd Kazım, Qəbələdə Tacəddin Şahdağlı, Cəlilabadda Abbasağa və s.) əksərimiz həmin ifadəni işlətməkdən çəkinmirdik. Lakin yetmiş-səksəninci illərdən başlayaraq regionlarda ədəbi inkişafın tempi – yeni istedadların çoxaldığı ona gətirib çıxardı ki, daha bu ifadəni işlətməyə ehtiyac qalmadı. İndi regionlarda yaşayıb-yaradan yazarların əksəriyyəti təkcə o regionlarda deyil, müasir Azərbaycan ədəbiyyatında yaxşı tanınırlar. Lənkəran da bu mənada istisna təşkil etmir. Biz bir neçə yazıçı-şair haqqında qısaca söz açacağıq, təbii ki, Azərbaycan oxucuları da onları yaxşı tanıyırlar.

İlk növbədə, Yaşar Rzayev haqqında. Uzun müddət Lənkəranda – partiya-sovet orqanlarında məsul vəzifələrdə çalışan, iki dəfə rayonun icra başçısı təyin olunan Yaşar müəllim lap gəncliyindən, «Leninçi» qəzetində çalışarkən ədəbi yaradıcılığa başlayıb. Elə gənc yaşlarında «Gecə eşalonu» və «Əks-səda» hekayələr, povestlər kitabları nəşr olunub. Bu hekayələr içində «Vəlinin kupletləri» ona bir yazıçı kimi böyük etimad, inam yaratdı. Vəzifə pillələri onu bir müddət ədəbiyyatdan ayırdı. Amma Lənkəranda – vəzifədə olanda Yaşar müəllim rayonun təkcə iqtisadiyyatı, sənayesi barədə düşünmürdü, həm də buradakı ədəbi həyata – ayrı-ayrı yazarlara qayğısını da əsirgəmirdi. Son on ildə isə Yaşar Rzayev yeni povestləri, bir romanı və Azərbaycan romanının 30-cu illər mənzərəsini əks etdirən elmi monoqrafiyası ilə ədəbi-elmi fəaliyyətini davam etdirir.

Lənkəranda bir ŞAİR də yaşayır və onun şeirləri müasir poeziyamızın maraqlı bir səhifəsini təşkil edir, – desəm, kimse mənə qınamasın. Onun yaradıcılığına həsr etdiyimiz bir yazıda Tərhan Əbilovu tamamilə fərqli, heç kime

bənzəməyən fərqli bir şair kimi tanıtmışdıq. Xüsusilə, bədii təsvir vasitələrinin rəngarəngliyi, hər hansı mövzuya tamamilə fərqli və sərbəst yanaşım tərzini, daxili azadlıqdan gələn bir təşnəlik, bir qiyam hissi onun şeirlərinin başlıca göstəricisidir.

*Zaman not dəftəridir,
Ömrüm
küləklərin əlində çalınan fleyta.
Elə isə
bəsləniyə ömrümün musiqisi,
ömrümün ritmi
sığmır, sığışmır
zamanın içindəki bu yeddi nota?
Neçə illərdir
içimdəki alov qarsayırdı budaqlarımı
yarpaq-yarpaq tökülürəm,
yarpaq-yarpaq cücərirəm
kölgəm qənim kəsilib insanlara!
Neçə illərdir
yağış əvəzi, qar əvəzi
yağır bu torpaqlara külüm!
Amma hələ də sönməyib,
hələ də səngiməyib
içimdəki bu alov, bu od.*

Lənkəran ədəbi mühitinin tanınmasında bir şairin – Ağamir Cavadın fəaliyyətini xüsusi olaraq nəzərə çarpdırmaq. Ağamir altı şeirlər, poemalar kitabının müəllifidir və sonuncu kitabı – «Dəniz adamı» keçən il çapdan çıxıb. Şeirləri öz dilinin sadəliyi, lakin ən ümdəsi, obrazlılığı ilə seçilir. Hətta əbədi mövzularda yazanda da çalışır ki, təzə söz deyə bilsin. Məsələn, «Bu dünya» şeirində olduğu kimi:

*Hərdən saz üstündə köklənən şair,
Mizrabı qırılmış sazı bu dünya.
Bir böyük ilahi eşqdən güc alıb,
Yoxdan var eyləyən sözdü bu dünya.*

*Köksündə əbədi bir ocaq çatmış,
Odunu göylərin oduna qatmış,
Tanrının eşqiylə günaha batmış,
Məryəmtək bakirə qızdı bu dünya.*

*Səbrinlə göylərin bağrını üzürsən,
Bir ömür əzaba, dərdə dözürsən,
Sanma ki, torpağın üstə gəzirsən,
Ayağın altında tozdu bu dünya.*

Ağamir Cavad heca şeirinin bütün növlərində ilham atını səyirdə bilir. Müxtəlif mövzularda (ən çox vətənpərvərlik, müstəqilliyin tərənnümü) qələm çalır, poemaları var, sonetlər, sonetlər çəlgisi ilə Şəkər Aslan yolunu davam

etdirir, hər yeni kitabında da qəzəllərsiz keçinmir. Bütün bunlardan əlavə, Lənkəranda yaşayan şairlərin əksəriyyəti haqqında məqalələrin də müəllifidir.

Sizə daha bir şairi – Ziyafət Yəhyanı tanıtmək istəyirəm. Amma bilmirəm, siz onu tanıyırsınız mı? Akademik Nizami Cəfərov isə Ziyafət Yəhyanı yaxı tanıyır. Əgər tanımasaydı, onun üç il əvvəl nəşr olunan «Tənhalığın nəfəsi» kitabına ön söz yazmazdı. Ona görə də sözü Nizami müəllimə verirəm: «Azərbaycan yazıçıları» ensiklopedik məlumat kitabında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Lənkəranda yaşayıb-yaradan şair Ziyafət haqqında deyilir ki, «Ana» adlı ilk şeiri hələ orta məktəbdə oxuyarkən «Lənkəran» qəzetində çap edilib. İlk şeirlər kitabı «İtkin düşən harayım» isə qırx yaşlarında – 1997-ci ildə işıq üzü görüb. Və o da məlum olur ki, Ziyafət dünyaya gəldiyi şəhərin ədəbi-ictimai həyatında hələ çox gənc yaşlarından kifayət qədər iştirak edib. Onun şeirlərində demək olar ki, hər məqamda, hər obrazda, hər yaşantıda, hər bədii detal və təfərrüatda hissiyyatlı, ilhamlı, gözü-könlü tox (və müdrik) bir şairlə qarşılaşırsan. Ziyafətin ideya-poetik dünyagörüşündə fərdi mənlilik ümummilli mənlikdən ayrılmazdır:

***İstəmirəm özgə ola
Mənə qardaş!
İstəmirəm özgə ola
Mənə sirdaş!
Tarixin daş yaddaşına
Toxunanda bir özgə daş...
İstəmirəm yaddaşına
Özgə yaddaş!..
İstəmirəm bir özgədən
Qeyrəti mən!
İstəmirəm özgə verən
Cürəti mən!***

Nizami müəllim bu kontekstdən Ziyafətin şeirlərini təhlil edir, onun dünya, eşq-məhəbbət, vətənpərvərlik şeirlərini, həmçinin qəzəllərini təhlil edir.

Siz, əziz oxucular, sosial mediada bir imza ilə tez-tez qarşılaşırsınız. Tofiq Həsənlı. Onun keçən il «Polad qalxanlara qələm çırpıram» şeirlər kitabı çapdan çıxıb və o kitabda Tofiqin əruzda və hecada yazdığı dini şeirləri, vətənpərvərlik, sevgi və satirik yazıları toplanıb. Həmin kitaba Tofiqin dostu, şeir-sənət həvəskarı İdrak Dadaşov ön söz yazıb, bəlkə də bu ön sözə müraciət etməzdim, amma o ön sözdə Tofiqi yaxşı tanıdım və indiyə qədər yaxşı tanımadığıma heyifsiləndim.

«AYB-nin sədri Anar başda olmaqla, respublikanın tanınmış şairləri Lənkərana gəlmişdilər. Şəhər İcra hakimiyyətinin akt zalında Lənkəran şairləri ilə görüş keçirildi. Görüşdə Tofiq Həsənlıya də söz verildi. Hamı onun bir neçə satirik şeir oxuyacağını gözləyirdi. Amma o, iki lirik şeir oxudu. Həmin şeirlərdən yadımda qalan misraları nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm:

***Çox bağlı qapılar sözlə döyülmüş,
Qiymətli hər sözə qızıl deyilmiş.
Demə, danışmamaq qızıl deyilmiş,
Demə, çox ürəyin qızılı qalıb.***

O biri şeirdə isə:

***Ayları, illəri saymaqdır peşəm,
Qoy elə sözümü deyə bilməyim.
Özümdən əlimi çəkib üzmüşəm,
Başıma bir daha döyə bilmirəm.***

Tofiqin AYB-yə üzv olmaması Anar müəllimi çox təəccübləndirdi və soruşdu: «Necə olur, belə istedadlı şair indiyə qədər Birliyin üzvü deyil?» Sonra göstəriş verdi ki, təcili sənədlərini hazırlayıb AYB-yə təqdim edin. Amma üstündən 25 ildən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, Tofiq Həsənli hələ də AYB-nin üzvü deyil». Kimdir müqəssir?

Tofiq Həsənlinin yeni kitabındakı şeirləri oxuduq və doğrudan da, onun adı qarşısında «istedadlı» sözünü yazmamaq günah olardı. Xüsusilə, satirik şeirlərində sabiranə tərz, ərurun müxtəlif bəhrlərində qələmə aldığı qezəllər, vətənpərvərlik çağırışları «istedadlı» kəlməsini tam doğruldur.

Lənkəranda yaşayan digər şairlərin yaradıcılığı barədə söz açə bilmədik. Amma «görünən kəndə nə bələdlək» deyib Fəxrəddin Teyyubu, Etibar Vəliyevi, Əhməd Haqsevəri, Qardaşxan Fərzini, Balayar Sadiqi, Samir Sədaqət-oğlunu, Baloğlan Cəlili, Mirhafiz Bahadırı, Simuzər Nüsrətbəyliyi bir daha tanıtməğa ehtiyac duymadıq. Bu yazının müəllifi həmin yazarların hər biri haqqında məqalələr qələmə aldığından öz-özünü təkrar etmək istəmədi. Lənkəranda yaşayan nasirlər haqqında isə «Lənkəranın ədəbi həyatı» kitabında bəhs edəcəyik.

İNDİ İSƏ ƏDƏBİ GƏNCLİK HAQQINDA: Lənkəranda istedadlı bir ədəbi gənclik – yeni ədəbi nəsil də formalaşmaqdadır. Budur onlar: Cavidan, Müşfiq Cəbi, Ziya Dilsuz, Xaqani Muğamatoğlu, Xilqət Talıbov, Aysel Səfərli, Aysel Nazim, Əyyub Türkay, Ülker Nicatlı, Anar Seyidağa, Fateh...

Axırıncıdan başlayaq – Fateh Səfərovdan. Keçən il onun «Azərbaycan» jurnalının may nömrəsində debüt şeirləri çap olunub.

***Ürəyimin ağrısını bilsəydin,
Gözdən axan yaş olardı sel kimi.
Təsəvvür et, adicə bir küləkdim,
Əsib keçdim adicə bir yel kimi.***

***Bilmirəm ki, nəyə görə yaşadım,
Niyə ölmək ucuz gəlir bu qədər?
Yoldan ötən hər insana su verdim,
Eşitmədim: ömrün olsun su qədər!***

***Düşməmişdi bu səadət payıma,
Tanrı, məni unutmusan, deyəsən.
Unudulan ən sonuncu adam mən,
Məndən sonra kim olacaq, görəsən?***

Elə bu şeirdən görünür ki, Fateh Səfərovun debütü uğurludur. Yaxın gələcəkdə onun gözəl bir şair olacağına inanırıq. Bir az qüssədən-qəmədən uzaq olsa...

Azərbaycanda – bir ailə daxilində dörd şairin olması tək-tük, nadir hadisələrdəndir. Fatehin babası Həbib Səfərov Şəkər Aslanla, Yaşar Rzayevlə bir dövrdə yaşamışdı, bir neçə şeir kitabı da çap olunmuşdu. Həbibin böyük oğlu Məmməd Həbib indi öz kəndlərində yaşayır, onun «Tənha işıq adası» şeirlər kitabı və «Şəfəq» jurnalında dərc edilən şeirləri ilə tanış olduq. Atasının onun kitabına yazdığı ön sözdə «Özünütapmaq heç kəsə bənzəməməkdir, əsl şairlikdir» ədəbi xeyir-duasına Məmməd Həbib layiqincə əməl etməyə çalışır. Həbib Səfərovun ikinci oğlu Anar Həbib oğlu isə cəmi qırx üç il yaşadı. Şeirlərində təzə nəfəs, təzə obrazlar, təzə deyim tərziləri ilə seçilirdi. Böyük təəssüf hissilə qeyd edək ki, onun ölümü ədəbiyyatımız üçün bir itki idi. Xəstələnməseydi, ölüm onu cənginə almasaydı, Anar poetik istedadı ilə daha nələr yaradardı. Cəmi birçə kitabı çap olundu: «Əlini qoy ürəyimin üstünə». Anarın oğludur Fateh. İnanırıq ki, o, tezliklə öz şeirləri ilə də fatehə çevriləcək!

Aysel Nazim, Aysel Xanlarqızı Səfərli, Ülkər Nicatlı və Cavidan – bu dörd şairə haqqında «Ulduz» jurnalında vaxtilə söz açmışıq. Bəzən qadın-xanım yazarların şeirlərində bir-birini təkrar edən motivlər, ifadə vasitələri ilə qarşılaşırdıq. Amma adlarını çəkdiyimiz bu zəriflərin heç biri digərinə bənzəmir. Cavidanın şeirləri daha çox modern üslubu ilə səciyyələnir və daxili azadlığın, sərbəst düşüncə tərzinin ifadəsi olan şeirlərində Cavidan inqilabçılığı çox sevdi, qadın poeziyasına xas olan umu-küsü, ah-nalə onun şeirlərinə xas deyil.

**Mən
bayağı mahnılara
soyunmaq istəmirəm
mənimçin
bir
Füzuli kantatası səsləndirir.**

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı Aysel Xanlarqızı Səfərlinin «Karantin boşluğu» şeirlər kitabına «Ayrılığın və təkliyin sözü» adlı təfərrüatlı bir ön söz yazıb. Biz də o fikirdəyik ki: «Ayselin şeirlərində məni ən çox təsirləndirən məhz gənc ömürlərin qanadını qıran bu amansız tale karantininin və ona müqavimət göstərən, öz dözümlü, sevgisi, sözü ilə onu asanlaşdıran, uzaqlıqlar üstündən mənəvi körpülər salan qadın etibarının poetik ifadəsi oldu».

Aysel Nazim və Ülkər Nicatlının şeirlərində isə daha çox sevgi duyğuları əks olunur. Təkcə sevgi duyğularımı? Ülkər Nicatlının bir şeirindən misal gətirək:

**Yaşıl çəmənlərin ilməsi qaçıb,
Mamırlı qayalar dişini qıcıb,
Həsreti götürüb haraya qaçım,
Vətənin ağrısı azalsın bir az.**

Lənkəranda yaşayan iki gənc şairin Müşfiq Cəbinin və Ziya Dilsuzun şeirləri isə onların gələcəyinə böyük ümidlər doğurur. Burada «gələcək» sözünü bir qədər şərti mənada anlayın. Çünki həm Müşfiqin, həm də Ziyanın fərdi üslubu, deyim tərziləri indi-indi formalaşır. Ziya Dilsuzun artıq üçüncü kitabı

nəşr olunub – «Ayrılıq və nöqtə». Əsasən sevgi hissləri üstündə köklənən şeirlərində biz bir kənd müəlliminin təbii duyğularının şahidi oluruq. Bu təbii hisslər bizi inandırır ki, bu mürekkəb zamanədə əsl sevgi, həqiqi eşq-məhəbbət heç də bu dünyadan əksilməyib.

Müşfiq Cəbinin də şeirləri onun orijinallığa, sözü obrazlı ifadə üsuluna və hər şeydən əvvəl, təbiiliyə meyil etdiyini sübut edir. Müasir şeirimizdə hər hansı ənənəvi mövzuda təzə söz demək yalnız istedadlı şairlərə nəsib olur. O şair cavandırırsa, daha yaxşı. Müşfiq Cəbinin «Azərbaycan» jurnalının builki 3-4 saylarında yeddi şeiri çap olunub və diqqətlə nəzər yetirdikdə, bu şeirlərin hər birində orijinal deyim tərzinin şahidi olduq. Şeirimizdə dərddən çox yazırlar, amma Müşfiqin «Dərdi» rədifli qoşmasında dərdi söyləməyin yeni bir çaları ilə üzləşirik:

***Nə qədər kiçikmiş dünya, İlahi,
Bir yer tapammadım sərəm bu dərdi.
Ömrün divarında uçuq yer də yox,
İlahi, bəs hara hörəm bu dərdi?***

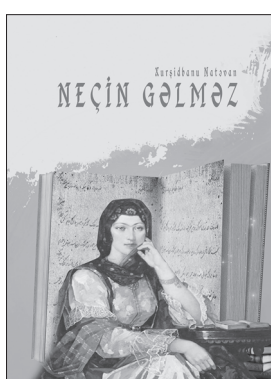
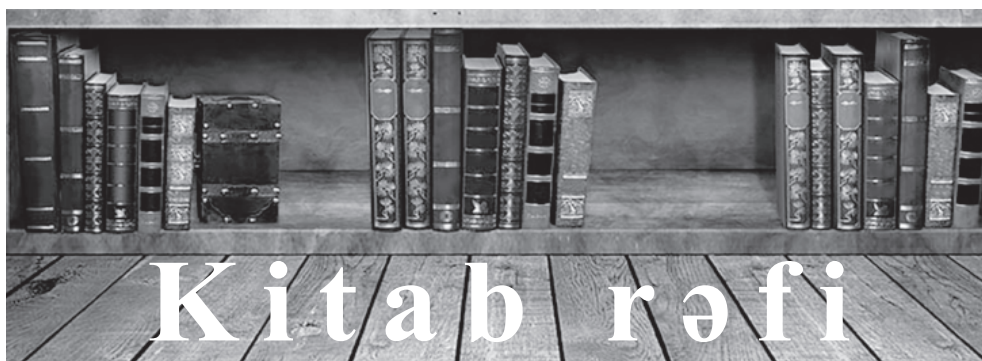
***Üzürük boşqabda, bir qaşığı da yox,
Bu dəniz içində bir qayıq da yox,
İçimdə közərən bir işıq da yox,
Gedəm arxasınca, görəm bu dərdi.***

***Nə sən izimdəsən, nə mən izində,
Çıxıb getdim, məni gəzmə özündə,
Bir adam tapmadım bu yer üzündə,
Götürüb apara, verəm bu dərdi.***

Müşfiqə həmişə belə gözəl şeirlər yazmağı arzulayaq.

Bu yazını bənzərsiz şairimiz (mərhum demirik ona) Camal Yusifzadənin «Lənkəran» şeiri ilə bitirək:

***Gözü yaşlı,
Buludu kövrək,
Yatağı nəm,
Mənim islanmış,
Yaşıl,
Zərif nanəm.***

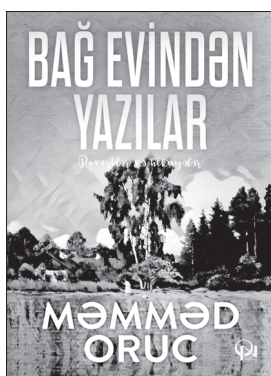
XURŞİDBANU NATƏVAN

NEÇİN GƏLMƏZ

BAKİ, "TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2022

Bu topluya Azərbaycanın klassik şairi Xan qızı Natəvanın şeirləri və çəkdiyi rəsmlərilə yanaşı, həyatından maraqlı əhvalatlar, müasirlərinin, eləcə də natəvansevərlərin onun haqqında dəyərli xatirələri, məqalələri toplanmışdır. Kitaba X.Natəvana həsr olunmuş şeirlərdən nümunələr, görkəmli heykəltəraş və rəssamların yaratdıqları əsərlərinin reproduksiyaaları da daxil edilmişdir.

Nəşrin tərtibçisi, Ön sözün müəllifi və redaktoru Mustafa Çəmənli, ideya müəllifi və nəşiri Tural Axundov, rəyçisi professor Rəqub Kərimovdur.

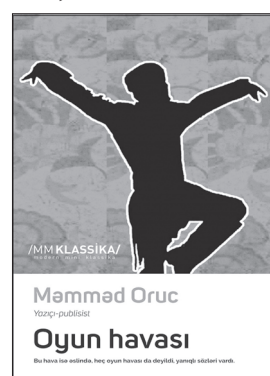

MƏMMƏD ORUC

BAĞ EVİNDƏN YAZILAR

BAKİ, "QANUN" NƏŞRİYYATI, 2022

Kitabda görkəmli yazıçı Məmməd Orucun ötən illərdə yazdığı "Malakan kəndinin payızı", "Veteran", "Namərd körpüsü" adlı povestləri və hekayələri toplanmışdır. Bundan əlavə, "Qanun" nəşriyyatı müəllifin "Oyun havası" povestini ayrıca kitab şəklində təkrar nəşr edib.

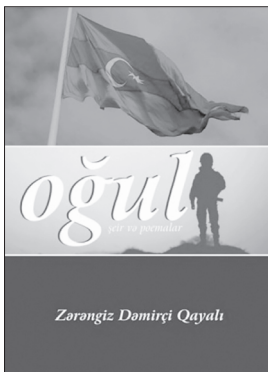

RİZVAN NƏSİBOĞLU
KÜLƏK DÖYƏN QAPILAR
BAKİ, "RED-N LINE MMC" NƏŞRİYYATI, 2022

Rizvan Nəsiboğlunun oxucularla beşinci görüşü olan bu kitabına son illərdə yazdığı, dövrü mətbuatda dərc olunmuş şeirləri və iki poemsı toplanmışdır. Şeirlərin mövzusu ana məhəbbəti, yurd, Vətən sevgisi, torpağa, elə bağlılıq, sədaqət, etibar, ulvi hisslərdir.

Bundan əvvəl müəllifin "Elçi daşı", "Ömrüm qələmdən adlayır", "Ey kimsə" və "Ömrümü atmışam göyün altına" kitabları işıq üzü görüb.

ZƏRƏNGİZ DƏMİRÇİ QAYALI
OĞUL

BAKİ, "XAN" NƏŞRİYYATI, 2022

Kitabda Qarabağ hadisələri, onun xalqa verdiyi ağrı-acılar, şəhid yanğısı və digər ictimai mövzulardan bəhs edən şeirlər, ithaflar toplanmışdır. Şəhid Elgün İsmayılov, Çanaqqala savaşı, Ağdamın Orta Qərvənd kəndində düşmən gülləsindən şəhid olan 9 yaşlı Fariz Bədəlov haqqında yazılmış poemalar topluda yer almışdır.

LƏTİFƏ ORUC
"OYUN DÖVRƏSİ"

BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2022

Romanda real həyat hadisələrinin, qanun-cəmiyyət münasibətlərinin və ziddiyyətləri kimi məsələlərin bədii həlli təqdim edilir. Bir qumar oyununun təsvirindən başlayan romanda həyatın oyunları, insanların bu oyunda rolu, qələbəsi və məğlubiyyəti... hüquqsünas təcrübəsi, idrakı və bədii təxəyyülün simbiozu şəklində təqdim edilir. Romanda Vətən müharibəsi, Şuşa zəfəri ilə bağlı məqamlar da bədii əksini tapmışdır.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Elçin, Vilayət Quliyev, Afaq Məsud, Vahid Əziz, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Paşa Əlioğlu, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Seyran Səxavət, Rüstəm Kamal, Fəxri Uğurlu, Yaşar, Asim Yadigar, Saday Budaqlı, Kamil Əfsəroğlu, Emin Piri, Elşad Barat